

De *nieuwe* Molenwereld



Techniek van
kammen en staven
Pagina 23

Brasser
Biggekerke
Pagina 37

december
2018

Vlaamse molens
in WO1
Pagina 58

Wie was
Victor?
Pagina 69

Het is gelukt

De nieuwe Molenwereld staat in de steigers

Op zaterdag 23 juni jl. mochten bestuur en redactie het eerste exemplaar van *De nieuwe Molenwereld* uitreiken aan de molenvrijwilligers van Keldonk. In het eerste nummer is uitgebreid verslag gedaan van de prestatie die in Keldonk is verricht. Een troosteloze stomp werd daar tot een maalvaardige molen getransformeerd. Het was voor ons dan ook een eer om juist aan deze vrijwilligers het eerste exemplaar te overhandigen. Harry van den Biggelaar, Jan van Wanrooij, Toon Vissers en voorzitter Jan van de Vossenbergh ontvingen het eerste nummer waarin de molen van Keldonk prominent op voor- en achterkant staat.

Voor de redactie van het nieuwe blad was na het initiële idee, ontstaan in de zomermaanden van 2017, een spannende periode aangebroken. Het



De vrijwilligers van Keldonk ontvangen de eerste uitgave van *De nieuwe Molenwereld* (foto Huub van Hees).

enthousiasme moest omgezet worden in daden. Met medewerking van het bestuur waren maar liefst 15 auteurs bereid om een bijdrage te leveren

voor het eerste nummer. Gaandeweg begonnen we meer en meer vertrouwen te krijgen in het project, dat een voortzetting zou zijn van de prestatie

De nieuwe Molenwereld

Halfjaarlijks tijdschrift voor molenvrienden en molenkenners (en voor hen die dat willen worden)

Redactie:

Jan Scheirs
Loostraat 2
5081 VB Hilvarenbeek
E-mail: redactie@molenwereld.com

Ton Meesters
Zandooogjes 6
4814 SB Breda
E-mail: redactie@molenwereld.com

Verschijning:

juni en december

Uitgave:

Stichting Molenwereld
Benedenrijweg 521
2987 VA Ridderkerk
Tel.: 0180 411018
www.molenwereld.com

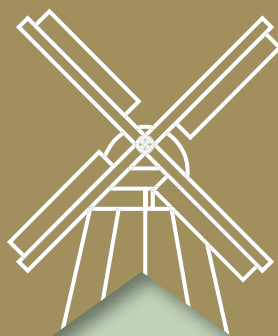
Uitgever:

Sjoerd Veerman
Zwanebloem 51
2954 NH Alblasserdam
Tel.: 06 23974997

Administratie:

Stichting Molenwereld
Gerard Barendse
Beatrixstraat 79
2685 BH Poeldijk
Tel.: 0174 245580
E-mail: adm@molenwereld.com

Colofon



Advertenties:

Johan Ottevanger
Molenviergang 2
2761 BK Zevenhuizen
E-mail: adv@molenwereld.com

Abonnementen:

Stichting Molenwereld
Benedenrijweg 521
2987 VA Ridderkerk
Tel.: 0180 411018
E-mail: adm@molenwereld.com
www.molenwereld.com

De abonnementsprijs bedraagt € 20,- per jaar en dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Abonnementen kunnen op ieder gewenst mo-

ment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij een abonnement uiterlijk op 31 oktober van het lopende abonnementsjaar schriftelijk wordt opgezegd.

De in het lopende abonnementsjaar (van januari t/m december) reeds verschenen nummers worden na ontvangst van het abonnementsgeld direct toegezonden, indien nog voorradig.

Prijs losse nummers: € 12,00 in Nederland
Overig Europa: € 13,00
(De prijzen zijn exclusief verzendkosten)

Donateurs van de Stichting Molenwereld ontvangen het blad gratis bij minimale donatie van € 62,50

Website:

www.molenwereld.com

Bankrelatie:

NL 16 RABO 0375 0308 67

KvK: 41174466, Rotterdam

Layout en druk:

Twigt Grafimedia, Moordrecht
www.twigtnl.nl

Realisatie website:

Red Vitamine, Rotterdam
www.redvitamine.nl

ISSN 2589 5451

©COPYRIGHT: Stichting Molenwereld. Niets van deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

die Johan Bakker heeft geleverd en van de basis die hij heeft gelegd. Het bestuur had als voorwaarde gesteld dat er minimaal 400 betalende abonnees dienden te zijn. De teller stond na het verschijnen van het eerste nummer op 650! Dit warme bad hadden bestuur en redactie niet verwacht. Wij zijn u – de lezer van ons blad – dan ook zeer erkentelijk voor deze steun. Help ons, willen we nog vragen, om die duizend abonnees uiteindelijk ook te bereiken. Informeer molenvrienden en –kennissen over ons blad en haal hen over om een persoonlijk abonnement te nemen.

Met alleen een eerste nummer zijn we er natuurlijk niet. We hopen er nog vele voor u, maar ook met u te maken. Tweemaal 80 pagina's per jaar is geen sinecure, daar moet wel iets voor gebeuren. Goede teksten, fraaie fotomaterialen, interessante maar ook actuele zaken, gevarieerd aangeboden op een tafel van Hollandse nuchterheid en aangemaakt met Zuid-Nederlandse passie voor molens in de breedste zin van het woord. Kortom verslagen, artikelen en achtergronden over techniek, mensen en bedrijf, geschiedenis en hedendaagse ontwikkelingen uit alle windstreken. Daar staan wij voor.

Ook in dit tweede nummer heeft de redactie gekozen voor variatie. U kunt uw spreekwoordelijke tanden stuk bijten op kammen en staven. Vreugdevolle berichten uit Zuidwolde over het herstel van de dorpskorenmolens worden afgewisseld met verslagen over de watersnoodramp uit 1953 en de vele molens die in de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen werden verwoest, nu honderd jaar geleden. De molenmaker wordt niet vergeten, evenmin als de korenmolenaar. De familie Brasser uit het Zeeuwse Biggekerke maakt dit jaar voor het 200^{ste} jaar. Een mijlpaal, die we graag willen benadrukken door op onze cover hun witte molen af te drukken. Maar ook door de jonge molenaars, die ons land nog steeds heeft, te bevragen naar hun passie en de zoektocht naar het ambacht van molenaar.

Wij wensen u met dit tweede nummer veel leesplezier toe. Voor 2019 wensen wij u alvast: een mooiere en interessantere molenwereld!

Bestuur en redactie

Inhoud

Eind 2019 draait De Molen van Wassens weer in Zuidwolde De laatste Zuidplasmolen behouden **4**
Ton Meesters

Speuren in Groningen **14**
Erwin Esselink

Rien Bos, 88 jaar, molenmaker **17**
Jan Scheirs

Hoe bereiken we gangwerken en die rustig lopen en weinig slijtage opleveren? **23**
Jan Maarten van de Griend



Molens en molenaars tijdens de watersnoodramp van 1 februari 1953 **30**
Jaap Schoof

Column **36**
WvdL

Twee eeuwen molenaars Brasser **37**
Willem Staat

Drie jonge korenmolenaars **43**
Bart Mols

Hoofdpijndossier De Otter: het vervolg **48**
Willem Roose



Nog meer meel klontert samen **49**
Jan Pot en Jan Tollenaar

Oude molenroede bekend kleur **53**
Peter Pouwels



Honderd jaar geleden eindigde de Eerste Wereldoorlog De verbijsterende ondergang van meer dan 440 Vlaamse molens **58**
John Verpaalen



Molennoviteit in Leeuwarden **67**
Frank Terpstra

Sint-Victor van Marseille, patroonheilige van de molenaars **69**
Kees van Kemenade

Groninger molenaars en hun grafzerken **76**
B.D. Poppen

Molenverhalen uit de Alblasserwaard **82**
Cor Stam

Omslag voor:

De molen van de familie Brasser in Biggekerke was vanaf de bouw tot op heden onafgebroken in bedrijf. Men produceert er nog steeds meel, zoals vanouds, maar inmiddels ook diverse mixen voor brood en gebak (foto Willem Staat).

Omslag achter:

De korenmolenaar Ken u Zelfen in Werkendam was "de mooiste van heel Altena" volgens Rien Bos, en een van de eerste molens waaraan hij als jonge molenmaker werkte. De molen werd in het laatste oorlogsjaar door de Duitsers verwoest. De vierkante onderbouw herinnert aan de wipmolen die er eens bovenop stond (ansichtkaart uit 1941; collectie vereniging De Hollandsche Molen).

Eind 2019 draait De Molen van Wassens weer in Zuidwolde

De laatste Zuidplasmolen behouden

Ton Meesters

Op een warme zaterdag in juli togen we naar het Drentse Zuidwolde om een kijkje te nemen in "De molen van Wassens" aldaar. We hadden een afspraak gemaakt met Gerard de Rooter, Kees Vanger en Erwin de Jonge om bijgepraat te worden over het initiatief en de daaruit voortkomende plannen om deze molen nieuw leven in te blazen. Ter plaatse is een stichting opgericht met als doel het herstel van de molen te bewerkstelligen. Deze stichting heeft de molen inmiddels in eigendom verkregen. De eerste grote subsidie is toegekend, mits de werkzaamheden in 2018 een aanvang nemen. Als alles mee zit dan draait de molen eind volgend jaar en begint de molen aan een nieuwe fase. Een aantal vrijwilligers volgt inmiddels de molenaarsopleiding. De eerste plannen voor een winkel voor de verkoop van streekproducten en versgemalen meel van de molen krijgen vorm. Kortom alle reden voor *De nieuwe Molenwereld* om naar Zuidwolde af te reizen.

Geschiedenis

De eerste molen van Zuidwolde was een standerdmolen, waarvan de geschiedenis teruggaat tot in de 17^e eeuw. In 1731 werd deze molen vernieuwd. De molenaarsfamilie Wassens vestigde zich in de jaren dertig van de 19^e eeuw in Zuidwolde. In 1877 nam een zoon van molenaar Wassens de molen over. Door onvoorzichtigheid brandde de standerdmolen in hetzelfde jaar af en moest Wassens op zoek naar een nieuwe molen. In het westen van Nederland werden voldoende molens voor afbraak te koop aangeboden. Wassens liet zijn oog vallen op vijzelmolen I van de Zuidplaspolder bij Waddinxveen. In de koop was ook een roede besloten, die bij molen K



Een topografische kaart met daarop afgebeeld de molens van de Zuidplaspolder tussen Nieuwerkerk en Moordrecht. De molens hebben als aanduiding een nummer of letter gekregen. Molen I verhuisde in 1877 naar Zuidwolde (bewerking kaart Erwin Esselink, Delft).

lag. Molenmaker C.H. Schiller uit Dalfsen brak de molen af en herbouwde in 1878 de molen in Zuidwolde. De onderdelen werden met een bok via het water naar de Hoogeveense Vaart vervoerd. Via een zijkanaaltje en met behulp van boeren uit de klanterkring van Wassens kwamen de onderdelen op het erf van de afgebrande standerdmolen aan. De afbraak, transport en opbouw kostten ongeveer f 1.000. Inclusief het bedrag van aankoop had Wassens f 2.000 geïnvesteerd in de bouw van de molen. Bij de afbraak van de molens van de Zuidplas verhuisden molens dan wel onderdelen van deze molens naar andere delen van Nederland. Door de

oud-redacteur van Molenwereld Johan Bakker uit Moerkapelle werd onderzoek gedaan naar de verspreiding van deze molens. Hij publiceerde daar meerdere malen over in het tijdschrift "De Molenaar". Voor zover bekend is de molen in Zuidwolde de laatst overgeblevene van alle Zuidplasmolens en is daardoor van meer dan regionaal belang. Lang werd gedacht dat ook de molen in het Brabantse Linden een molen uit de Zuidplas was. Archiefonderzoek wees uit dat dat niet klopte.

Zuidplas

Door vervening van verschillende polders onderging het gebied ten noorden van de Hollandsche IJssel,

In den vorigen nacht is de koornmolen van H. W., te Zuidwolde, totaal afgebrand. Hij was slechts tegen f 1500 verzekerd en de eigenaar lijdt dus groote schade, daar de rogge rijp is en 't werk nu begint.

Een bericht uit het Algemeen Handelsblad van 4 augustus 1877, dat de molen was afgebrand.

gelegen tussen Nieuwerkerk en Gouda, langzamerhand een metamorfose van veenlandschap naar water. Al in 1595 werden door de overheid regels uitgevaardigd om het vervenen daar te beperken, maar doordat turf steeds meer waard werd ging het steeds sneller met het vervenen. Een steeds groter wordende waterplas, de Zuidplas, werd een bedreiging voor omliggende dorpen en steden. In 1807 greep de overheid in door bij Moordrecht drie "beteugelingsmolens" te bouwen. Bij Waddinxveen werden twee verwaarloosde molens maalvaardig gemaakt. In 1825 viel het besluit om de plassen weer droog te maken. Rond de plassen werd eerst een ringdijk met ringvaart gemaakt. Alleen langs de Donderdam die de scheiding vormde met de Hazerswoudsche Droogmakerij, voorheen de Noordplas, kwam geen ringvaart. Het peil van de ringvaart was gelijk aan het plaspeil. Voor de bemaling van de 4.420 ha grote polder werden acht poldermolens ontworpen, vier bij Waddinxveen en vier bij Kortenoord, gelegen tussen Nieuwerkerk en Moordrecht. Deze poldermolens waren berekend op een opvoerhoogte van 2,14 meter en maalden met een vijzel het water vanuit de polder in een tussenboezem. Vanuit de tussenboezems, die beide 1½ kilometer lang waren, maalden vijf vijzelmolens het water wederom 2,14 meter omhoog in de ringvaart. Bij Kortenoord werd de ringvaart bemalen door zeven schepradmolens, die hun water uitsloegen op de zogenaamde lage boezem. Van deze molens waren er vier uitgerust volgens het zogenaamde "vereenvoudigde stelsel". Dit stelsel was uitgevonden door de waterbouwkundige Jan Blanken. Iedere molen daarvan was uitgerust met drie schepraden van verschillende breedte, die afzonderlijk of gezamenlijk konden malen, naargelang er wind was. Twee molens hadden gewone raderen en één molen was uitgerust met het door de gebroeders Eckhardt uitgevonden hellend scheprad.

Als de IJssel laag stond dan kon het water van de lage boezem rechtstreeks, via een spuisluis, in deze rivier worden geloosd. Als deze sluisgang gestremd was door hoge rivierstanden, dan konden vijf schepradmolens het water van de lage boezem in de hoge



In het Nieuws van den Dag vroeg molenaar H.J. Wassens al op 13 augustus 1877 om een molen die voor afbraak gekocht kon worden.

boezem malen, vanwaar het via een spuisluis in de IJssel werd gebracht. Van deze vijf molens hadden twee molens het genoemde vereenvoudigde stelsel. Twee molens hadden twee schepraden en een was volgens de gebruikelijke constructie uitgevoerd. In totaal werd de polder bemalen door dertig molens. Daarnaast waren er bij Kortenoord twee hulpstoomgemalen, beide uitgerust met een vijzel.

Vijzelmolen I was in 1838 gebouwd. Een gezamenlijke aanbesteding van acht molens vond plaats op 7 september 1837, waaronder deze molen I. Voor de bouw van de molen waren acht gegadigden. Uiteindelijk was molenmaker G. Key uit Nieuwerkerk aan de IJssel voor f 32.600 de goedkoopste inschrijver. De molen was gelegen tussen Moordrecht en Nieuwerkerk aan de IJssel. De plek waar deze molen stond, is nog onbebouwd. Molenmaker Schiller nam van de vijzelmolen achtkant, kap, wieken en gaande werk mee naar Zuidwolde. In Zuidwolde kwamen achtkant en kap op een stenen voet te staan, waaromheen een berg werd opgeworpen. In Zuid-Holland had het achtkant op een stenen onderbouw gestaan. Deze verdween in Zuidwolde. De onderzijde van de stijlen kwam op "maai-veldhoogte". Ook kortte Schiller de



In dezelfde krant waarin molenaar Wassens om een molen vroeg werd op 6 september 1877 de verkoop aangeboden van scheprad- en vijzelmolens.

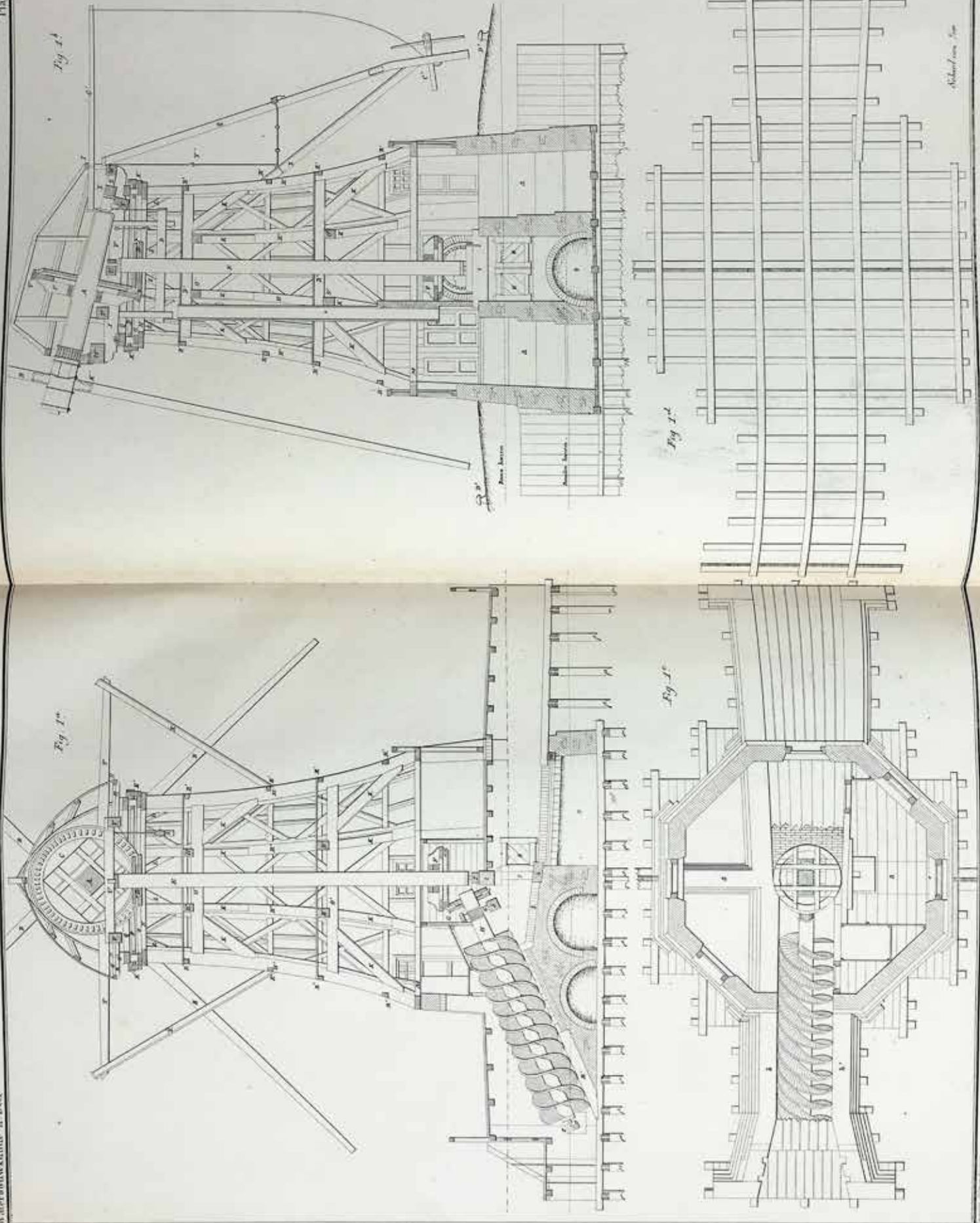
stijlen van het achtkant met circa 0,30 meter in. Door deze werkwijze kreeg de molen in Zuidwolde een vlucht van 21,50 meter, terwijl deze in Zuid-Holland 27,50 meter was. De slanke Zuid-Hollandse molen had zodoende de proportie van een "obesitas-molen": veel te groot, plomp en zwaar. Het kruien van de grote kap ging zo zwaar dat op het laatst gebruik werd gemaakt van een elektromotor.

In alles herinnert de nog bestaande molen in Zuidwolde aan zijn Zuid-Hollandse verleden. In de kap zien we het conische gangwerk, dat aan het begin van de 19^e eeuw in opkomst was. De kap draait op houten rollen, zoals gebruikelijk in Zuid-Holland. Ook aan de sleuf van de vangbalk is te zien dat de oorsprong in het westen van Nederland ligt. Aan de oorspronkelijke functie van de molen herinnert de vijzelbalk in de molen, die in 1878 werd verzaagd tot bintbalken om de molen in te richten voor zijn nieuwe functie als korenmolen. De molen kreeg twee koppels stenen. Beide koppels werden gebruikt om koren te vermalen. De koppels stenen kwamen te liggen op de eerste zolder boven de berg en waren voorzien van regulatoren. Van deze stenen is nu nog een koppel stenen over dat voorzien is van een gatenscherspel.

Uit de Zuid-Hollandse tijd herinnert ook nog de baard uit 1838. Bij een restauratie in 1980 werd deze baard vernieuwd, maar het oorspronkelijke exemplaar wordt nog bewaard in de kelders van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. De kopie uit 1980 was inmiddels in slechte staat en bij het verwijderen ervan in twee stukken gezaagd. Erwin de Jonge uit De Wijk heeft deze baard nu opgeknapt.

Veranderende omgeving

Bij de bouw van de molen in 1878 stond de molen midden op de hei. Vanaf de molen waren diverse molens in de omgeving te zien. Spoedig echter werden grote delen van de heide afgebrand om plaats te maken voor de teelt van boekweit. Als gevolg hiervan kreeg molen "De Vlijt" een derde koppel stenen met een diameter van circa een meter voor het malen van boekweit. Nadat met de verbouw van boekweit vanaf 1890 geen



Van de molens in de Zuidplas bestaan verschillende tekeningen, waaronder Plaat XLV uit de Atlas behorende bij de Handleiding tot de kennis der Waterbouwkunde. Deze plaat geeft een vijzelmolen van de Zuidplas weer, voorgesteld in verticale doorsnede, genomen in de richting van de waterlopen (1a), een verticale doorsnede, rechthoekig op de vorige (1b), een horizontale doorsnede op de hoogte van de muurplaat (1c) en het roosterwerk voor de fundering (1d). Zo moet de molen er op zijn oorspronkelijke standplaats uitgezien hebben (D.J. Storm Buysing, 3e druk, Breda, 1864).

Zuidwolde (Dr.)

Boterfabriek met molen



In Zuidwolde stond nog een tweede molen. De voorganger van deze molen was in 1876 afgebrand, een jaar eerder dan de molen van Wassens. Ook bij de herbouw in 1877 werd gebruik gemaakt van een sloopmolen en wel één uit Groningen. Na een periode van verval vond in 1927 de afbraak plaats (uitgave Th. Drupsteen, Zuidwolde. De kaart werd verstuurd in 1928, collectie T. Meesters; Breda).

droog brood meer te verdienen viel, bleven de akkers braak liggen. De schaapsherder was met de komst van de boekweit verdwenen, waardoor de braakliggende grond ideaal was voor opschietende jonge bomen en heide. Het gevolg hiervan was dat de omgeving van de molen vergroende en de bomen steeds dicht bij de molen kwamen. Ook het dorp breidde uit. De bebouwing omsloot de molen.

In 1885 werd de molen door molenaar Wassens verkocht aan de landbouwer Frederik Lucas Steenberg, maar 25 jaar later kwam de molen weer in handen van de familie Wassens. Tot aan de overdracht aan de stichting in 2018 bleef de molen in eigendom van de familie. In de molen werden allerlei granen gemalen, zoals tarwe, rogge, haver, maïs en milocorn. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ook heide vermalen voor veevoer, eventueel vermengd met andere producten. Het malen van heide was een stoffig en zwaar werk. Eerst werd de heide wat kort gehakt met een hakmes en dan met een bezemsteel in het krogat gestampt.

Modernisering in de 20^e eeuw

Zoals alle molens werd ook de molen van Wassens in de 20^e eeuw gemoderniseerd. Allereerst kreeg de molen in 1907 een 38 PK ruwoliemotor. Naast de oorspronkelijke inrit kwam een tweede gewelf, waarin de motor werd geplaatst. Hiertoe moest een deel van

de molenberg worden weggegraven. Boven de toog stond de naam "op Hoop van Zegen" en het jaartal 1909. Bij de bouw van de molen in 1878 kreeg de molen de naam "De Vlijt", maar in de wandelgangen werd de molen genoemd naar molenaar Wassens. In de literatuur komt ook de

Notaris **BAKKER** te Zuidwolde zal ten huize van den logementhouder R. VAN LUNZEN te Zuidwolde, op Vrijdag den 6 November 1885, des namiddags om 2 uur, bij inzate veilen en veertien dagen later, terzelfder uur en plaats, bij palmslag publiek verkoopen, krachtens art. 1223 van het B. W.:

Een sterken, goed onderhouden, best beklanten, achtkant

WINDKORENMOLEN

malende met 2 paar steenen, met daarbij gelegen **bouwland**, te zamen groot 87 aren, 80 centiaren, staande op een der beste standen in de bebouwde kom der gemeente Zuidwolde, aan den straatweg, in eigendom toebehoorende aan HARM WASSENS en kinderen.

Nadere informatie zijn te bekomen bij voornoemden Notaris.

In de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 5 november 1885 stond deze aankondiging dat de molen werd verkocht. De molen kwam in "vreemde" handen. In 1910 werd wederom een Wassens eigenaar van de molen.





De molen staat nog frank en vrij. Deze kaart werd verstuurd in 1928. Toch zien we rechts op deze prentbriefkaart al de eerste huizen (uitgave Th. Drupsteen, Zuidwolde, collectie T. Meesters; Breda).

naam "op Hoop van Zegen" voor, die boven het gewelf van de motor stond. Later – in de jaren twintig van de 20^e eeuw – werd de motor vervangen door een dieselmotor. Tot aan de Tweede Wereldoorlog werd op zowel windkracht als met de dieselmotor gemalen. Om de molen rendabeler te maken werd het gevlucht in 1940 door molenmaker Bisschop uit Dalfsen voorzien van het stroomlijnsysteem Van Bussel. Onder in de molen werd in 1952 een betonnen kelder aangebracht, waarin een hamermolen

werd geplaatst. De molen dreef een grote dubbele koekenbreker aan, de hamermolen maalde het fijn en ondertussen werd er met de dieselmotor gemengd. Deze laatste hield het uit

tot 1955 en was toen versleten. Na de bouw van de hamermolen werd de molen stilgezet. In 1960 volgde een restauratie en werd er weer af en toe met de molen gemalen, maar het uit de molen voortgekomen graanbedrijf slokte de meeste tijd op van de eigenaren, waardoor de molen toch in verval raakte. In de molen die het karakter kreeg van een mengvoederfabriekje werd met name varkens- en kippenvoer vermalen met de hamermolen en gemengd met de mengketel. In die jaren werd het bedrijf steeds verder uitgebreid. Er kwam een zwaardere hamermolen, een korrelpers, een moderne menginstallatie, enz. Ook verrees er silo's voor de molen, alsmede andere bedrijfsgebouwen. De uitbreiding was het gevolg van de ambities van de gebroeders Jan en Klaas Wassens. Hun vader Johannes Wassens remde de broers steeds af door te zeggen: "Jullie kunnen doen wat je wilt, als je maar zorgt dat de molen kan blijven draaien en kruien". In 1981 gaven de broers in een interview aan dat ze dat indertijd maar een belemmering voor hun bedrijf vonden, maar inmiddels dachten ze er wel hetzelfde over.

◀ Statiefoto van de "Molen van Wassens", waarbij de molen overhek voor de fotograaf werd stilgezet. Volgens een stempel op de achterzijde werd deze foto gemaakt door Ph. Haalman, een joodse fotograaf uit Groningen. Hij werd in 1942 vermoord in Auschwitz. Op de foto zien we o.a. de molenaarsfamilie Wassens, te weten Jan Wassens en zijn vrouw Aaltje en hun beide dochters Jantje en Grietje. De foto zal rond 1920 gemaakt zijn. Op de foto valt het dubbele gewelf in de berg op. Een aardige detail zijn de "kapelletjes" boven de lange spruit. Het gevlucht heeft paarsgewijze donkere en lichte zeilen. De molenberg is vanaf het begin al omzoomd door een haag (collectie T. Meesters; Breda).



Deze foto zal in 1948 gemaakt zijn. Het gevlucht is inmiddels voorzien van het stroomlijnsysteem Van Bussel (collectie T. Meesters; Breda).



Op deze foto uit oktober 1969 zien we de inrijpoort en het extra gewelf voor de dieselmotor. Duidelijk is de stichtingssteen te zien die de namen van de opdrachtgever en molenmaker vermeldt. Op de omlijsting zien we de namen van de molen (foto J.A. Heijdra, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 131.037).

Restauratie in 1980-1981

De stilstand in de jaren zestig en zeventig deed de molen geen goed. De molen was in verval geraakt en een herstel diende zich aan. In 1980-1981 volgde dan een grote restauratie uitgevoerd door de firma Schakel en Schrale uit Exmorra (Friesland). Aan het staande werk veranderde weinig. De molen kreeg een nieuw gevlucht dat wederom voorzien werd van het

Van Bussel-stroomlijnprofiel. Het rietdek werd vernieuwd door het bedrijf Kleinjan. Ook aan metselwerk, trappen en vloeren diende het nodige te gebeuren. Na de restauratie liet molenaar Wassens de molen veelvuldig draaien. In die jaren was het de meest draaiende molen van Drenthe. Ook werd met het koppel kunststenen weer regelmatig voor de bakker gemalen. In 1995 overleed molenaar Wassens. De molen kwam stil te staan en het verval zette in. In en bij de molen werden nog handelsactiviteiten ondernomen in zakgoed voor veevoeder en mengvoerders door Jan Wassens. In de nacht van 1 op 2 april 2002 ontsnapte de molen ternauwernood aan brand. Er was brand gesticht. De brandweer was snel ter plaatse en voorkwam erger. Op 5 mei 2004 werden de roeden uit 1980 gestreken. Deze liggen sindsdien werkeloos naast de molen. Een jaar later werd de molen eigendom van Joe Wassens.

Redding van de molen

Joe Wassens was de laatste particuliere eigenaar van de molen. Hij probeerde zo goed en kwaad als het kon te zorgen voor de molen. Elke lekkage in de molen werd zoveel mogelijk verholpen. De laatste jaren kon Joe niet meer in zijn eentje voor de molen zorgen en ging de molen zienderogen achteruit. Vooral het staartwerk was in slechte staat. Er werd op 13 december 2016 een stichting opgericht om de molen te redden. De stichting

kreeg de naam "De Meule van Wassens", waarin Karst Breeuwsma, Gerard de Rooter en Henk Tissing zitting namen. Deze drie heren kennen de gemeenschap van Zuidwolde door en door en hadden het vaste voornemen om de molen te behouden. Zij werden bijgestaan door molenvrienden Kees Vanger en Erwin de Jonge. De laatsten gingen actief aan de slag om allerlei mankementen aan de molen snel te herstellen om verder verval te voorkomen. Dankzij een bijdrage van de gemeente en een anonieme gift uit het dorp kon de koop som uiteindelijk begin 2018 op tafel worden gelegd. Voor RTV-Drenthe lichtte Joe de verkoop aan de stichting op 30 maart 2018 verder toe: *"Ik ben hier al twintig jaar bezig. Er zat een oud, verrot mengvoerbedrijf van mijn vader in. Dat heb ik er allemaal uitgehaald. Ik heb de muren opnieuw gestuukt. Het hout in de carboleum gezet. De buitenkant is een probleem, regen en wind dat weet je zelf ook wel. De kap lekt. Maar van binnen blijft het wel staan als je hem maar dicht houdt. Eigenlijk zit alles er nog in. Alleen de silo's zijn nu weg. Aan de ene kant ben ik blij dat ik mijn geld er weer uit heb, want er komt geen end aan. Maar aan de andere kant had ik hem het liefst zelf gehouden. Maar dan is het*



In 1960 werd de molen gerestaureerd. Deze foto toont de molen in 1961, waarbij te zien is dat het stroomlijnsysteem gehandhaafd bleef. De uit Zuid-Holland meegekomen baard is op deze foto goed zichtbaar (foto G.J. Dukker, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 62.362).



In 1980 onderging de molen wederom een restauratie. Met name kap en gevlucht werden onderhanden genomen. Na deze restauratie was de molen weer maalvaardig. Het werd de meest draaiende molen van Drenthe (foto 1980, W.A. Korpershoek, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 222.823).

moeilijk om geld voor de restauratie te krijgen. Dus voor de molen is het beter en voor mij ook wel, want ik ben het ook wel zat", aldus een opgeluchte Joe Wassens. In april 2018 werd de molen vervolgens bij de notaris overgeschreven.

De baard.



De door Erwin de Jonge herstellde baard, gefotografeerd in de molen van De Wijk (foto T. Meesters, 20 juli 2018).

De definitie van de molenbiotoop:

De molen van Zuidwolde heeft een bijzondere baard. Het exemplaar dat nu aanwezig is, betreft een replica gemaakt bij de restauratie van 1980. De nieuwe baard was opnieuw in slechte staat en in twee stukken verwijderd. Erwin de Jonge nam de restauratie van dit molenonderdeel op zich. Ook bracht hij weer de originele kleuren aan. De baard hangt nu nog in de molen van De Wijk, totdat deze weer wordt aangebracht bij de restauratie in Zuidwolde. Het ontwerp van de originele baard is destijds gemaakt door N. Exalto uit Moordrecht. J.S. Bakker schrijft dat Exalto in dienst was van de Zuidplaspolder. Hij maakte bestek en tekeningen voor de molens. Als technicus was hij reeds betrokken bij de droogmaking van de polder en het ontwerp en de bouw van de molens. Het bestek van de Zuidplasmolens gebruikte hij ook voor de bouw van andere molens, waardoor nog een andere molen in Nederland zo'n zelfde baard heeft als die in Zuidwolde. Dat is de korenmolen "De Koning" in Middelburg. Deze molen kreeg in 1882 immers een tweedehands kap van een molen uit Gouderak. Ook deze molen in Gouderak was ontworpen door Exalto. Het origineel van de baard van Zuidwolde ligt nog in de kelders van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. De vrijwilligers van Zuidwolde hopen dat dit origineel na de restauratie weer een plaats in de molen kan krijgen.



Vele onderdelen herinneren aan het Zuid-Hollandse verleden van de molen, waaronder het rollenkruierwerk met rollensluis (foto K. Vanger, Meppel, 6 mei 2016).

Restauratie

Ook de molenstichting had niet stilgezeten. Ze trok molenconsulent Gijs van Reeuwijk van Van Reeuwijk Bouwmeester uit Arum (Friesland) aan, die de stichting adviezen geeft over hoe verder te gaan. Daarnaast werd bekeken welke onderdelen hersteld dienden te worden. Uit de voorlopige begroting van Van Reeuwijk komt naar voren dat € 400.000 euro benodigd is om de molen weer in een maalvaardige staat te krijgen. Het geld voor de restauratie zal moeten worden opgebracht door sponsors,

de inwoners van Zuidwolde en subsidies. Wat dat laatste betreft, is er alvast goed nieuws te melden. Uit het molenfonds is voor de restauratie een bedrag van € 254.500 toegezegd, onder de voorwaarde dat de restauratie in 2018 een aanvang neemt. Inmiddels is bij drie molenmakersbedrijven een offerte gevraagd voor het herstel van de molen. Het is de verwachting dat één van deze drie bedrijven de opdracht gegund zal worden om de molen te herstellen in combinatie met de schare aan vrijwilligers die de molen al heeft. Voor de laatste klusdag



In de Zuidplas werden de nieuwste vindingen in de molens toegepast, waaronder conisch gangwerk. In "De Vliet" is dit conische gaande werk in de vorm van bovenwiel en bonkelaar nog steeds aanwezig (foto K. Vanger, Meppel, 6 mei 2016).

kwamen vijftien vrijwilligers opdagen. Secretaris Gerard de Ruiter had moeite om iedereen een taak te geven. Dit maakt duidelijk dat het herstel van de molen in het dorp leeft. Het stichtingsbestuur kijkt vooruit en schetst alvast de plannen nadat de molen is gerestaureerd en als gevolg daarvan weer draai- en maalvaardig zal zijn. Men wil de molen onder andere in gebruik nemen voor de verkoop van streekproducten. Tevens wil men de molen inzetten als zorgmolen,

Er was eens Wassens, Wassens en Wassens.



Op deze foto zien we de molenaarsfamilie Wassens. De foto is rond 1985 genomen zijn. Linksboven met blauwe trui Klaas Wassens, opa Wassens, in gele overall Jan Beekelaar en vader Jan Wassens. Op de voorgrond Freekie Drost en Anjo Pranger (foto collectie Familie Wassens).

De molen is met uitzondering van de periode 1885 tot 1910 altijd in eigendom van en bemalen geweest door de familie Wassens. Het betroffen de volgende molenaars en eigenaren. De molen werd in 1878 opgericht door Harm Jan Wassens (1836-1924). Hij was een zoon van molenaar Jan Geerts Wassens. Harm Jan Wassens had twee zonen. Een zoon werd molenaar en eigenaar van een molen in Balkbrug. De andere, Johannes was molenaar van 1885 tot 1909. Mogelijk huurde hij de molen van de nieuwe eigenaar Steenbergen. Zijn opvolger was zoon Jan Wassens (1887-1961), die molenaar was van 1909 tot 1961. Diens zoon Johannes Wassens (1911-1995) was nadien eigenaar en molenaar. Zijn beide zonen Jan en Klaas Wassens namen het bedrijf over in 1962. Klaas bleef eigenaar tot 2002, Jan tot 2005. Van 2005 tot 2018 was Joe Wassens eigenaar van de molen. Hij verkocht in 2018 de molen aan de molenstichting.



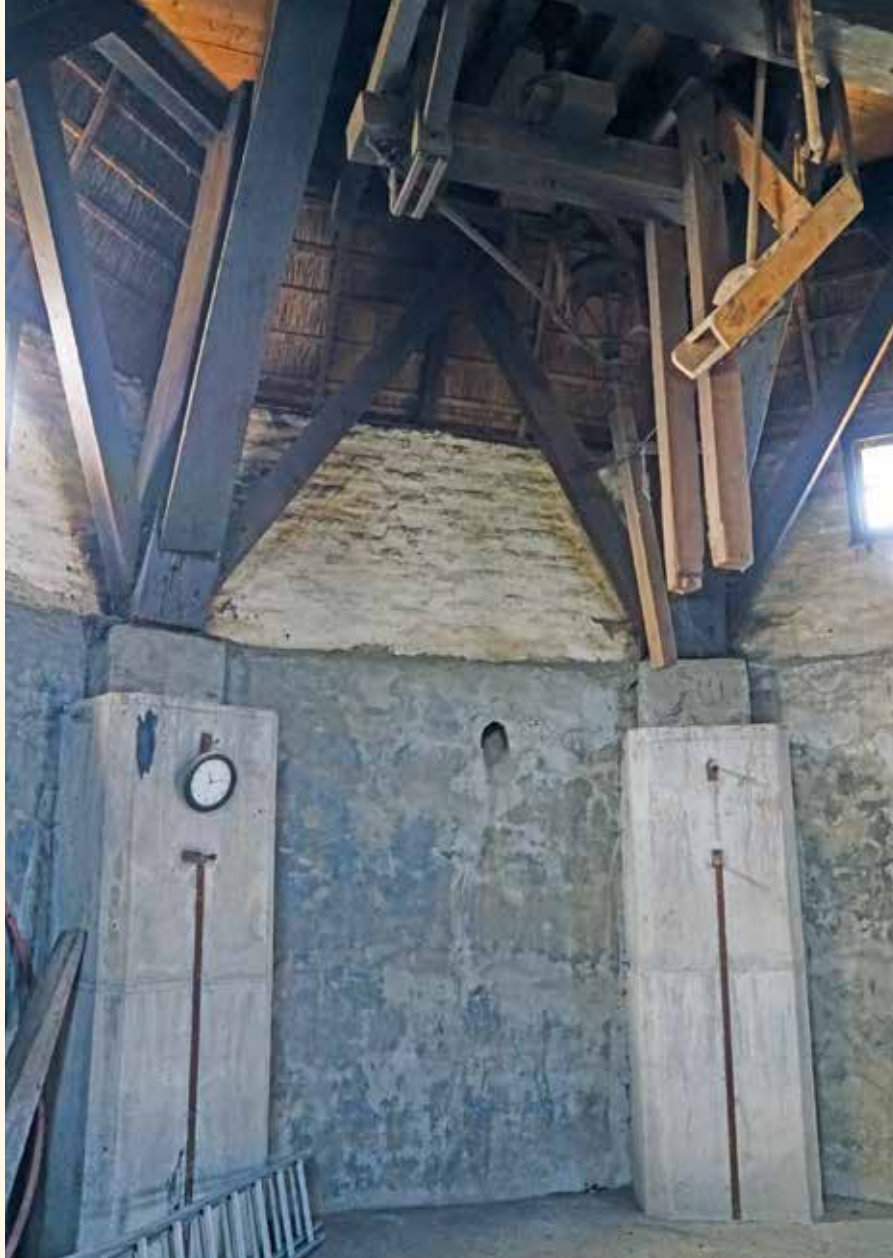
De kap is bouwvallig. Met behulp van vrijwilligers wordt zo goed en kwaad als het kan de kap wind- en waterdicht gemaakt om schade te voorkomen. Het zijn de eerste tekenen van het herstel dat zich in 2018 gaat aandienen (foto K. Vanger, Meppel, 5 oktober 2016).



Molenliefhebbers die de handen uit de mouwen steken. Kees Vanger en Erwin de Jonge zijn vele dagen in Zuidwolde in de weer. Met behulp van vrijwilligers wordt het voorkeuvelens aangepakt en voorzien van nieuwe luiken en bedekking (foto K. Vanger, Meppel, 4 mei 2017).



In Zuidwolde sprak De nieuwe Molenwereld met Erwin de Jonge, Gerard de Ruiter en Kees Vanger. Zij zetten zich in voor het behoud en herstel van deze molen (foto T. Meesters, 20 juli 2018).



Op de steenzolder zien we deze bijzondere bintbalk. Het is de oude vijzelbalk van de Zuidplasmolen. De molens hadden conische vijzels. In de Zuidplas werden de vijzels aan de bovenzijde wijder gemaakt. Onder hadden ze een diameter van 1,65 meter en boven van 1,90 meter. Hier ging men uit van de waarneming dat een diep in het polderwater gelaten vijzel meer water opscheept dan er in de compartimenten past, zodat een gedeelte van het water weer over de spil terug loopt. De vijzelkom kreeg bovendien een minder steile helling. Veel navolging hebben deze conische vijzels niet gekregen (foto T. Meesters, 20 juli 2018).

waarbij mensen met een beperking het winkeltje en het terras bedienen. Men richt zich daarbij op de vele fietsers in en rondom Zuidwolde. Om de molen weer in werking te stellen zijn inmiddels een aantal vrijwilligers in opleiding, waaronder Gerard de Ruiter en molenaarszoon Jan Wassens. Het proces in Zuidwolde verloopt zo voorspoedig dat Gerard vreest dat de molen hersteld zal zijn voordat hij zijn getuigschrift ontvangt.

Bronnen

- Informatie over recente ontwikkelingen werd verkregen van Kees Vanger, Erwin de Jonge en Gerard de Ruiter. Tevens verstrekte molenconsulent Jan Hofstra ons wetenswaardigheden over de molen en zijn oorspronkelijke standplaats in Zuid-Holland. Erwin Esselink verschaftte diverse historische gegevens en John Verpaalen was bereid diverse afbeeldingen te scannen en te bewerken.
- Historische informatie werd ontleend aan publicaties in het blad "De Molenaar": J.S. Bakker, "De Vlijt" in Zuidwolde als I in de Zuidplas 1837-1877 en nog wat (27 januari 1982); J.S. Bakker, *Geen Moordenaar maar een Gourwerakker: of toch ...* (9 juni 1982) en J.A.H. Gerritsen, *Molen "De Vlijt" en het Molenaarsbedrijf Wassens Zuidwolde* (23 december 1981).

Een kijkje op de begane grond. In de molen is de eerste zolder op berghoogte uitgebroken. Als gevolg hiervan zweeft het lichtwerk ver boven het hoofd van de fotograaf. De zware betonnen penanten zijn pas recent aangebracht. Het is nog niet duidelijk of deze gehandhaafd blijven. Hier bevonden zich tot enkele jaren geleden de hamermolen en brokkenpers. Tot in de jaren negentig werden hier allerlei soorten veevoeder gemaakt (foto T. Meesters, 20 juli 2018).



De molen wachtend op wat komen gaat. Het terrein rondom de molen is ook eigendom van de stichting. De stenen rondom de molen zijn niet oorspronkelijk. Aangenomen mag worden dat de molenberg weer in oude toestand wordt hersteld (foto T. Meesters, 20 juli 2018).

Speuren in Groningen

Erwin Esselink

Het moet al meer dan tien jaar geleden zijn, dat het Groninger Molenarchief een foto van een onbekende molen ontving. Overduidelijk een molen ergens in Groningen, maar waar stond hij? Een intrigerende foto met veel aanknopingspunten. Plaatsing als zoekplaatje in een krant en op meerdere internetsites volgde. Ook op het molenprikbord werd driftig gediscussieerd, maar een oplossing bleef uit.

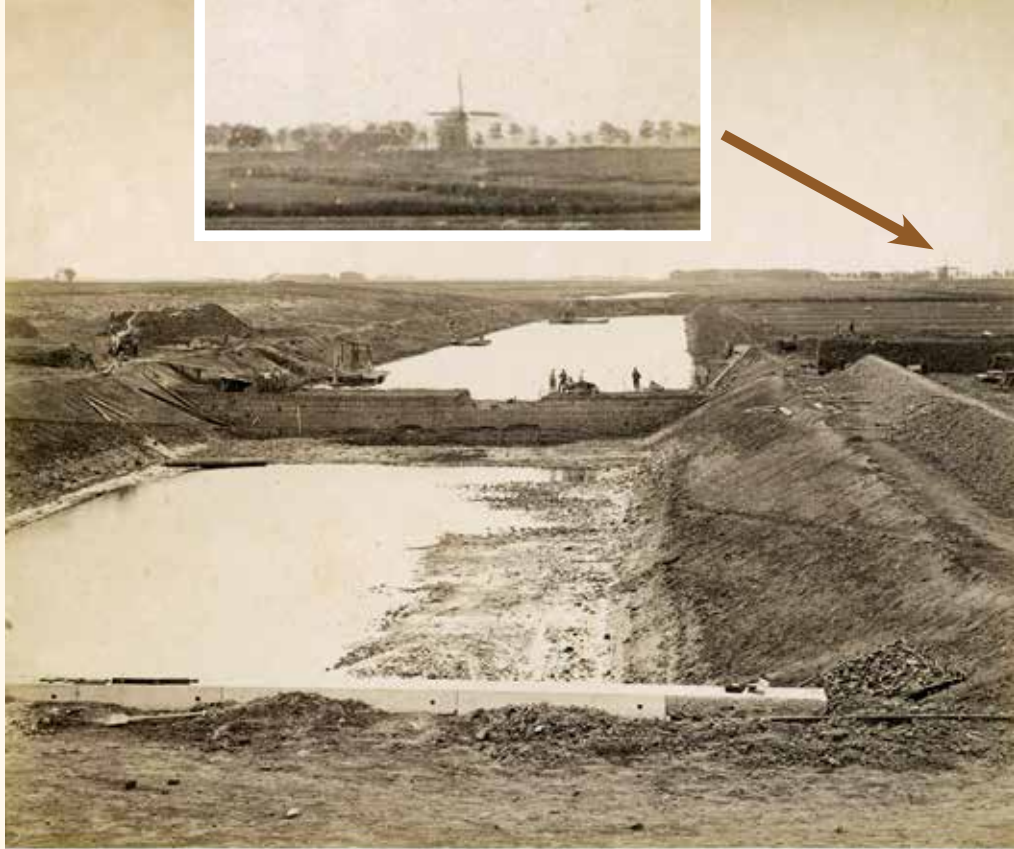
Deze foto bleef ook mij bezig houden. Door het beschikbaar komen van steeds meer digitale bronnen, waaronder allemolens.nl, zou de oplossing toch te vinden moeten zijn. Het doorzoeken van alle afbeeldingen van Groningse poldermolens maakte duidelijk, dat van deze molen geen afbeelding aanwezig is in allemolens.nl. De volgende stap was het opsporen van mogelijke kandidaten op oude topografische kaarten en nagaan of

de situatie op de kaart overeenkwam met die op de foto. Dat resulteerde uiteindelijk in een serieuze kandidaat: de molen van de Stadspolder aan de Westerwoldse Aa in het oosten van de provincie tegen de Duitse grens aan. Het oplopende talud links duidt op de aanwezigheid van een dijk, in dit geval zou dat de dijk langs de Westerwoldse Aa zijn, waar de molen op uitsloeg. Ook de op de achtergrond aanwezige bomen passen goed bij die



De hardnekkige onbekende, thuisgebracht als de molen van de Stadspolder bij Drieborg. Verder links net buiten beeld de dijk langs de Westerwoldse Aa, dan het gemaal en de molenaars- en sluiswachterswoning met stookhut. De foto moet gemaakt zijn in 1916 of 1917.

streek. Vervolgens ben ik gaan zoeken in de beeldbank Groningen. Daar is een foto aanwezig uit 1876 van de bouw van de sluis bij Nieuwe Statenzijl, waarop in de verte de molen van de Stadspolder met de naastgelegen woning te zien is. Hoewel vaag is wel te zien, dat de woning dezelfde vorm heeft als die op het zoekplaatje. Uiteindelijk gaf een kadasterkaart uit 1969 de doorslag. Daarop zijn het gemaal en de woning met stookhut aangegeven. De onderlinge verhoudingen en ligging komen precies overeen met die op het zoekplaatje. Ook de plek, waar de molen stond, is nog goed herkenbaar. Naar mijn mening is hiermee afdoende bewezen, dat de onbekende molen die van de Stads-



In 1876 werd een nieuwe spuisluis gebouwd bij Nieuwe Statenzijl. We kijken naar het zuiden met rechts in de verte achter de dijk de molen van de Stadspolder met woonhuis, zie ook detail. De foto is gemaakt door Fr. Jul. Von Kolkow op 26 augustus 1876 (collectie Groninger Archieven).



polder ten noordoosten van Drieborg is in de gemeente Oldambt. Deze foto zou heel goed de enige duidelijke foto van de molen kunnen zijn.

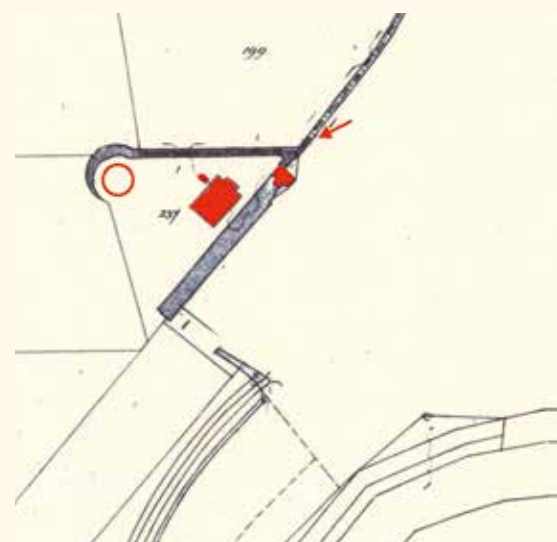
Stadspolder

Zoals de naam al doet vermoeden is de Stadspolder op initiatief van de stad Groningen ingedijkt en wel in 1740. De polder werd ook wel aangeduid als Stads Nieuwe Polder, als tegenhanger van de Stads Oude Polder, de tegenwoordige Kroonpolder. De Stadspolder is één van de zogenaamde Dollardpolders, waarbij land teruggevoerd werd op de Dollard. Het water werd op natuurlijke wijze geloosd op de Westerwoldse Aa via een sluis, de Stadspolderzijl, in het noordoosten van de polder. In 1838 werd besloten tot de bouw van een watermolen, de molen op de foto, van het type acht-kante grondzeiler. De te bemalen oppervlakte bedroeg 397 hectare. De dijken, sluis en sluiswachterswoning werden op kosten van de stad Groningen onderhouden, de molen op kosten van de polder. Geertsema vermeldde in zijn boek over de zee-weringen, waterschappen en polders in de provincie Groningen uit 1898, dat de molen een vlucht had van 21,7 m. en werkte met twee vijzels met een diameter van 1,55 en 1,35 meter. De

molenaar was tevens sluiswachter en werd benoemd door de ingelanden, onder goedkeuring van het gemeentebestuur van Groningen. In 1910 leverde de firma Pot te Kinderdijk een nieuwe geklonken binnenroede met nummer 2152. Deze was besteld door Pauwel Wiertsema, molenmaker te Beerta. In 1913 werd het waterschap Stadspolder opgericht voor de bemaling van de polder. Dit waterschap ging voortvarend te werk. In mei 1915 verzocht de dijkrichter van het waterschap aan de stad Groningen om stadsgrond te verkopen voor de oprichting van een motorgemaal. In september 1915 werd dit verzoek gehonoreerd. Het gemaal werd uitgerust met een Brons-ruwoliemotor, die een centrifugaalpomp aandreef. In 1916 kwam het gemaal gereed en werd de molen overbodig. Op de foto is te zien dat de molen in die tijd nog een houten bovenas had, en zelfzwinging op de binnenroede. Volgens de Groninger molenkenner B. van der Veen Czn. werd de molen in 1917 afgebroken, dus al weer ruim een eeuw geleden. Daarmee is ook de foto vrij precies te dateren: 1916 of 1917. De personen op de foto zijn waarschijnlijk de laatste molenaar Jacobus Lamfers (1862-1948) met zijn vrouw Imke Lamfers-Mulder. Onderdelen van de



De Stadspolder ca.1910, gelegen tussen de Reiderwolderpolder en de Kroonpolder. In de noordoosthoek aan de Westerwoldse Aa staat de molen omcirkeld aangegeven (topotijdreis.nl).



Detail van een kadastrale kaart uit 1969 van Beerta. De bebouwing (in rood) is nog precies zoals op de foto, met uitzondering van de molen. De plek waar de molen stond, is met een cirkel aangegeven, de positie en kijkrichting van de foto met een pijl (collectie Groninger Archieven).

afgebroken molen werden hergebruikt in de nabijgelegen koren- en pelmolen van Udem a te Kroonpolder.

Opheffing

In de jaren 1941/42 werd de Bronsmotor van het gemaal vervangen

door een elektromotor. Op 1 januari 1969 werd het waterschap Stadspolder opgeheven en ging het op in een nieuw waterschap: Reiderzijvest. Bij Hongerige Wolf werd een nieuw gemaal gebouwd, dat behalve het gemaal van de Stadspolder nog acht andere gemalen overbodig maakte. In 1974 kwam dit gemaal gereed. Kort daarop werden gemaal en woning in de Stadspolder afgebroken. Ter plekke herinnert niets meer aan de molen of het gemaal, maar gelukkig is er de foto van meer dan honderd jaar geleden.

- Advertentie -

MOLENSTEENMAKERIJ

HANS
TITULAER

voorheen
HEINRICH VAN HEES

Alle soorten molenstenen, scherpdienst, afstellen, maaltechnisch advies.
Onderhoud aan oliestenen en pelstenen.
Restauratie van stenen en maalstoelen.
Kweernen, wrijfstenen, demo-steen-tjes.
Kneus- en scherphammers.

www.molenstenen.nl

Werkplaats: Eendenpoelseweg 6a, 6581 AB Malden, Nederland
Tel.: 0031 (0)24 696 36 54 / 0031 (0)6 53 66 76 86
E-mail: molensteenmakerij@planet.nl



Oud-molenaar Lamfers biedt in het Nieuwsblad van het Noorden van 6 juni 1919 een molenschroef te koop aan. Gezien de diameter zou deze goed afkomstig kunnen zijn van deze molen. ◻

Rien Bos, 88 jaar, molenmaker

Jan Scheirs

Rien Bos werd geboren op 1 mei 1930 "aan den dijk" in Almkerk, in een woning aan wat nu de Provinciale-weg Noord is. Zijn vader Jan Bos was molenmaker, zijn grootvader Marinus was dat ook, en vele eerdere generaties mannen in de familie, die afwisselend de namen Jan en Marinus droegen, waren dat eveneens. Van die lange voorgeschiedenis in het houtbewerkersvak getuigt onder andere nog een stuk handgereedschap, een blokschaaf met het jaartal "1739", dat steeds in familiebezit is gebleven.

Toen opa Marinus Bos in 1947 kwam te overlijden, namen de ouders van Rien samen met de kinderen, naast Rien was dat ook nog zijn jongere broer Jan, hun intrek in diens woning. Daar, aan de Bloemweg in Almkerk, is Rien ook tijdens zijn huwelijk blijven wonen en daar woont hij nu, inmiddels weduwnaar geworden, nog steeds. Rien volgde als jongen de traditie en werd de zoveelste molenmaker op rij in de familie. Helaas werd hij ook de laatste. Hartje zomer zochten wij hem op, want Rien kan over een halve eeuw molenmakerij veel verhalen, en juist over dat ambacht en de ontwikkelingen daarin is er altijd maar weinig vastgelegd en geschreven.

Van twee kanten stamt Rien uit een molenmakersgeslacht. Zijn moeder was immers een dochter van J. E. (Jan Eldert) Haspels, molenmaker te Babyloniënbroek, geboren in 1858 en overleden in 1945. In die tijd waren er in het Land van Heusden en Altena trouwens veel meer molenmakers dan we nu zouden denken. Dat was ongetwijfeld een erfenis van het rijke molenverleden van de streek, waar Jan den Besten destijds, naast enkele kapitale korenmolens, maar liefst 39 poldermolens telde die in totaal 34 polders drooghielden. De meeste van die molens waren wipmolens. In Riens jonge tijd waren in Almkerk alleen al behalve Bos ook Straver, en daarnaast nog Van de Koppel in de molenmakerij actief. Die bedrijfsjes



hadden meestal geen voltijds werk aan de molens, maar hadden enkele molens in de regio, zowel poldermolens als korenmolens, in onderhoud.

Dat deden zij naast hun werk in bijvoorbeeld de woning- en de boerderijbouw, als timmerman of als wagenmaker.

Met zijn grootvader heeft de jonge Rien niet meer samengewerkt. Jan Eldert Haspels jr. (kortweg "Jan"), oom van Rien, werkte nog wel als knecht bij hen, een man die net als zijn gelijknamige vader "machtig sterk" was; bij het werk aan een molen in Zevenbergen brak er onder zijn handen eens een koevoet in tweeën. Hij stierf op 62-jarige leeftijd aan een ongeneeslijke ziekte.

Een andere knecht uit de vooroorlogse jaren in het bedrijf van Bos was Koen Noorloos, die al in 1926 kwam te overlijden. De zoon van Koen, Jan, maalde daarna nog geruime tijd met de Uitwijkse molen ("met het vangtouw op de schouder hè, want het moest hard gaan").

Aan opa Marinus heeft Bos goede herinneringen. Hij stond bekend als

een precies vakman ("als het niet past, dan is het niet goed") en zijn bijzondere kwaliteit, zo weet Rien, was het vijlen van zagen. Niemand die dat zo goed kon als hij en andere houtbewerkers uit de buurt, zoals klompenmakers, lieten dat dan ook graag door hem doen. "Je mag nooit zeggen 'dat kan niet' ", gaf opa zijn kinderen en kleinkinderen mee, "want alles kan". Typerend voor die tijd was ook dat er soms dag en nacht gewerkt werd om een karwei af te krijgen. In een poldermolen werd eens een complete gang onderkammen gestoken in twee nachten en drie dagen, want bij een hoog polderpeil mocht de molen niet stilstaan.

Na de christelijke lagere school "aan den dijk" (drie kilometer lopen; elke veertien dagen versleet Rien er een paar klompen op) had de ambachtsschool in het verschieft gelegen. Maar dat kwam er niet van. Daarvoor had Rien immers naar Gorinchem moeten, maar vanwege de oorlogsomstandigheden voer er geen boot meer. Hij leerde het werk dus volledig in de praktijk. Vanaf het eind van de oorlogsjaren begon Rien zijn vader mee te helpen in het bedrijf. Hij startte met zaken als raampjes maken, waarbij precies werd voorgerekend hoe het een en ander in elkaar gezet moest worden. Was het toch niet naar vaders zin, dan was de opmerking "Duw het maar in de kachel" en kon er opnieuw begonnen worden; gevloekt werd er niet. De eerste karweien die Rien zich herinnert, betroffen de molen van Werkendam (de korenmolen; deze molen is in april 1945, tegelijk met de molen van Woudrichem, door de Duitsers opgeblazen) en de korenmolen van Remmerde in Hurwenen, waar vlak na de oorlog de geleden schade moest worden hersteld. In de korenmolen van Werkendam, volgens Rien de mooiste molen destijds van heel de streek, moest niet lang voor de verwoesting een nieuwe gang kammen worden gestoken in het spoorwiel. Riens vader en Rien zelf gingen daar vanuit Almkerk naar toe, vader op de fiets en Rien te voet. Het



materiaal en het gereedschap gingen mee in een zak op de rug, of in een zak achter op de fiets gebonden, want over een auto kon het bedrijf pas overstreeks het midden van de jaren vijftig beschikken. Nog een geluk dat men voor het alleen maar aanbrengen van een gang kammen geen zwaar gereedschap nodig had.

Meer dan groot onderhoud kon al dat molenwerk tijdens en vlak na de oorlog echter niet genoemd worden. Men had een timmerbedrijf aan huis en bleef om de kost te verdienen ook boerderijen en huizen bouwen. De echt grote molenprojecten, waarbij van volledig herstel en later ook van complete reconstructies sprake was, kwamen er pas in het monumententijdperk. "Korpershoek, en later ook wel Heijdra, heeft veel overeind gehouden", volgens Rien. (Zie tekstkader.) Restauraties konden toen ook vlot geregeld worden. Eens kwam Korpers-

hoek om 9 uur 's morgens langs met de opmerking: "ik moet nu meteen een begroting hebben voor het herstel van die en die molen, want ik spreek straks de burgemeester". Daar werd op gewacht, en vervolgens zag Rien diezelfde Korpershoek 's middags weer passeren met de opmerking: "Het is geregeld hoor! Je kunt aan de gang".

Aan het begin van de 20e eeuw was er van overheidswege een groeiende aandacht voor monumenten, maar molens werden daar aanvankelijk niet steeds toe gerekend. Pas in 1961, toen de definitieve monumentenwet van kracht werd, kregen vrijwel alle intacte molens een beschermde status. In datzelfde jaar werd binnen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een Afdeling Molens opgericht en werd W. A. Korpershoek als molendeskundige in dienst genomen. In 1964 trad als technische man ook nog J. A. Heijdra aan bij de Dienst. De Afdeling Molens, waarvan Korpershoek het hoofd werd, zou in de jaren zeventig zelfs uitgroeien tot vijf man personeel in vaste dienst. Korpershoek zelf bleef bij de Dienst werken tot 1988, toen hij met pensioen ging. Hij heeft vooral in de jaren zestig en zeventig veel betekend voor het molenbehoud in Nederland en hij heeft er ook voor gezorgd dat molenaars in die periode aan het werk konden blijven dan wel hun oude vak weer konden oppakken. Gerrit Keunen, een latere medewerker, zei het twintig jaar geleden zo: "Korpershoek heeft gemeenten overtuigd om de lokale molens aan te kopen, hij heeft restauraties bewerkstelligd en hij heeft wezensvreemde bestemmingen geprobeerd zoveel mogelijk te voorkomen". Voorwaar geen geringe verdiensten.

Vroeger en nu

Gevraagd naar de verschillen tussen het molenaarswerk vroeger en in onze tijd, weet Rien er wel enkele op te noemen.

Het opvallendste verschil is dat het werk machinaler is geworden. Het gebruik van een hijskraan om zware onderdelen te verplaatsen en zelfs hele molenkappen op hun plaats te brengen, is natuurlijk het meest in het oog springend. Maar het zit hem ook in het handgereedschap: "nu gebruikt iedereen boortollen, terwijl wij vroeger



Jan Bos (1900-1983), de vader van Rien (foto Nieuwsblad voor Gorinchem en Omstreken, 1964; reproductie Jan Klerks).

met een avegaar stonden te draaien", zegt Rien.

Toch heeft de firma Bos nog lang op de ouderwetse manier gewerkt. Opa Haspels had bijvoorbeeld al vroeg een oude, gietijzeren scheepslier in gebruik om lasten te verplaatsen (zie de foto van Meeuwen bij dit artikel). Die lier is later bij de firma Bos terechtgekomen en die is men daar tot in de jaren zeventig blijven gebruiken om er roeden mee te steken. Een herinnering die Rien daarbij heeft is die aan het gebruik van natuurtoew bij het hijsen. Hij zelf heeft vanaf de jaren vijftig altijd met staaldraad gewerkt, maar vroegere generaties gebruikten touw. Als er dan met de nodige inspanning een rechtmast bij de molen was geplaatst om een last te hijsen en als die was getuid met touwen, dan kon het gebeuren dat er een regenbui dreigde. In zo'n geval werd de mast met de tuien "als de duvel" weer afgebroken en het touw opgeborgen, bang als men was dat het touw nat en daardoor hard en onhanteerbaar zou worden. Men had vroeger ook geen reguliere werktijden aan de molen. Of eigenlijk was die regelmaat er wel degelijk, maar wij zien dat nu anders. Als men een karwei ver van huis had, bijvoorbeeld in Zeeland waar men nogal eens werkte, dan bleef men over en was men bij de molenaarsfamilie in de kost. Ook kwam het 's zomers wel voor dat

◀ De korenmolen van Meeuwen bij het steken van een nieuwe buitenroe in 1911.

Nadat molenmaker Jan Haspels sr. in 1910 een nieuwe binnenroe van Pot had gestoken, verving hij een jaar later ook de buitenroe. Haspels zelf, de grootvader van Rien Bos van moeders kant, staat links van de roe.

De foto leert ons veel over hoe het hijsen en insteken destijds in zijn werk ging. Rechts op de voorgrond staat de gietijzeren lier, waaraan door op zijn minst twee mensen gewerkt werd; soms kwamen er nog enkele jongens meehelpen, en een vijfde persoon houdt het touw strak.

Het touw is in de takelblokken "ingeschoren".

Vanaf de lier loopt het via een enkelschijfsblok, het voetblok, naar boven. Het voetblok is een onbeweeglijk blok, dat is vastgemaakt aan een zware balk die aan de binnenkant van de molen tegen de deuropening is geschoven. Boven loopt het touw driemaal over het vaste blok dat aan de binnenroe is bevestigd, en tweemaal over het beweegbare blok dat, ongeveer halverwege, aan de buitenroe is vastgemaakt en samen met die roe omhoog gaat.

Het tweede uiteinde van het touw, het hijsende deel, is ter hoogte van het laatstgenoemde blok eveneens aan de in te trekken roe vastgemaakt. Telkens wanneer de roe zo wat verder in de askop was opgeschoven, moesten zowel het beweegbare blok als het hijsende touw weer worden losgemaakt en lager aan de roe worden bevestigd.

De foto toont ook nog enkele andere historische details, waaronder de met witte verf aangebrachte randversiering onder aan de kap en boven op het stormschild. Dat is een afwerking die vroeger wel meer op met hout gedekte kappen voorkwam (foto collectie familie Bos).



Bij groot herstel aan de molen van Hulst door de firma Bos in 1956 werden de nieuwe roeden (fabricaat Bremer) aangevoerd over het water, opgehaald aan de loswal in Walsoorden en op twee platte wagens over een afstand van zo'n 15 km vervoerd naar de stad. Op deze foto zien we het transport van de binnenroe en de twee lange schoren. Rien Bos herinnert zich nog hoe de paarden, die getraind waren om in het bos boomstammen te verslepen en daarbij obstakels te vermijden, zich heel precies lieten aansturen door de voerman rechts op de foto. Achteraan zien we de drie molenmakers: de jonge Rien Bos (toen ook al met alpinopet) bij het achtereind van de roe, Jan Haspels jr. links achter de wagen, en Jan Bos in de lichte kledij staand geheel links (foto Neelemans, Hulst; reproductie Jan Klerks).

men een paar strobossen op een lege molenzolder gooide, waar men dan de nacht doorbracht. In die gevallen waar men aan de molen bleef werd om 6 uur 's morgens met het werk begonnen en ging men door tot 's avonds 9 uur. Op vrijdagmiddag werd dan om 3 uur gestopt, maar het kwam ook voor dat er 's zaterdags opnieuw werd gewerkt. Later, toen het niet langer de gewoonte was om bij de muldersgezinnen te verblijven, vertrok men 's ochtends om 7 uur vanuit Almkerk om er 's avonds weer terug te keren; maar het werk op zaterdag was daarmee geen verleden tijd.

Een ander verschil zit hem volgens Rien in kleine onderhoudswerkzaamheden aan molens, waarvoor de verantwoordelijkheid vroeger automatisch bij de molenmaker lag. Men kwam niet alleen op de molen als er stukken waren, maar ook uit voorzorg. Zo ging men in het zomerseizoen alle poldermolens die men in onderhoud had langs om de wiggen van de wielen aan te halen en er woutermannen voor te plaatsen. Met name de wiggen van het scheprad werden losgenomen en nagezien, geteerd en weer teruggeplaatst. Ook het scheprad zelf werd geteerd, niet omdat dat nodig was, maar om het er netjes te laten uitzien. Als het wijpmolens betrof teerde men de kap eens in de twee jaar, en het bovenhuis eens in de vier jaar. Men gebruikte daarvoor zowel koolteer als bruine teer. Al die werkzaamheden hoorden bij het gewone, reguliere werk van de molenmaker en men deed het niet op afroep maar ondernam het op eigen initiatief.

Goed en fout

Was het vroeger beter? Daar valt geen algemeen antwoord op te geven als je niet duidelijk maakt waar je het over hebt en over welke tijd je spreekt. Zo haalden de vader van Rien en zijn grootvader het eikenhout dat ze nodig hadden (het meeste hout aan de molen was eiken) bij een zagerij in de buurt van Breda. Hoewel het zaagproces al sinds eeuwen was gemechaniseerd, zaagde men daar nog met de hand, dat wil zeggen met de kraanzaag. Het hout was inlands eiken en de kwaliteit ervan was prima. Alleen kon men er niet altijd van op aan dat het bestelde hout ook in de juiste afmetingen klaar lag. Toen Rien het bedrijf van zijn vader



Jan Haspels jr. (1901-1964), oom van Rien en lange tijd molenmaker in het bedrijf van Bos (foto A. A. Coertsen, Gorinchem; reproductie Jan Klerks).

overnam, ging hij het hout dan ook bestellen bij de firma Van de Voort in Udenhout. Daar werd men prompt en op zijn wenken bediend. Aanvankelijk was het geleverde hout ook inlands eiken, maar later gingen de firmanten Kees en Huub van de Voort het hout halen in Frankrijk. Prachtig hout, maar het kan niet tegen water. Aan de buitenlucht blootgestelde onderdelen van molenkappen die van dat hout gemaakt zijn, bleken daardoor helaas niet allemaal even duurzaam. Nadat eeuwenlang eikenhout het algemene

constructiehout in de molen was, werd er in de laatste decennia van de vorige eeuw, overigens meestal niet op initiatief van de molenmakers zelf maar omdat het door de bestelmakers zo werd voorgeschreven, in toenemende mate gebruik gemaakt van tropische hardhoutsoorten (bilinga, azobé) als vervangers. Rien is niet uitgesproken over het gebruik daarvan. Hij is er wel van overtuigd dat het sterke constructies oplevert (hoewel er vanuit monumentaal oogpunt belangrijke bezwaren tegenin zijn te brengen, JS). Op twee restauraties, die grotendeels neerkwamen op nieuwbouw, ziet Rien met veel tevredenheid en trots terug. Dat zijn het herstel van de standerdmolen in Kruijningen/Waarde en van de Noordeveldse molen in Dussen. Juist bij die twee restauraties (die plaatsvonden in de jaren negentig van de vorige eeuw) is in ruime mate van tropisch hardhout gebruik gemaakt. Toen de Noordeveldse molen klaar was zei Jan den Besten, die de plannen voor het herstel maakte, tegen Rien: "Zo, die kan nooit meer kapot". De niet te voorziene gevolgen van brand en storm daargelaten, zal dat niet ver bezijden de waarheid zijn geweest. Het vakmanschap dat de firma Bos in die periode bij restauraties aan de dag legde, was er in ieder geval groot genoeg voor. En dan nog over de roeden. Vanaf de



Rien Bos (links) en Isaak de Graaf, die bij het bedrijf van Bos in dienst was vanaf 1966, bij het herstel van de Noordeveldse molen in Dussen omstreeks 1997 (foto collectie I. de Graaf).



In de werkplaats van Bos aan de Bloemweg was er maar weinig ruimte. Nadat de werkplaats was opgeruimd, kon het nieuwe onderwiel van de Noordveldse molen (diameter 6,05 m) er net liggen. Voor werk aan nog grotere onderdelen, zoals hier de onderste vloer met staart van dezelfde molen, was er binnen vanzelfsprekend helemaal geen plaats (en buiten maar een klein beetje). De man in de groene overall is Bram van der Wiel, die bij Bos in dienst was vanaf 1974 (foto collectie I. de Graaf, omstreeks 1997).

jaren vijftig werden er in veel molens waarbij de oude, geklonken roeden (bijvoorbeeld van de firma Pot) versleten waren, nieuwe ijzeren roeden gestoken die gelast waren. Dat was toen nog een nieuw procedé, en de firma Bremer uit Adorp was een van de eerste bedrijven die zulke roeden leverde. Rien is ervan overtuigd dat gelaste roeden van Bremer de beste waren die er ooit zijn gemaakt, en hij betreurt het dan ook dat deze roeden in de restauratiegolf van het eind van de vorige eeuw soms geheel onnodig uit molens zijn verwijderd en afgedankt. In de standerdmolen van Kruiningen, nu te Waarde, zijn de Bremerroeden inmiddels meer dan een halve eeuw oud en nog steeds in puike conditie. Over het actuele thema van de ijzeren roeden in meerdere stukken, de deelbare of gedeelde roeden, kan Rien kort zijn: "Bij een draaiende molen zit er steeds beweging in de roede. Om die beweging op te kunnen vangen, MOET de roede uit één stuk zijn."

De laatste jaren

Als kwieke bejaarde kijkt Rien nu terug op een arbeidzaam leven, een leven waarin ook het droevige verlies



De restauratie van de standerdmolen van Kruiningen, die gepaard ging met een verplaatsing naar Waarde, hield grotendeels nieuwbouw in. Onder meer de stander en het volledige kruiswerk moesten worden vervangen. Op deze foto van omstreeks 1991 zien we hoe er daartoe buiten op het erf aan de Bloemweg een stelling van steigerpijpen gebouwd was. Met kettingtakels die aan de stelling hingen, konden de zware onderdelen zo worden gekanteld en verplaatst dat ze in elkaar konden worden gepast (foto collectie I. de Graaf).

van naasten hem niet bespaard is gebleven.

Niettemin is hij monter en zegt hij dat het gezin altijd goed van het molensmakerswerk heeft kunnen leven. "Maar mijn vrouw en ik hebben ook nooit gekke dingen gedaan", voegt hij daar meteen aan toe. Slechts twee keer in zijn leven ging Rien op vakant-

tie. Beide keren voor een week naar Denemarken, waar natuurlijk molens werden bekeken. "Maar ik ben er ook veel voorbij gereden", bekent hij. Dat is begrijpelijk misschien, na een leven lang werken aan de molens, gedurende ontelbare uren, en met alleen de zondagen vrij. Maar praten over molens doet hij onverminderd en nog steeds met veel plezier. Nooit hebben de molens hem losgelaten.

In 1998 kwam er aan het werken op de molens een eind, en op 1 januari 2000, toen Rien bijna 70 jaar oud was, werd het bedrijf formeel opgeheven. Er was geen gebrek aan werk, maar helaas wel aan opvolging.

Bronnen:

- Den Besten, J. (1994). De molens van Altena. Bijdrage tot de kennis van de strijd tegen het water in Altena tussen de jaren 1300 en 1970. In: *Historische Reeks Land van Heusden en Altena deel 4*, pp. 57 – 157. Stichting Historische Reeks Land van Heusden en Altena.
- Keunen, G. (1997). Molenbehoud. In: *Jaarboek Monumentenzorg 1997. In dienst van het erfgoed. Rijksdienst voor de monumentenzorg*, pp. 254 – 263. Waanders. ◻



Hoe bereiken we gangwerken die rustig lopen en weinig slijtage opleveren?

Jan Maarten van de Griend

Jan van de Griend bestudeerde de gangwerken van molens, constateerde dat de vorm van de kammen en de overbrenging tussen samenwerkende wielen vaak te wensen overlaat en vroeg zich af hoe het beter kan.

Door daarover na te denken en door zijn ideeën toe te laten passen in enkele molens, kwam hij tot de volgende drie belangrijke inzichten:

- 1. Voor een licht lopend en weinig slijtage veroorzakend gangwerk moeten we krachtoverbrenging door instrijken verminderen en door uitstrijken bevorderen.*
- 2. Als praktische uitwerking kun je de steek van twee samenwerkende wielen beter niet precies gelijk laten zijn, maar een van beide steekcirkels iets verschuiven.*
- 3. De basis voor een soepel lopend gangwerk is de zuivere kamvorm, en die vorm is geheel anders dan de kamkop met cirkelbogen zoals we die uit de traditionele molenbouw kennen.*

In onderstaande bijdrage licht de auteur de overtuigingen en de inzichten die hij verkregen heeft nader toe, en hij eindigt met enkele prikkelende stellingen.

Als we met wielen een kracht willen overbrengen, dan hebben we wielen met obstakels (dat wil zeggen kammen en staven) nodig, anders gaan de wielen slippen. Hoe groter de krachten zijn die er optreden, hoe zwaarder de kammen en staven moeten zijn, maar des te kritischer is ook de profielzuiverheid. Staven zijn wat dat betreft probleemloos, want die zijn altijd zuiver. Het in elkaar schuiven van kammen en staven noemen we instrijken. Het instrijken betekent dat de krachtoverdracht plaats vindt voor het dode punt. Bij uitstrijken vindt de krachtover-

dracht juist plaats na het dode punt. Tijdens het instrijken wringen we de obstakels in elkaar en dat veroorzaakt een extra kamkracht. Door de wrijving neemt de kamkracht toe en dat veroorzaakt weer meer wrijving, waardoor de kamkracht weer toeneemt, enzovoort. De kamkrachten kunnen nog meer toenemen door het plakken van de contactvlakken, resonantieverschijnselen, oneffenheden van het kamprofiel, vezeligheid van het materiaal, slecht smeren en alles wat je maar kunt bedenken. Sterke slijtage en de breuk van staven en kammen vinden dus altijd tijdens het instrijken plaats.

Een vaak voorkomende oorzaak van extra oplopende krachten is dat de kammen of staven van het drijvende wiel dichter bij elkaar staan dan de kammen en staven van het gedreven wiel. Het gaat vaak om een enkele millimeter. Dan komt de kam of de staaf die gaat ingrijpen te vroeg en komt in aanraking met de kop van de gedreven kam. Beter is het als de kammen of de staven van het drijvende wiel verder uit elkaar staan dan die van het gedreven wiel.

Op grond van het hierboven uiteengezette, gaan we de instrijkvlakken natuurlijk liever niet inzetten voor de overdracht van de kamkracht. De voeten van de kammen (zie de eerste illustratie) hebben wegens hun geringe relatieve beweging nauwelijks last van extra slijtage. Vandaar dat we de kamvoeten wel inzetten om een langere ingrijpweg van de krachtoverdracht te realiseren.

Bij uitstrijken hebben we de geschetste problemen niet. Het is zelfs zo dat de kamwrijving dan de kamkracht verlaagt.

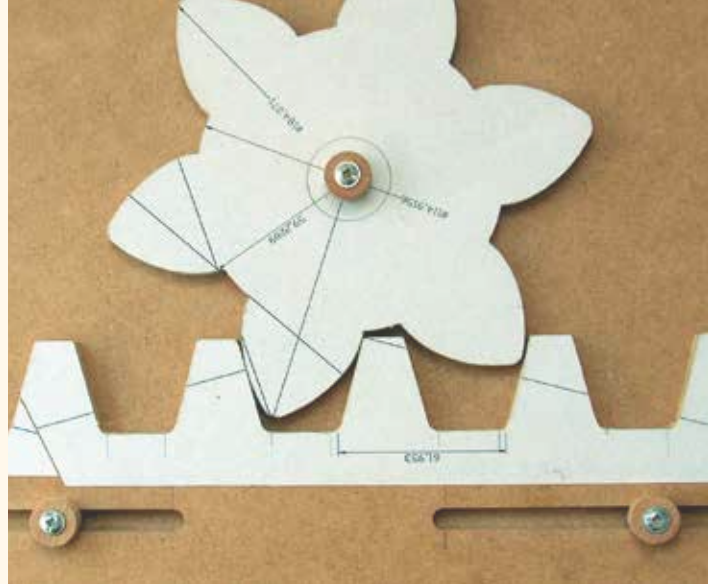
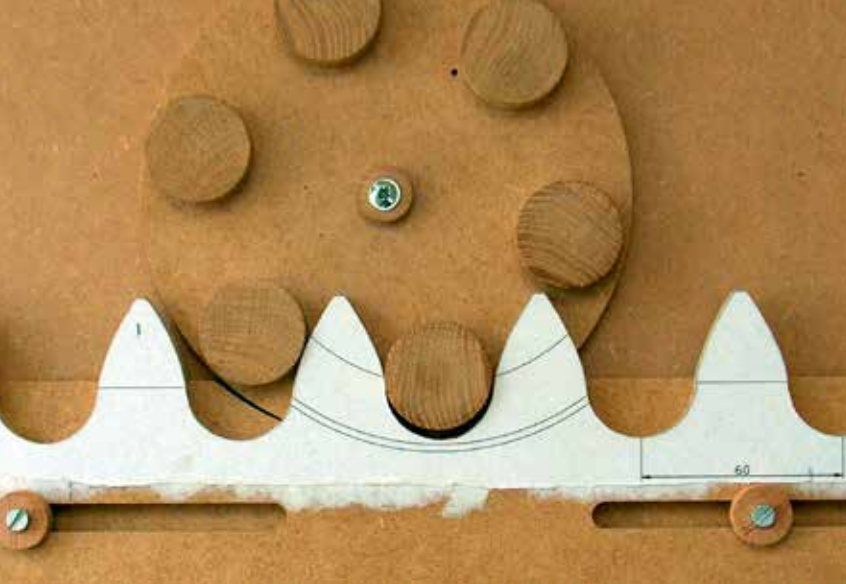
Het instrijken heeft voor veel narigheid gezorgd en doet het nog steeds. Men heeft van alles geprobeerd om

dit leed te verzachten. Kijk maar eens naar alle experimenten die er gedaan zijn voor een beter kamwerk en die niets opleverden: ovale staven, gestreken staven, conisch opgestelde staven (Simon Stevin), gietijzeren staven, gietijzeren kammen en ga zo maar door; allemaal onnodig, onzinnig en moeilijk. Staafbreek kwam vroeger veelvuldig voor, vandaar het gebruik van gietijzer, maar dat is in de molen absoluut uit den boze. Door het ontbreken van voldoende veerkracht van ijzeren staven zullen onvolkomenheden en fluctuaties van het kamwerk immers minder goed opgevangen worden. Met als gevolg meer kans op resonanties en eerder meer wrijvingsverliezen dan minder. Nieuwe kammen moeten veel kabaal gemaakt hebben, want de loopvlakken moesten langdurig inslijten. De molenmaker zal aan dat inlopen beslist meegewerkt hebben door een of meer nabewerkingen. **Conclusie: door de wrijvingskrachten tussen de kammen en staven en tussen kammen onderling wordt de absolute kamkracht bij het instrijken alleen maar groter en bij het uitstrijken juist kleiner.**

We zullen nu nagaan wat het boven beschrevene betekent voor de diverse wielcombinaties:

1. Het spoorwiel dat een schijfloop aandrijft als versnelling (steenspil-aandrijving)

Dit is een echte moleneigen aandrijving en kent uitsluitend uitstrijkende staven. Schijnbaar zonder problemen, zou je verwachten. Niets is minder waar. Allereerst moet het kamprofiel in orde zijn. Dan moet de steekafstand van de kammen niet kleiner zijn dan die van de staven (een auteur als Sipman denkt daar in zijn boek *Molenwielen*



Demonstratiemallen met rechte wielen, een klein en een groot. De kammen van het grote wiel staan in een rechte lijn vanwege het gemak van het maken van de malen. De twee figuren bevatten twee verschillende overbrengingen met totaal verschillende eigenschappen. De eerste overbrenging is uitstrikkend als versnelling (het schijfloopje wordt dan aangedreven). De tweede is in deze vorm uitstrikkend als vertraging (het grote wiel wordt dan aangedreven). Voor beide overbrengingen geldt dat de kamprofielen natuurlijk afhankelijk zijn van de overbrengingsverhouding. Het varkenswieltje in het tweede model met 6 kammen kent alleen maar kamkoppen. Het grote wiel kent daar alleen maar kamvoeten. Dat komt door de extreem grote overbrengingsverhouding. Normaal hebben de kamwielen zowel kamkoppen als kamvoeten. De steekcirkel ligt hier boven op de kamkoppen van het grote wiel en in de voet van het varkenswieltje. Wat ook blijkt, dat is dat met 6 staven of met 6 kammen nog een goede overbrenging kan worden gerealiseerd.

overigens anders over, red.). Gelukkig is er wat te regelen met de ingrijpdiepte van de kammen tussen de staven. Maken we de ingrijpdiepte kleiner, dan wordt de steekafstand van de kammen, omdat die naar het hart van het wiel gericht zijn, groter. Kijken we naar de steekcirkels van de wielen, dan kunnen we vaststellen dat deze elkaar niet mogen overlappen, wel raken, maar beter is dat ze elkaar net niet raken. Daarom moeten we de wielen opmeten en kunnen we de gewenste ingrijpdiepte berekenen om te zien of daar aan voldaan kan worden. Met voorbeelden in de hand kan een molenaar nagaan wat er wel of niet in orde is. Om de kamprofielen van een spoorwiel te ontwerpen zijn een paar simpele malletjes voldoende.

2. Een schijfloop dat een steenwiel aandrijft als vertraging (kollergang-aandrijving)

Deze vorm van aandrijven kent alleen maar instrijken. Dus helemaal geen uitstrijken. Daarom is deze manier van aandrijven in deze vorm totaal onbruikbaar. Er zijn tegenwoordig nog altijd molenmakers die dat niet geloven of weten en dan maar als oplossing grijpen naar gietijzeren staven. En ook niet even kijken naar een broertje of zusje ernaast (De Zoeker of De Ooievaar van de Zaanse Schans) dat met dezelfde aandrijving geen problemen heeft.

In de zeventiende eeuw al hadden molenmakers het probleem opgelost door contactloos of contactarm in te strijken. Dat deden ze door de steekafstand van de staven ca. 4% groter te maken dan de steekafstand van de kammen. Daardoor vindt het eerste contact tussen staaf en kam pas plaats in de voet van de kam (zie de illustraties), met een lichte botsing als gevolg, maar in de voet is de kam heel sterk dus dat is geen bezwaar. Zo maak je van een aandrijving die alleen maar instrijken kent een aandrijving die alleen maar uitstrikt. Het aantal werkuren dat deze wielen in de praktijk gemaakt hebben is niet te schatten, maar aan slijtage gaan ze nooit ten onder.

3. Een kroonwiel dat een schijfloop aandrijft als versnelling (bovenwielen)

Als we eens goed naar de kammen van het kroonwiel kijken, dan zien we dat de steekcirkel ongeveer midden op de kammen ligt. Dat was altijd gebruikelijk en logisch. We weten dat het uitstrijken buiten de steekcirkel ligt, want daar is de kamsteek (de afstand tussen twee opeenvolgende kammen) groter dan de steek van de staven. En dat het instrijken binnen de steekcirkel ligt, want daar is de kamsteek kleiner dan de steek van de staven. Willen we meer gaan uitstrijken, dan moeten we de kammen naar

buiten verplaatsen. Maar dan moeten we wel weten hoe de kamvorm er daar komt uit te zien. Dat wisten ze vroeger niet, dus bleef de steekcirkel midden op de kammen. Als we het zuivere kamprofiel kunnen ontwerpen, kunnen we de kammen wel naar buiten verplaatsen.

4. Een schijfloop dat een kroonwiel aandrijft als vertraging (onderwielen)

Alles wat geldt voor aandrijving 3 gaat ook op voor deze vorm van aandrijven, alleen geldt nu dat het uitstrijken binnen de steekcirkel van de kammen ligt en het instrijken buiten de steekcirkel. Willen we meer uitstrijken, dan moeten we de kammen naar binnen verplaatsen. Verder heeft het kamprofiel de neiging hol te zijn in plaats van bol. Holle profielen kende de molenmaker niet; die zag je soms alleen ontstaan tijdens het inlopen. Van uitstrijken kwam dus weinig terecht. Ook tijdens het lopend maken wordt het instrijken niet minder. Bepalend hiervoor blijft de ligging van de steekcirkel op de kammen. De kammen van boven- en onderwielen horen dus niet gelijk van vorm te zijn, zoals ze altijd waren, maar totaal verschillend.

5. Wielen met uitsluitend kammen

We onderscheiden 3 typen:

1. de rechte aandrijving zoals bij varkenswielen en kroonwielen.

2. de bonkelaar-aandrijving voor boven- en onderwielen.
3. de vjzelaandrijving. Het conische werk.

Voor alle drie de overbrengingen geldt:

Het uitstrijken betekent dat de krachtoverdracht plaats vindt na het dode punt, tussen de kamkop van het drijvende wiel en de kamvoet van het gedreven wiel.

Het instrijken betekent dat de krachtoverdracht plaats vindt voor het dode punt, tussen de kamvoet van het drijvende wiel en de kamkop van het gedreven wiel.

Als we contactloos willen instrijken, dan moet de steekafstand van de kammen van het drijvende wiel altijd iets groter zijn dan de steekafstand van het gedreven wiel. De kammen van het drijvende wiel staan dus iets verder uit elkaar dan de kammen van het gedreven wiel. Lage wrijvingsverliezen en geringe slijtage zijn het gevolg.

Voor de wat grotere versnellingen is het oppassen. Hoe groter de versnelling is, des te korter zijn de kamkoppen van het drijvende wiel, totdat ze

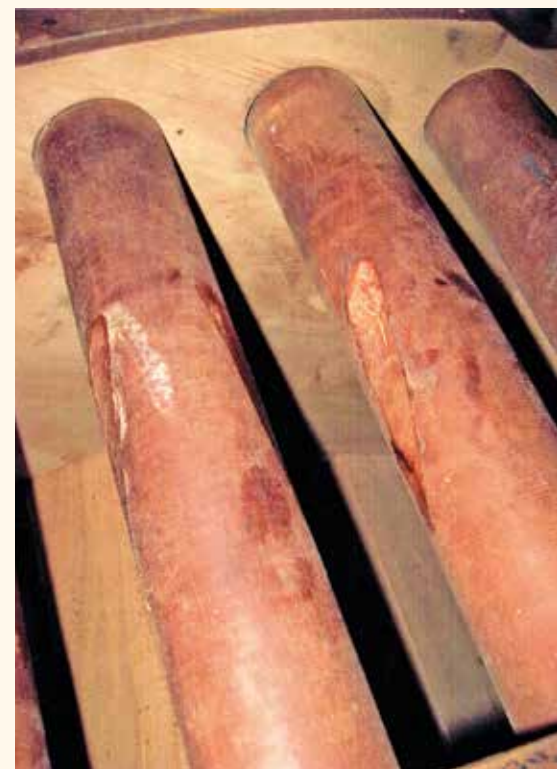
op een gegeven moment helemaal zijn verdwenen en we helemaal niet kunnen uitstrijken. Nu is het meteen duidelijk waarom tandwielkasten van windturbines zo warm worden en het vaak laten afweten. Dat komt door het instrijkeffect. Gelukkig komt deze manier van aandrijven in onze molens weinig voor. Komt hij wel voor, zoals bij de aandrijving van de maalbakken van een papiermolen, dan kunnen we door zorgvuldig de kamprofielen te ontwerpen, harde houtsoorten voor de kammen te gebruiken en nauwkeurig te werken nog veel bereiken.

Voor een vertraging is het juist andersom: hoe groter de vertraging, des te hoger worden de kamkoppen van het drijvende wiel. Des te beter ook voor het kam-voetcontact. Dit is dus een prachtige oplossing en duidelijk herkenbaar aan de vele versnellingsbakken (eigenlijk vertragingbakken) van voertuigen die bestaan en zeer betrouwbaar zijn.

In de Zaanstreek worden voor de aangedreven wielen boven in de molen veelal bonkelaars gebruikt. Dat zijn eigenlijk conische wielen. Die hebben

de eigenschap dat als men die langs de kegelijn verplaatst, men daarmee de loopcirkelverhouding en dus ook de steekverhouding verandert. Als van het ene wiel de steekafstand groter wordt dan wordt deze voor het andere wiel kleiner. Laat men de bovenbonkelaar op de koningsspil zakken, dan wordt de steekverhouding groter en het instrijken dus minder. Het is een geweldige oplossing om de wielen lopend te maken. Ondanks het feit dat men het zuivere kamprofiel niet beheerste, had men toch een goede oplossing voor het instrijken. Onder meer daardoor is de Zaanstreek zo groot geworden. Hoe is het mogelijk, vraagt men zich af, dat zo een ogenschijnlijk klein detail zoveel kan betekenen.

Met een schijfloop is een dergelijke aanpassing niet mogelijk, want de steekafstand van de staven is onveranderlijk. Vroeger kon men niet zo nauwkeurig werken als tegenwoordig. Kwam de steekverhouding niet goed uit, zoals bijvoorbeeld bij de poldermolen van Edam, dan was daar niets meer aan te doen (behalve een nieuw



Kammen van de onderbonkelaar die het krukwielt aandrijft in een houtzaagmolen (Het Jonge Schaaap). Toestand na een korte inlooperperiode. Het krukwielt staat op de tweede foto. Tegen zoveel bruut geweld tussen de wielen met hun harde staven en kammen zoals hier getoond is niets bestand. Het is maar de vraag of een gesmede krukas op den duur ook niet zal bezwijken. De diepe inslag van de staven tijdens het instrijken en de inslag aan de achterzijde van de staven wijzen op een hoog frequent resonantieverschijnsel dat verantwoordelijk moet zijn voor de breuk van de krukas door vermoeiing. Het is van belang dat de kammen en staven snel inlopen waardoor het martelen van de krukas snel gaat afnemen, maar dat zal met het harde hout niet zo gauw het geval zijn. Beter is het te kiezen voor het zuivere kamprofiel, dat wel erg afwijkt van de traditionele vorm hier op de foto.

schijfloop maken) en bleef de molen veel te zwaar lopen. Dit bezwaar hebben bonkelaars dus niet.

Conclusie: Voor bonkelaars en vijzelwielen kunnen we het uitstrijken regelen. Laten we namelijk de bonkelaar op de spil iets zakken, dan gaan de kammen vanzelf meer uitstrijken.

Wat belangrijk is: het meten van de kamwielen

Om de ware ligging van de steekcirkels te bepalen, moeten we de wielen opmeten.

Daarbij gaat het om het meten van de buitenomtrek over de kammen, de buitenomtrek over de staven en de buitenomtrek van de staven zelf. Daaruit valt met het aantal kammen en staven de precieze plaats van de steekcirkels af te leiden. De ligging van die steekcirkels is bepalend voor het goed functioneren van de wielen.

Twee voorbeelden:

1. De rosmolen van Zeddam loopt onnodig zwaar, reuzel is nodig om het arme paard een beetje te ontlasten. Waarom niet even de wielen opmeten om te kijken naar de ligging van de steekcirkel van het spoorwiel? In bedrijf moeten de steekcirkels elkaar niet overlappen en moet de ingrijpdiepte van de kammen tussen de staven gecontroleerd worden en kloppen.
2. De kammen van het steenwiel van een verfmolen werden opgevreten door de staven van het aandrijvende wiel; de aandrijving maakte een kreunend geluid. Stoffen en blik waren nodig om de boel schoon te houden. De staven werden vervangen door gietijzer en moesten later nog glad gemaakt worden ook. Beter was geweest eerst eens te gaan meten en de staven naar buiten te verplaatsen, zodat een 4% grotere steekafstand van de staven meteen ook de wrijvingsverliezen zou reduceren.

Hoe we de wrijvingsverliezen van een poldermolen kunnen reduceren

Van een bestaande poldermolen met een scheprad willen we de wrijvingsverliezen van boven- en onderwielen met hun schijflopen reduceren door te kiezen voor zeer korte instrijkwegen en bijbehorende extra lange uitstrijkwegen van de staven en nieuwe kam-



Het zuivere kamprofiel kunnen we demonstreren door middel van een werkend model (er kan met de hand aan gedraaid worden om de weerstand te voelen). Het model bestaat uit twee wielsegmenten, een voor het schijfloop en een voor het kroonwiel. De staaf van het schijfloop beweegt zich bij verdraaiing contactloos tussen de kammen van het kroonwiel. De steekcirkel van het kroonwiel ligt hier midden op de kammen, en is dus geschikt voor twee draairichtingen. De speling tussen de staaf en de kammen is minimaal. Let ook op de rechte contactlijnen van de staaf met de kammen.



De foto laat de werkopstelling (schaal 1:1) zien voor het aanmaken van een kammodel. In dit geval het kammodel voor de bonkelaar van de krukasaandrijving van de houtzaagmolen Het Jonge Schaap. Hier wordt gebruik gemaakt van een slijpmachine, maar dat is niet noodzakelijk; het kammodel kan ook worden gestoken of geschaafd. Niet alleen is de vorm van de kam anders, maar ook de ingrijpdiepte is veel groter dan bij de traditionele kamvorm.

profielen (dit is van belang voor alle zwaar belaste molens).

We gaan er vanuit dat bij de meeste bestaande molens de steekcirkel midden op de kammen ligt en de instrijken en de uitstrijkwegen dus ongeveer even groot zijn. Dit was gebruikelijk en is altijd de norm geweest. Daarvan afwijken is dus niet volgens de norm. Voor het bovenwiel vindt het instrijken plaats binnen de steekcirkel, het uitstrijken buiten de steekcirkel. Voor het onderwiel is het omgekeerd, zoals we eerder uiteen hebben gezet.

De instrijkvlakken hebben de neiging te verruwen, de uitstrijkvlakken daarentegen de neiging een glad uiterlijk te vertonen.

Het instrijken vindt plaats voordat de kammen het diepste ingrijppunt bereikt hebben, het uitstrijken vindt plaats nadat de kammen het diepste ingrijppunt zijn gepasseerd. De instrijkgedeelten leveren de meeste wrijvingsverliezen. Dat is ook te zien aan de ingesleten staven. Die hebben twee beten, een instrijkbeet en een uitstrijkbeet, waarvan de instrijkbeet verreweg de grootste is.

De instrijkwegen willen we in grootte beperken en de uitstrijkenwegen willen we zo groot mogelijk laten zijn. Dit is alleen mogelijk door het kamprofiel te ontwerpen, want dan kunnen we zien wat daar plaatsvindt.

Gebleken is dat het instrijken over 20% van de kambreedte voldoende is en goed functioneert. Het uitstrijkgedeelte vormt dan 80% van de kambreedte. Om dit te bereiken moeten de kammen bij een kambreedte van 100 mm voor het bovenwiel 30 mm naar buiten en de kammen voor het onderwiel 30 mm naar binnen verplaatst worden. Omdat kammen verplaatsen geen optie is, gaan we de schijflopen aanpassen, ook al omdat de verplaatsingen daar kleiner zijn. De oude gaten van de staven moeten dan door lijmen gedicht worden. De steekcirkel van het bovenwiel moet nu 30 mm naar binnen en de steekcirkel van het onderwiel 30 mm naar buiten verplaatst worden.

Dit is te realiseren door bij een overbrengingsverhouding van de wielen boven van 1 : 2, de staven van het bovenschijfloep 15 mm (30/2) naar binnen te verplaatsen en bij een overbrengingsverhouding van de wielen onder van 4 : 1, de staven 7 mm (30/4) naar buiten te verplaatsen.



We gingen er vanuit dat de steekcirkel midden op de kammen ligt. Is dit niet het geval, dan moet de verplaatsing van de steekcirkel daarop gecorrigeerd worden. Dat kan een grotere verplaatsing, maar ook een kleinere verplaatsing inhouden of zelfs een verplaatsing overbodig maken. Is de verplaatsing van de staven zo groot dat het met het bestaande schijfloep niet haalbaar is, dan moet een nieuw schijfloep aangebracht worden. Bij het ontwerpen van het kamprofiel zal men de kamhoogte zo groot mogelijk kiezen om een lange uitstrijkweg te realiseren. Dit ter compensatie van

de korte instrijkweg. Een praktijkvoorbeeld van een bovenwiel met een verschoven steekcirkel is te vinden aan De Blokker, wip-poldermolen te Kinderdijk.

Tijdens het ontwerpen van de kamprofielen moet blijken of de 80/20-verhouding er wel in zit, maar bij grote overbrengingsverhoudingen zal dat altijd het geval zijn. Bij kleine overbrengingen, zoals bij de aandrijving van de krukas van een houtzaagmolen, zal het niet mogelijk zijn profielverschuiving toe te passen omdat de steekafstand van de kammen te klein is. Dan moet men zo nodig om



Op de foto bovenaan de pagina zien we de kammen uit een bovenwiel die een traditionele vorm hebben. Hier zal nog veel materiaal weggenomen moeten worden om het gangwerk beter lopend te maken. Soms lijkt het dan of de kammen en staven veringesleten zijn, terwijl er alleen veel materiaal met eindeloos veel werk verwijderd is moeten worden. Beter is het om van een ontworpen, zuivere kamvorm uit te gaan, zoals op de foto hierboven. Deze kamvorm is in de praktijk toegepast in een poldermolen aan de Kinderdijk. Het is een belevens die wielen bij meer dan 120 einden te zien draaien.



De kamprofielen van de onderbonkelaar en het vizelwiel op deze foto zijn ideaal voor een gemakkelijke overbrenging. De onderbonkelaar is goed in hoogte afgesteld, waardoor er geen instrijkvlakken zichtbaar zijn. Echt kritisch is die afstelhoogte echter niet, want met zulke mooie kamprofielen is licht instrijken best toelaatbaar.

de wrijvingsverliezen te reduceren de instrijkvlakken van de kammen iets terugnemen.

Het zuivere kamprofiel

Nu we in staat zijn het zuivere kamprofiel nauwkeurig te bepalen en weten hoe we met de instrijk/uitstrijkverhouding om moeten gaan, staat er niets in de weg om een hoogwaardig kamwerk te realiseren, bestaande gangwerken beter te beoordelen en die indien nodig te perfectioneren. Waar is dat het meest van belang? Dat is bij de mysterieuze kroonwiel-schijfloopcombinaties, en misschien wel het meest als er een vertraging moet worden bereikt zoals bij het onderwiel van een poldermolen met zijn kammen met holle profielen. Hoe moet zo'n profiel er dan uitzien om het gangwerk goed te laten lopen? Volgens de oude molenboeken was een eenvoudige cirkelboog vanuit een bepaalde plaats getrokken de oplossing. Het zuivere kamprofiel laat echter zien dat er nergens een cirkelboog te bespeuren valt. Het is misschien wel begrijpelijk dat sommige molenmakers niet openstonden en openstaan voor de kennis van kamwielen. Dat is echter niet in het belang van een goed beheer van onze molens. Het is daarom verheugend dat er dan toch nog enkele molenmakers zijn die dat wel gedaan hebben en nog doen, met als gevolg vele mooie resultaten van gaande werken. Hulde aan die molenmakers!

Belangrijke eigenschappen van zuivere kamprofielen:

- Zuivere kamprofielen ontstaan wanneer de staven tijdens een eenparige doorgang niet meer dan de minimale ruimte krijgen om de kammen te passeren.
- De zuivere kamvorm heeft raaklijnen met de staven over de gehele kambreedte in plaats van beperkte contactvlakken.
- Wanneer twee kamwielen samenwerken, dan is de kamvorm van het ene wiel afhankelijk van de kamvorm van het andere wiel en omgekeerd, wat die vorm ook is.
- Het ambachtelijk ontwerpen van samenwerkende kamprofielen is niet altijd geheel eenduidig, want er kunnen kleine verschillen ontstaan door het eigen inzicht van de molenmaker.

Stellingen (om over na te denken)

1. *Dat een traditionele kamvorm tijdens het inlopen meerdere keren een krukas doet breken is niet vreemd, het is traditioneel. Vanaf Simon Stevin was het zo en het is altijd zo gebleven. We moeten van de traditionele methode af, die is economisch veel te kostbaar.*
2. *De molenmaker die denkt op eigen ervaring zonder de techniek van het kamontwerp een goed gangwerk af te kunnen leveren heeft de wind mee. De molen zal namelijk altijd draaien en als je de lat maar laag genoeg legt, wordt het nog goed bevonden ook.*

3. *Soms kan aandacht voor de wrijvingsverliezen van de wielen belangrijker zijn en meer opleveren dan een verbetering van de molenbiotoop.*
4. *We zouden van alle molens waarvan het gaande werk enigszins verdacht overkomt de ligging van de steekcirkel op de kammen moeten bepalen. Meten is weten en kan tot verbetering leiden.*
5. *Het ontwerpen van kamprofielen heeft de laatste jaren heel wat mooie voorbeelden opgeleverd die min of meer verborgen bleven en waar de molenmaker terecht trots op mag zijn. Het zou goed zijn en een stimulans om deze kanjers regelmatig voor het voetlicht te brengen.*
6. *In tegenstelling tot de werktuigbouwkunde heeft de molenmaker, als beeldhouwer, alle vrijheidsgraden om zijn kamontwerp te optimaliseren. Alleen kan hij daarbij beslist vanuit de wetenschap een helpend handje gebruiken. Extra scholing en opleiding zijn wat dit betreft noodzakelijk.*
7. *De Zaanstreek heeft in het verleden zonder profielkennis bewust voor de bonkelaar gekozen omdat het daarmee zo gemakkelijk is de schadelijke invloed van het instrijken te elimineren.*
8. *Hoe goed ze ook functioneren, in principe zijn alle kammen en staven zonder zuivere profielen verminkt.*
9. *Nederland kan energie besparen door onze poldermolens in topconditie te brengen en in te zetten. Een goed werkpaard laat je niet op stal staan.*

De foto's bij dit artikel zijn van de hand van de auteur.

Degenen die de hierboven beschreven kamvormen in de praktijk zouden willen toepassen of zij die er meer over willen weten, kunnen persoonlijk met de auteur contact opnemen. Zijn e-mailadres: jan.m.vande.griend@hetnet.nl

Wilt u op dit stuk of op een van de andere stukken die in De nieuwe Molenwereld worden geplaatst reageren? Dat kan, want de redactie zoekt graag de verbinding met haar lezers. Laat ons in dat geval in een kort en bondig geschreven stuk (van ten hoogste 300 woorden) uw mening weten. Voorzie uw reactie van argumenten en stuur die naar het in het colofon vermelde redactie-adres. Wij horen graag van u!

Draag bij aan restauratie en onderhoud!

Geven om molens is geven aan molens



Het Molenfonds is een initiatief van De Hollandsche Molen en is de financiële basis voor bescherming van molens in Nederland.

Molens en molenaars tijdens de watersnoodramp van 1 februari 1953

Jaap Schoof

Ons land is in het verleden herhaaldelijk getroffen door overstromingen en op vele plaatsen langs de kust en rivieren zijn de littekens hiervan nog zichtbaar. De laatste grote overstroming was die van 1 februari 1953, nu 65 jaar geleden. Een combinatie van zwakke, te lage dijken en een zeer zware noordwesterstorm die het water steeds verder opstuwde, zorgde ervoor dat in de loop van de nacht van 31 januari naar 1 februari de dijken overspoelden. De veelal te steile binnenzijden van de dijken spoelden af, waarna ze bezweken en het land overspoelde. Er waren 300 verwoeste boerderijen, 1.835 doden, 72.500 evacués, 3.000 beschadigde boerderijen, 3.000 verwoeste woningen, 40.000 beschadigde woningen en een materiële schade van 1,5 miljard gulden. Jaap Schoof neemt ons nu 65 jaar later mee terug naar 1 februari 1953.

Op zondag dringt het langzaam tot overig Nederland door wat er gebeurd is of wat er nog zal gebeuren die dag. Rond de middag had het laag water moeten worden, wat door de lange duur van de storm niet gebeurt. De volgende vloed komt, zodat in de loop van de middag nog meer gebieden overstromen en mensen en vee verdrinken. Lokaal komen de eerste reddingsacties op gang en worden militairen opgeroepen zich in de kazernes te melden. Zij gaan, evenals duizenden vrijwilligers, maandag aan de gang om mensen te redden en in veiligheid te brengen. Onder andere binnenvaartschippers zorgen voor de afvoer van slachtoffers naar opvangplaatsen als de Ahoyhallen, diverse kazernes en veehallen. Vandaar neemt Nederland de evacués op en biedt hen onderdak. Een massale hulpactie wordt gestart en er wordt veel kleding

ingezameld en verdeeld onder hen die niets meer bezitten.

Al op donderdag 5 februari is iedereen in veiligheid en kan begonnen worden met het zoeken naar slachtoffers, het bergen van kadavers en een begin van het herstel van de dijken. Op 95 plaatsen zijn er grotere gaten in de buitendijken ontstaan. Daarnaast zijn er honderden kleinere gaten in buiten- en binnendijken. Soms is het eenvoudig om (ondiepe) gaten te sluiten, maar op andere plaatsen vraagt dat speciale, nieuwe methodes. In Engeland worden acht grote Phoenix-caissons (62 x 19 x 19 meter) aangekocht en in Nederland worden bijna 500 zogenaamde eenheidscaissons (11 x 7 meter en van diverse hoogtes) gemaakt om in de grotere bressen bovenop zinkstukken te worden geplaatst. Op 6 november 1953 enkele minuten voor middernacht wordt de laatste caisson geplaatst in de dijk bij Ouwkerk en kan de polder de Vier-

bannen worden droog gepompt. Het herstel kan ook daar beginnen, nieuwe woningen kunnen worden gebouwd, wegen aangelegd en het land weer geschikt gemaakt worden voor veelal akkerbouw. In de caissons waarmee het laatste gat is gesloten, is vijftig jaar later het Watersnoodmuseum gevestigd, om te 'Herinneren, te leren en vooruit te kijken'. Het is uitgegroeid tot kennis- en herinneringscentrum met 90.000-100.000 bezoekers per jaar. Op 1 februari vindt hier jaarlijks een herdenking plaats.

De molens

Drieënveertig molens zijn getroffen door het water en meer of minder beschadigd door het zoute water. In deze bijdrage zal ik op de gebeurtenissen bij enkele molens en betrokkenen nader ingaan. Het is een keuze van de schrijver, hetgeen niet wil zeggen dat niet genoemde molens minder zijn getroffen. Voor een meer uitgebreidere beschrijving verwijs ik naar mijn



De puinhoop van de verwoeste molen van Sirjansland.



Van de achtkante molen van Ouwerkerk bleef weinig over.

boekje 'Molens en de watersnood-ramp'. Twee molens zijn door de ramp geheel verloren gegaan: Sirjansland en Ouwerkerk. Enkele andere molens hebben nadien niet meer gefunctioneerd, mede door veranderende tijden en de bouw van motormaalerijen.

Sirjansland, familie De Graaf-Van Ast

Deze molen was gebouwd in 1848 als grondzeiler, vermoedelijk uit een smalle beurs. Later vond een verhoging tot stellingmolen plaats. Het was bekend dat de molen ten tijde van de ramp in een matige staat verkeerde. Een pas aangekochte vrachtauto was voor molenaar De Graaf en zijn vrouw de redding. Ze bleven het water voor tot ze in Oosterland waren en hun toevlucht konden nemen in een huis, in de wat hoger gelegen Kerkstraat. De molen stond bijna recht voor een gat in de dijk en het geweld van de golven betekende het einde. Van de molen bleef slechts een puinhoop over.

Ouwerkerk, molenaar Jan Kodde

De molen van Ouwerkerk verkeerde in slechte staat. Er was ter vervanging inmiddels al een andere molen aangekocht. Op zaterdagavond was molenaar Jan Kodde met zijn vrouw op visite geweest bij Frank de Rijke op diens boerderij bij het dorp. Door de storm besloten ze om hun zoontje Jaap daar 's avonds te laten slapen. In de loop van de nacht spoelde hun huis weg en verdronken ze beiden. Hun zoontje overleefde op de boerderij van De Rijke de ramp en groeide op bij familieleden van de bekende molenaarsfamilie Kodde in Sint-Annaland.

De molen heeft de gehele zomer van 1953 het beeld in de polder bepaald,

De molen van Ouwerkerk

Trouwe molen, dat ook jij nog
In de vloed moest ondergaan;
Jij, die al die droeve maanden
In de branding hebt gestaan.
In de strijd met storm en water
Hebt ook jij het afgelegd.
„Onze molen zal 't wel houden”
Werd, helaas, vergeefs gezegd.
Met geslachten en geslachten
Smeedde jij een hecht verbond
En je maalde al het koren
Van de Ouwerkerkse grond.
Och, wat stond jij daar parmantig
Langs de dorpsweg, aan de kant;
Jij gaf fleur en kleur en schoonheid
Aan het vlakke Duiveland.
'k Zie je staan nog, ouwe molen,
In de zomeravondgloed,
't Leek net of je wieden wuifden
Voor een allerlaatste groet.
Ouwerkerk zal lang nog heugen
Waar jij eenmaal hebt gestaan;
Wie je kende zal betreuren
Dat ook jij moest ondergaan.

Dit gedicht werd in De Zierikzeesche Nieuwsbode geplaatst door 'Eilandman' (26 september 1953).

soms te midden van mosselschippers uit Bruinisse. Zij konden in de zomer in de ondergelopen polder mosselzaad 'oogsten' toen er op buitengaatse percelen weinig zaad beschikbaar was. Op de foto is de slechte kwaliteit van de molen zichtbaar. De molen zakte steeds schever en pas op 23 september werd de molen een prooi van het water. De Zierikzeesche Nieuwsbode van 26 september 1953 bracht aan de molen een laatste ode.

Oosterland, molenaar A. Hoek

Loonwerker Joh. Dorst kende van de inundatie door de Duitsers in 1944 de gevolgen van het zoute water voor zijn



De molen van Ouwerkerk stond lang in het water. Uiteindelijk stortte ook deze molen in.

machines en bracht, niet beseffend hoe hoog het water zou komen, zijn tractoren die zondagochtend 1 februari naar de 200 meter verder gelegen molenberg. Zijn hond Castor, die altijd bij of onder de tractor lag als ze aan het werk waren, bleef daar onder de tractor achter. Een buurman zag hoe het hondje via zitting en motorkap in de wieden van de molen klom voor het stijgende water. Op maandag, toen het water al wat was gezakt, hoorde Dorst hem blaffen en heeft hij hem opgehaald. Door de Commando's (Castor in een deken gewikkeld, om met zijn nagels de rubberboot niet te beschadigen) werden ze op dinsdag naar de dijk aan de andere zijde van het dorp gebracht. Daar verbood een politieman om Castor verder mee te nemen (het was uitsluitend toegestaan om mensen te evacueren), waarop Johan Dorst zei: dan ga ik ook niet mee. Gelukkig mochten ze samen mee naar een evacuatieadres in de Krimpenervaard.



Het water in de polder betekende dat er op dat moment geen mogelijkheden waren voor landboeren, maar wel voor 'mosselboeren'. Zij konden in de weer rondom de molen van Ouwerkerk voor het opvissen van mosselzaad.



De molenberg van de molen in Oosterland diende als bergplaats voor tractoren (foto Archives Fédérales, Berne).

Nieuwerkerk, molenaar Adriaan Geuze

Op 1 februari zaten Adriaan Geuze, zijn vrouw Cor Geuze-Jobse, haar zuster Koos Jobse, hun zoon Henk

Geuze en zoon Dirk Geuze met zijn vrouw Coba Geuze-van Klinken en hun dochtertje Neeltje, met ook nog twee buurmeisjes op het vierkante dak van hun huis. Door de opkomende

golven brak dit in vier punten en dreven ze naar de Rampaartsedijk bij Ouwerkerk.

Iemand die hen zag drijven vertelde dat Adriaan als een kapitein op het dak stond. Wonderwel kwamen ze allemaal levend bij de dijk aan en slaagden ze erin over het wrakhout en dode dieren op de dijk te komen. Ze hadden echter geen drinken of eten. Maar om kleine Neeltje wat drinken te geven, pakte vader Dirk één van de loslopende koeien, nam zijn klomp en molk haar. Zo zorgde hij dat zijn dochtertje warm drinken kreeg! Ze werden later gered door vissers uit Yerseke, die met hun boten de polder ingevaren waren. Daarna ging het verder naar Werkendam en Sprang-Capelle. Door de uitbreiding van Nieuwerkerk na de ramp en het plaatsen van 'geschenkwoningen' kwam de molen toen midden in het dorp te staan. Op de molen staat nu een merkteken hoe hoog het water heeft gestaan.

Zierikzee (Den Haas), molenaar Van Dijke

Deze molen staat op het Bolwerk aan het begin van de haven, waar een terrein werd gemaakt voor een met witte lakens afgebakende landingsplaats voor helikopters. Hier werden de geredde slachtoffers uit de omringende dorpen afgezet. Ze werden eerst opgevangen in Zierikzee en vanuit de haven vervoerd naar elders, vooral naar Dordrecht en Rotterdam. Vandaar ging men naar een evacuatie-adres bij familie of onbekenden ergens in ons land. Om Zierikzee te be-



Op deze foto van de Oosterlandse molen, die maanden na de ramp werd genomen, is een groep mensen te zien, die bezig waren om in het dorp op te ruimen. Het witte kruis op de molendeur is een teken dat de molen is doorzocht op slachtoffers.



Nieuwerkerk. Op de molen is aangegeven tot hoe hoog het water stond (foto J. Schoof).

schermen werd er al snel een ringdijk rondom het stadje aangelegd, zodat het stadje verder beschermd bleef voor verdere overstromingen.

Moriaanshoofd, De Zwaan, 1886, molenaar was Z. Verhage

De grote, hoge molen op Moriaanshoofd was op 1 februari 1953 een toevluchtsoord voor de buurt. De mensen mochten niet in de molen omdat molenaar Verhage te bang was dat de molen door de storm door de vang zou gaan, warm liep en in brand vloog. Er zat wel 32 man in zijn huis, waaronder een kindje van 14 dagen oud. De polder Schouwen was enorm groot en liep maar langzaam vol, waardoor Verhage 's morgens de koeien nog kon melken, zodat er melk was voor de kleintjes. Het water in de molen stond tot de eerste vloer. Pokken zijn nog zichtbaar op de staanders. Doordat een roede geruime tijd in het water stond, is die later gedeeltelijk vernieuwd. Ook de onderste meter riet van het achtkant moest vervangen worden.

Uiteindelijk zijn alle mensen op dinsdag door schippers uit Zierikzee naar het naburige café de Heerenkeet bij het haventje van Flauwers gebracht. Later werden ze met de Y55 van Gebr. Sinke uit Yerseke naar Wemeldinge gevaren. Daar zijn ze tot maart 1954 gebleven. Molenaar Verhage had in 1952 een nieuwe vrachtauto gekocht. Die werd opgehaald en schoongemaakt. Toen in 1954 de dijk gemaakt was en de polder weer droog stond, kon Verhage met de vrachtwagen met tank, water rijden voor de terugkerende mensen in het rampgebied. Zijn zoon vertelde dat al het graan uit de opslag was gaan rotten en gewoon naar buiten werd gereden. Het werd langs de sloot gestort. Verhage herinnert zich nog de reuk! Molenaar Verhage had al snel een aannemer opdracht gegeven om de bovenverdieping van zijn huis opnieuw bewoonbaar te maken. Later is het huis toch vanwege het zout in de muren vervangen.

Nieuw-Vossemeer (De Assumburg), molenaar Ooms

De molen van Nieuw-Vossemeer is blijven staan, maar het huis van molenaar Ooms verdween in de golven en het vijf personen tellende gezin



Een beeld van de molen in Nieuwerkerk uit 1952. Een jaar later was het dak van het molenaarshuis de redding voor het gezin en dreven ze hierop naar de Rampaartsedijk.



Nieuwerkerk. Nieuwe woningen in aanbouw rond de molen in 1952.



Rond molen "Den Haas" in Zierikzee werd een dijk aangelegd ter bescherming van de achterliggende stad.



De verdrinken molen van Moriaanshoofd.

kwam om in het water. De vrouw van Piet Koolen (hij werkte bij de polder en moest zelf de dijken bewaken) woonde in een van de huisjes rechts op de dijk, maar was met haar dochter naar het steviger huis van molenaar Ooms aan de Veerweg gegaan. Toen de dijk daar doorbrak, spoelde het weg en het huis van Koolen op de dijk bleef staan. Bij molenaar Ooms waren de meeste kinderen al het huis uit. Toen enkele kinderen die in Amsterdam woonden, die week naar Nieuw-Vossemeer kwamen om te kijken waar hun ouders en familie waren, kregen de meisjes te horen: *Jullie hoeven niet meer te zoeken, ze zijn allemaal verdronken.*

Den Bommel (Den Bommelaer), molenaar Mast

In Den Bommel probeerden zeven mensen tevergeefs om de molen binnen te gaan. Toen ze verder liepen werden ze meegesleurd door het water. Vrij snel werden ze gevonden. De lichamen werden eerst begraven op een droge plek naast de molen. Bij de herbegraving vier weken later bleken er al planken van de kisten slecht te zijn. De kisten waren snel van te slecht hout gemaakt.

Middelharnis (De Dankbaarheid), molenaar Dambruin

Henk Groen is een van de mensen die zich tot het uiterste hebben ingespannen om mensen te redden tijdens de ramp. Met anderen heeft hij drie dagen lang mensen gered van de woonwagens bij Middelharnis tot bij Stad aan het Haringvliet. Nog altijd heeft hij contact met kinderen van de geredde families. Nadat ze op dinsdag bij een boer de paarden uit een stal hadden gehaald, vroeg molenaar Dambruin van molen "De Dankbaarheid" of hij zeven biggen op kon halen uit zijn molen. Die hadden zich al die tijd tegoed gedaan aan de papieren zakken met meel die onderin de molen lagen. Met moeite en zo wit en vies als nooit een molenaar is geweest, kregen ze de 7 biggen en ook nog 3 katten in de boot. De katten en twee biggen sprongen overboord. De rest kon bij molenaar Dambruin afgeleverd worden.



In de molen van Moriaanshoofd stond het water tot de eerste zolder. De pokken zijn nu nog steeds zichtbaar op de staanders (foto J. Schoof).

Kruiningen (Oude Molen), molenaar was Verschuure

In Kruiningen heeft de molen langere tijd in het water gestaan met als gevolg dat de fundering die bestond uit een achttal bakstenen teerlingen grotendeels vernieuwd moest worden. In 2001 werd de molen verplaatst naar een nieuwe, hogere plaats.



De molen "De Assumburg" in Nieuw-Vossemeer staat in het water. Molenaar Ooms, zijn gezin en het molenaarshuis zijn weggespoeld.



Het herstel aan de dijk is in volle gang. De molen zal na de watersnood nooit meer echt in bedrijf



De "Oude Molen" van Kruijningen staat geheel met zijn fundering in het water.

Oude-Tonge, molenaar De Laat

De molen was in 1936 afgebrand en alleen de romp was nog over. Piet de Laat, die met zijn zuster en drie kinderen in de molen zat, ontfermde zich in de rampnacht over de kinderen Nijssse, die buiten in hun nachtkleding rondliepen op zoek naar hun ouders. Zijn vrouw was niet thuis. Zij bracht het weekend door bij familie in Brabant achter Halsteren. Maar ook de

molen van De Laat heeft geen veilige beschutting kunnen bieden. Voordat het water te hoog zou komen, besloot de molenaar met zijn zuster en alle acht kinderen naar de dijk in het dorp te gaan. Het werd te gevaarlijk. Zijn zuster verzamelde de kinderen om zich heen en ging op weg. Nauwelijks waren zij, wadend door het water, halverwege het pad gevorderd of een grote, manshoge golf stortte zich over

de vrouw en de acht kinderen. Zij verdronken allemaal. Molenaar De Laat werd gered en ook vader en moeder Nijssse zijn met de twee kleinsten later behouden in het dorp aangekomen.

Piet de Laat zelf schreef in het tijdschrift 'De Molenaar': *'Totaal ben ik in deze rampnacht alles kwijt geraakt. Mijn drie lieve kinderen, die ik bezat, en een zus van mij, die toevallig op mijn*



komen ondanks pogingen daartoe door een van de zonen van molenaar Ooms.



Den Bommel. Naast de molen werd een noodbegrafplaats ingericht (foto archief gemeente Goeree-Overflakkee).



De molen van molenaar De Laat staat geheel in het water. In de verte zien we de andere molen van Oude-Tonge, De Korenbloem (foto archief gemeente Goeree-Overflakkee).

kinderen paste, daar mijn vrouw voor een paar dagen naar huis was in Brabant, zijn onbarmhartig mede gesleurd door de kolkende golven. Ikzelf ben door een wonder gered. Huis, maalderij, loods enz. enz. zijn in die nacht verzwoegen en weggespoeld. Niets, maar dan ook totaal niets, is er meer van te vinden. Financieel is ook alles tot de laatste cent

toe in de golven verloren gegaan. Ik ben geworden een hulpeloze en gebroken man die totaal niets meer bezit'.

Bronnen:

- K. Hage, *Atlas van de watersnood 1953: waar de dijken braken*. 2015.
- J. Schoof, *Molens en de Watersnoodramp*. 2018.



Herinneringsfoto van de verdrinken zus en de kinderen van molenaar De Laat uit Oude-Tonge (foto archief gemeente Goeree-Overflakkee).

De foto's zonder bronvermelding zijn afkomstig uit de Beeldbank van het Watersnoodmuseum te Ouwkerk. ◻

C O L U M N

Het Moderne Molenleven

De angstparadox

De conclusies hakten er behoorlijk in: de molen verkeerde in slechte staat – of was op z'n minst dringend aan restauratie toe – en er werd met onmiddellijke ingang een draaiverbod afgekondigd. Daarnaast werd duidelijk gemaakt dat er absoluut geen bezoekers meer de molen in mochten. In alle eerlijkheid zag ik vooralsnog slechts een molen in prima staat tegen mij opglimmen en zoekend naar het betreffende euvel – er zou iets met de stelling aan de hand zijn – greep ik aanstonds naar een vergrootglas. Hoe anders was het gesteld op een soortgelijke korenmolen, amper 20 kilometer verderop in een niet al te ver verleden: op de stelling was een (bij wijze van spreken) 'parcours' van planken waarover men nog wél mocht lopen en bij een bepaalde windrichting werden enkele losliggende stellingdelen uitgenomen om het verzakte wiekenkruis toch nog vrij te kunnen laten draaien. Toen ook dát geen soelaas meer bood, zaagde de molenaar simpelweg een stukje van een aantal stellingschoren (waardoor de stelling in zijn geheel iets zakte) en de molen dus vrolijk verder kon malen. Nee, dit is geen pleidooi om terug te keren naar de 'houtje-touwtje-tijd', maar wel een poging tot duiding over wat er de afgelopen – pakweg – twintig jaar nu eigenlijk aan de hand is. Voor ik hier aan toekom, eerst een kort woord over een cursus Mount Everest beklimmen die ik vorig jaar volgde: na ruim een uur theoretiseren, inclusief het invullen van mijn medische gegevens (!) bleek ik mij op een cursus 'hoe hang je een zeil voor' te bevinden... Genoeg. De molenwereld is klein en bij deze zie ik mij genoodzaakt om even buiten onze fijne comfortzone te treden. Het bovenbeschreven fenomeen wordt in de psychi-

atrie de 'angstparadox' genoemd: we zijn banger dan ooit terwijl er nog nooit zo weinig redenen waren om daadwerkelijk bang te zijn. Damiaan Denys, psychiater, filosoof en neurowetenschapper, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, schreef eerder dit jaar een boek met dezelfde titel en maakte de vergelijking met een PTSS-patiënt. Het gedrag van de maatschappij (zeg maar: wij met zijn allen) blijkt als geheel grote overeenkomsten te vertonen met dat van een patiënt met een Posttraumatische Stressstoornis. Deze is werkelijk overal bang voor en heeft als hoogste goed *controle* over zijn angst. Vandaar onze obsessie met hekkjes, helpmpjes, regeltjes, betutteling, protocollen enzovoorts. Zonder het gevaar te lopen te bagatelliseren, kan gesteld worden dat dit 'angst- en controledenken' inmiddels ook zijn intrede in de molenwereld heeft gedaan. "Ja, maar niemand is toch tégen veiligheid?!", zal nu worden tegengeworpen. Klopt, maar ik citeer nu even Denys: "wij zouden niet onze vrijheid moeten opofferen aan de angst, maar onze angst opofferen voor de vrijheid". Waarvan acte! Ter bezinning...

Ik kom tot een afronding. Mocht u zich na het lezen van deze column nog steeds panisch voelen, dan volgen hier twee gratis tips om het werken met en rond molens een stuk veiliger te maken:

1. Laat uw molen nooit meer draaien
2. Laat geen bezoekers meer tot uw molen toe

Succes met uw nieuwe inzichten.

WvdL

Twee eeuwen molenaars Brasser

Willem Staat

In het Zeeuwse Biggekerke is het dit jaar feest. Hier wordt gevierd dat het tweehonderd jaar geleden is dat een telg uit het bekende geslacht Brasser aantrad als molenaar. De nieuwe Molenwereld ging op bezoek in Biggekerke en interviewde Sjaak Brasser en Michel Dellebeke. Acht generaties Brasser en liefde en passie voor het molenaarsambacht komen aan bod.

Continuïteit

Wie de molen van Brasser in Biggekerke binnenstapt, belandt in een andere wereld. Je krijgt het gevoel dat Johan Bakker ooit omschreef als: "Hier is sinds 1712 niets veranderd". Er zijn maar weinig plaatsen in het land waar je zo wordt geconfronteerd met continuïteit die de eeuwen heeft doorstaan. In de molen is sinds het stichtingsjaar week aan week gewerkt. Vanaf 1852 gebeurt dat door een Brasser. De eerste telg van de familie begon op 1 mei 1818 op de nu verdwenen 'dwangmolen oost op het Meulwal' in Koudekerke. Dat betekent dat de Brasser-dynastie twee eeuwen actief is op het molentoneel. De achtste generatie is intussen aangetreden.

Sjaak Brasser (17 september 1960) is op dat jubileum "toch wel een beetje trots". Al die jaren was er een Brasser aan het malen. Dat gebeurde zowel in goede als in kwade tijden, want het was heus niet altijd rozengeur en maneschijn of halleluja. De toon is gezet. Vraag Sjaak Brasser, zevende in de dynastie, iets en er volgen volzinnen. Die zinnen worden gelardeerd met een stortvloed aan feiten waaraan de molenaar dan ook nog de exacte data koppelt.

In het naburige dorp Zoutelande zwaaiden van 1800 tot 1999 zeven telgen van de molenaarsfamilie Adriaanse de scepter. De Brassers hebben die periode nu dus met een jaar overtroffen. Wat beweegt mensen om van geslacht op geslacht te werken met een windmolen? Sjaak: "Het was vroeger een goed bestaan. Het was

dus logisch dat het toen van vader op zoon ging. Ging je niet malen, dan moest je bij de boer gaan werken, zo simpel was het. Dan was malen verkiezlijker."

Lag het treden in de voetsporen van vader vroeger dus min of meer voor de hand, dat was niet meer het geval in het derde kwart van de 20^e eeuw. Later dan elders viel in Zeeland de ene na de andere molen stil. Dat kwam door de eilandelijke structuur van de provincie. De trits boermolenaar-bakker hield het er lang uit doordat er vrijwel geen grote maalderijen in de buurt waren. Dat Zeeland tot aan de komst van de Deltawerken voor een belangrijk deel uit eilanden bestond, hield bovendien in dat de verbindingen met de rest van het land slecht waren. Sjaak trad juist aan op het moment dat de laatste werkende

maalbedrijven in Zeeland snel van het toneel verdwenen. Hij volgde de havo en het zag er aanvankelijk niet naar uit dat hij het spoor der vaderen zou volgen. Het was de bedoeling dat hij naar de heao zou gaan met als einddoel een baan bij de Rabobank of zo. "Maar vanaf mijn 13^e of 14^e begon het toch te trekken. Dan ging ik met opa de molen uutspanne, als onderbreking van het huiswerk voor school. Of ik ging mee als er werd bezorgd bij de klanten."

Uiteindelijk kroop het bloed waar het niet kan gaan. Sjaak werd molenaar op het bedrijf van vader Adri en daar heeft hij nooit spijt van gehad. "We hebben nooit gebrek geleden", constateert hij bondig. Want wonderlijk genoeg bleek het molenaarsbestaan zekerder dan dat van diverse leeftijdgenoten die voor een kantoorbaan

Generaties Brasser

1. Pieter Brasser. Hij wordt op 1 mei 1818 eigenaar van de 'Molen op het Meulwal' in Koudekerke. Dat was een ronde stenen grondzeiler.
2. Kornelis Brasser Pzn. koopt in 1865 de molen van zijn vader. De molen brandde op 20 maart 1872 af. In datzelfde jaar werd een eindje verderop de eerste steen gelegd van stellingmolen 'De Lelie' in Koudekerke. Kornelis maalt tot 1884. Hij gaat rentenieren en verkoopt de molen aan Cornelis de Regt. Hendrik Brasser Pzn., broer van Kornelis, koopt in 1852 de molen in Biggekerke.
3. Zacharias Brasser wordt molenaar van de molen nadat zijn vader Hendrik in 1863 is overleden. Hij maalt in Biggekerke tot aan zijn dood in 1900. De molen wordt vervolgens te koop gezet en in 1902 aangekocht door Zacharias' weduwe Janna Brasser-Wijkhuis.
4. Adriaan Brasser, zoon van Hendrik, erft in 1916 de molen.
5. Zacharias Brasser neemt in 1952 het bedrijf over van zijn vader.
6. Adri Brasser wordt in 1982 eigenaar.
7. Zacharias (Sjaak) Brasser komt in de jaren zeventig in de zaak.
8. Ruben de Vos, zoon van Lian De Vos-Brasser, dient zich aan als komende molenaar in Biggekerke.



De persoonsbewijzen uit 1940 van molenaars Adriaan en Zacharias Brasser.



De molen van Biggekerke is één van de meest draaiende en malende molens van Zeeland. Op de buitenroede zijn fokwieken aangebracht, sinds 2012 uitgevoerd in aluminium. De molen is uitgerust met twee koppels stenen en een centrifugaalbuil (foto Ton Meesters, 23 augustus 2018).

kozen en met ontslag werden geconfronteerd. Intussen gaat het al lang niet meer om de windmolen alleen. Op het terrein staat sinds 1982 ook het motorgemaal met net zoals in de molen twee koppels stenen. Daar werd op gewerkt met een dieselmotor, die in 2017 is vervangen door elektrische aandrijving. Mogelijk verdween hiermee ook de laatste maaldery welke nog dagelijks werkte op dieselkracht.

Dat neemt niet weg dat de molen nog altijd wordt ingezet. Bij het afnemen van de interviews voor deze reportage was dat ook het geval. De molen maalde als een tierelier. Geen wonder, hier op twee kilometer van zee waait het vrijwel altijd. Het komt in het winterseizoen voor dat er zelfs alleen met windkracht wordt gemalen en daar is Sjaak heel gelukkig mee. Hier mag niet onvermeld blijven dat hij net als vader Adri werd beloond met het *Certificaat van Verdienste* van vereniging De Hollandsche Molen en *De Scherphamer* van vereniging De Zeeuwse Molen. Sjaak is bovendien al sinds 1997 lid van het bestuur van laatstgenoemde club. Hij heeft eveneens zitting in het bestuur van het Ambachtelijk Korenmolenaars Gilde. De Biggekerkenaar geldt daar als een autoriteit als het aankomt op vakken-nis en als wandelend archief op het gebied van molenhistorie.

De Brassers verdienen intussen een flinke brok van hun brood met de winkel, waar behalve meel en aanverwante producten ook dierbenodigdheden en aanverwante artikelen worden verkocht. Anno 2018 lukt het om hier met vijf mensen van te leven. Het ziet er intussen naar uit dat de dynastie Brassers nog niet is uitgestorven. De achtste generatie dient zich aan in de persoon van Ruben de Vos (24 december 1998), zoon van Sjaaks zuster Lian. Hij had op zeer jonge leeftijd al een passie voor alles wat draait. Dat bleek toen hij als peuter lange tijd voor de wasautomaat kon zitten, geboeid als hij was door de draaiende bewegingen binnen. Hetzelfde gold voor een koffiemolen bij opa en oma. Zodoende vroegen zijn ouders zich wel eens af of hij wel helemaal goed bij zijn hoofd was. Maar de diagnose was een opluchting. Het ging om een familiekwaal: molenvirus.



Op de maalzolder ademt de molen eeuwen geschiedenis. Hier wordt nog dagelijks gemalen (foto Ton Meesters, 23 augustus 2018).

Vanaf zijn tiende ging Ruben mee bij het bezorgen van meel- en andere producten. Tijdens die tochten tot ver buiten Zeeland nam hij overal een kijkje in molens. Bijvoorbeeld op 'De Vrijheid' in Schiedam waar hij vanuit de kap de omgeving aanschouwde. Op grote hoogte dus. Bij een volgende bezoek liep hij snel naar 'De Walvisch', om zich aan die reus te verga-pen. Ruben: "Het bezorgen werd zo-doende meer op molenpad gaan". Gezien het voorgaande was het logisch dat hij zich vanaf zijn elfde in het molenaarsvak begon te bekwamen. Na al dat praktijkonderwijs kon hij al op zijn vijftiende geheel zelfstandig

werken op de molen. Daarna volgde de opleiding tot vrijwillig molenaar, waarmee hij trouwens de eerste ge-diplomeerde molenaar werd uit de familie. Ruben heeft de havo gedaan en volgt nu aan de hogere agrarische school in Den Bosch de studierich-ting 'voeding'. En ook die leergang past helemaal in het einddoel: be-roepsmolenaar worden in de derde eeuw van Brassers.

Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat de molen een kweekvijver is voor aanstormend talent. Beroemdheid Willem Roose (molen 'De Roode Leeuw', Gouda) was hier in de jaren tachtig kind aan huis. Dennis Bom-meljé (molen Aagtekerke) volgde hem in de jaren negentig. Het werken op de molen is de hoofdtaak van Sjaak Brassers en Michel Dellebeke (zie hierna). De winkel wordt gedreven door broer Rudi Brassers (11 juli 1964) en zus Lian de Vos-Brassers (3 januari 1968). Ook Amber van Oers is daarin werkzaam. Zij liep in de winkel eerst stage voor haar opleiding in Goes. Intussen is ook zij gegrepen door het maalvirus. Zodoende gaat Amber op 18 oktober van dit jaar in Zonnemaire op voor het examen vrijwillig mole-naar. Zij kan dus zowel bij het maal-als het winkelbedrijf worden ingezet.



Molenaar Sjaak Brassers toont een album met daarin foto's van zijn molen en van de familie. Sjaak is een wandelend archief. Feiten en wetenswaardigheden over molens en molenaars schudt hij zo uit zijn mouw (foto Willem Staat, september 2018).

Michel Dellebeke regelt het

Michel Dellebeke (7 mei 1987) is naast Sjaak de tweede kapitein op het schip van het maalbedrijf. Ook hij verkoos een molenaarsbestaan boven een carrière achter een bureau. De passie van Michel voor het wind-

gemaal ontstond op de Nationale Molendag van 1998. Hij bezocht toen 'De Oranjemolen' in Vlissingen. "Daar werd ik gegrepen door het virus. Misschien zat het een beetje in de genen, want mijn opa, die op de grote vaart zat, spaarde molenansichtkaarten en boeken over hetzelfde thema."

Na een jaartje Oranjemolen volgden enkele jaren praktijkvorming bij Krijn Zandburg op 'De Pere' in Oost-Souburg. "Hij vond het leuk om mij mijn gang te laten gaan. Het was een mooie tijd. Ik leerde er van alles: graan inkopen en bewerken, stenen scherpen, malen en molenonderhoud. In 2002 kwam ik samen met Lennart van der Torren terecht op 'D 'Arke' in Oostkapelle. Daarna volgde een periode op 'De Jonge Johannes' in Serooskerke en uiteindelijk ben ik in Biggekerke terecht gekomen." Michel, die de AKG-status van gezelschap geniet, heeft een volledig dienstverband op de molen van Brasser. Hij is in zijn nopjes om dagelijks te kunnen malen. "Dit is geen meelwinkel met wieken, maar een echt maalbedrijf. Het gaat erom om van de graankorrel zoveel mogelijk bloem te verkrijgen. Dat moet dan ook nog van een zo goed mogelijke kwaliteit zijn, want dan genereer je klantentrouw. Er zijn mensen die hier al twintig jaar om meel komen."

De molenaar is een hele bekende in het molenwereldje. Michel trad als 17-jarige toe tot het bestuur van vereniging De Zeeuwse Molen en was toen het jongste bestuurslid ooit. Momenteel is hij secretaris van deze vereniging. Daar blijft het niet bij, want Michel is bovendien voorzitter van het Gilde van Vrijwillige Molenaars afdeling Zeeland, lid van de examencommissie, lid van de Molenadviesraad van vereniging De Hollandsche Molen en lid van het Provinciaal Molenoverleg.

Michel maakte naam door het bezoek van prinses Beatrix aan de molen van Waarde bij de viering van het 40-jarig bestaan van Vereniging De Zeeuwse Molen op 5 september 2015. In de bestuursvergadering van die club werd de suggestie om haar uit te nodigen min of meer als een grap geuit. Michel pakte de handschoen op en



De molen van Biggekerke is vele malen op prentbriefkaarten en foto's vereeuwigd. Op deze foto zien we van links naar rechts Adriaan ("Arjoan") Brasser, Adriana Brasser, Johanna Brasser-Wielemaker, dienstbode Neeltje de Bree, molenaarsknecht Klaas Remijn met zijn pleegzoon Jan Malzake die later bakkersknecht werd in Biggekerke, en met de fiets Zacharias ("Sekkeris") Brasser. Adriaan en Zacharias Brasser zijn de overgrootvader en grootvader van Sjaak Brasser. De foto zal omstreeks 1925 zijn genomen (prentbriefkaart collectie Willem Roose, Gouda).



Een fraaie foto van de molen. Links van de molen zien we de winkel, die in 2008 werd gebouwd. De molen is zoals in Zeeland gebruikelijk gewit. Op het terrein is het een komen en gaan van de vele klanten die de firma Brasser bedient (archief familie Brasser).

sprak 'dat zal ik regelen'. En zo gebeurde het ook. De prinses kwam en het door Michel georganiseerde bezoek werd een ware happening. Goed geregeld dus.

Traditioneel en vooruitstrevend

Sjaak Brasser heeft altijd opengestaan voor vernieuwing. "Wanneer er een trein langs komt moet je kiezen: erop springen of door laten rijden." Hij kiest voor het eerste als hij er brood in ziet. Bij het aantreden van Sjaak in de jaren zeventig stonden de warme bakkers nog volop in de gunst van het grote publiek. Bruin brood en volkorenbrood waren populair. Daar hebben diverse molens, waaronder die in Biggekerke, van geprofiteerd. Het aantal warme bakkers begon in de jaren negentig af te nemen, ten gunste van de grote supermarktbedrijven. Maar er kwamen steeds mogelijkheden voorbij waardoor de Brassers aan het werk konden blijven. Zo werd in juli 1999 de dierenvoederhandel van molenaar De Regt in Koudekerke overgenomen.

In de jaren negentig werd het thuis bakken van brood populair. Daar hebben de Brassers volop van geprofiteerd (Sjaak: "de broodbakmachine was toen onze redding"). Sinds 1 juli 1999 worden allerlei soorten broodmixen en andere bakbenodigdheden verkocht in de toen geopende winkel. Die loopt nog altijd heel goed. Hieronder nog een paar voorbeelden die bewijzen dat de Brassers altijd een fijne neus hebben gehad voor de



De nieuwe Molenwereld interviewt. Van links naar rechts Amber van Oers, Sjaak Brasser en Michel Dellebeke (foto Willem Staat, september 2018).

voortgang, zonder de liefde voor de traditie geweld aan te doen:

Transport. De in 1900 overleden Zacharias Brasser (derde generatie) sjuowde op zijn fiets ladingen tot 150 kilo mee over de veelal onverharde Walcherse wegen. Adri Brasser (vierde generatie) was al dat gebeul in 1927 zat en kocht de eerste vrachtwagen die het bedrijf heeft geënd.

Leugenkop. De as die de Brassers in 1869 betrokken van de firma Boddaert in het nabijgelegen Middelburg bevindt zich nog steeds in de molen. Op oude foto's is te zien dat er een houten plaat was bevestigd op de ster van de askop, zodat het leek of het een houten exemplaar was. De voortgang werd zo aan het zicht onttrokken. Volgens Sjaak waren er meer molens toegerust met zo'n 'leugenkop'.

Digitaal. Het bedrijf presenteert zich al jaren op een professionele wijze op het wereldwijde web. Dat betekent in de eerste plaats een goede website met bijbehorende webshop. Die blijkt commercieel een succes te zijn. Daarnaast wordt op Facebook melding gemaakt van evenementen.

Biomeel. Op één van de stenen in de molen wordt biomeel gemalen. Het proces staat onder streng toezicht van stichting Skal. Die organisatie is daartoe aangewezen door het ministerie van Economische Zaken.

Strijd tegen ademnood

Strijden voor het behoud van een goede biotoop. Dat is een hardnekkig terugkerend thema sinds de jaren zestig van de 20^e eeuw. In die tijd vatte het gemeentebestuur het plan op voor het ontwikkelen van het woonwijkje Biggekerke-Oost. Dat strekte zich uit tot vlak achter de heg van de Brassers. Een beroep tegen het plan bij het gemeentebestuur werd afgewezen. Datzelfde gebeurde met een procedure bij de provincie. Uiteindelijk restte dus slechts de rechtsgang naar de Raad van State. Sjaak Brasser: "Ik zat toen in de brugklas. 's Morgens vroeg waren mijn vader en opa met de Opel Blitz vertrokken naar Middelburg. Daar stapten ze op de trein voor de reis naar Den Haag. En daar klonk het verlossende bericht. De toenmalige gemeente Valkenisse werd in het ongelijk gesteld. Sterker nog, burgemeester Ron Koevoets hield er ook nog een schrobbering aan over.

Producten

De website van de molen vermeldt de volgende meelproducten: basismeel, speltmeel, biomeel, glutenvrij meel, broodmixen, bakbenodigdheden. Aanverwant: gist, broodverbeteraar, taartvulling, zaden, pitten, noten, vruchten, superfoods, bakmixen, cake-mix, koekjes, muffins, taartmix, pannenkoeken, wafels, hartige bakmixen. Diverse artikelen: bakblikken en -vormen, decoratie, bak- en kookboeken, Zeeuwse specialiteiten, seizoensproducten, oliebolletjes, kruidnootjes en speculaas. De tarwe die wordt vermalen is een internationaal mengsel. De Zeeuwse tarwe komt van de CZAV (Coöperatieve Zuidelijke Aan- en Verkoopvereniging U.A.) in Zierikzee. Duitse tarwe wordt betrokken van een firma in Turnhout.



Drie generaties Brasser. Van links naar rechts Sjaak Brasser, zijn vader Adri en zijn neef Ruben de Vos (foto Willem Staat, september 2018).



De molen wordt nu bediend door vier molenaars: Michel Dellebeke, Ruben de Vos, Sjaak Brassers en Amber van Oers (foto Willem Staat, september 2018).

De Raad vond dat de gemeente een potje maakte van het woningbeleid. Heel veel huizen waren een flink deel van het jaar als tweede woning in gebruik. Het gemeentebestuur werd gelast daar eerst maar eens schoon schip mee te maken, alvorens aan nieuwbouw te denken. Uiteindelijk betekende de uitspraak dat voor bouwactiviteiten de

grens op 250 meter kwam te liggen. Dat kwam door een eerder bouwbesluit, waartegen de Brassers geen

bezwaar hadden gemaakt. Ondanks de overwinning bij de Raad van State blijft het onderwerp biotoop aandacht vragen. Want net als bij honderden andere molens is ook in Biggekerke opschietend geboomte een bron van zorg. Sjaak Brassers prijst zich gelukkig dat het gemeentebestuur oog heeft voor het belang van een goede windvang. ◻



Behalve in de windmolen wordt er ook in de bij de molen gelegen maalderij gemalen. Hier liggen twee koppels stenen, die door een elektromotor worden aangedreven. Op de foto zien we Sjaak, Ruben en Michel (foto Willem Staat, september 2018).

◀▶ De vervoermiddelen van de firma Brassers waren vanaf april 1952 van het merk en het type Opel Blitz. Op beide foto's staat grootvader Zacharias Brassers. De vrachtwagen van 1952 werd in 1965 vervangen door een nieuwe Opel Blitz. Op de jongste foto links zien we ook een 15-jarige Sjaak staan (familiearchief Brassers).



De nieuwe Molenwereld

Drie jonge korenmolenaars

Bart Mols

Op 7 december 2017 werd het ambacht van molenaar door Unesco uitgeroepen tot Immaterieel Erfgoed. Dat was een reden om ons licht op te steken bij een nieuwe, 'jonge' generatie van beroepsmolenaars die zich de afgelopen jaren heeft aangediend bij het Ambachtelijk Korenmolenaars Gilde (AKG). Drie molenaars doen hieronder hun verhaal over hoe ze werden gegrepen door het molenvirus, waar het toe leidde, wat hun ambities zijn en hoe zij de toekomst van het (koren)molenaarsvak zien.

Theo de Rooij (33) – molen De Vrijheid te Schiedam

"Ik ben opgegroeid in Werkendam, in het Land van Heusden en Altena. Vanaf mijn zevende jaar kwam ik regelmatig bij de molen van de Vervoerpeolder in Werkendam. Hier leerde ik de allereerste kneepjes van het vak. Tijdens een bezoek aan de toen net gerestaureerde korenmolen Nooit Volmaakt in Gorinchem op molendag 1997, ik was toen 11 jaar oud, merkte ik dat een korenmolen toch ook wel heel mooi is. Al snel was ik kind aan huis en leerde daar het vak van molenaar Karel Streumer. Dat was een hele mooie tijd waarin ik veel kennis kreeg van malen, brood bakken met molenmeel en hoe je een molenwinkel kunt runnen. In 2007 is de molenwinkel in Gorinchem gesloten. Vanaf 2005 was ik al twee dagen in de week bij Karel gaan werken op molen De Distilleerketel in Rotterdam-Delfshaven, waar ik de maalwerkzaamheden voortzette."

De Vrijheid Schiedam

"In 2004 was ik voor het eerst in De Vrijheid op bezoek geweest bij Bas Batenburg, zoon van de Schiedamse molenaar/molenaar Rob Batenburg. Rob stond mede aan de wieg van het AKG, dat zowat vanuit molen De Vrijheid is opgericht. Rob maakte een glorieus tijd mee toen brood met molenmeel weer immens populair werd. In 2009 heeft de Stichting De Schiedamse Molens mij gevraagd of



Karel Streumer aan de maalbak met een nog heel jonge Theo de Rooij in 1997 (foto verzameling Karel Streumer).

ik het malen voor de branderijen en bakkers nieuw leven in wilde blazen op De Vrijheid. Die kans pakte ik met beide handen aan. Mijn uitgangspunt is altijd geweest dat ik op stenen gemalen meel wil verkopen. Als we iets niet zelf kunnen maken, dan probeer ik de producten wel bij collega-molenaars in te kopen. Met samenwerken

hou je tenslotte de ambachtelijke molenaars in ere. We malen voor bakkers, (buitenlandse) groothandels, jeneverstokerijen, horeca, kinderdagverblijven en we leveren ook veel aan andere molenwinkels. Hoe dat succes te verklaren valt? Ik denk in ieder geval dat je als molenaar een gunfactor moet hebben van je klanten. Maar het staat of valt natuurlijk met een goed en schoon product. Dat is iets wat ik van kinds af aan al van Karel geleerd heb. Altijd zorgen dat je molen schoon is en dat je een goed product verkoopt waar een (thuis)bakker mee uit de voeten kan. Helaas zie ik wel eens molens waar gemalen wordt, maar waar schoonmaken niet een grote prioriteit heeft. In mijn ogen kan het in deze tijd, waar hygiëne en voedselveiligheid hoog in het vaandel staan, niet meer zo zijn dat een molen vol ligt met graan, oud vuil, meelstof en spinraggen. Hoe nostalgisch of ambachtelijk het er misschien ook uitziet. Daarnaast huren we als stichting sinds dit jaar ook molen De Distilleerketel erbij als extra productielocatie. Sinds 2017 ben ik ook weer actief als vrijwillig molenaar op de Nooit Volmaakt in mijn woonplaats



Theo de Rooij aan het werk op molen De Vrijheid in Schiedam (foto collectie molen De Vrijheid).

Gorinchem. Al met al ben ik zoals je ziet lekker druk met molens. Maar daarnaast ben ik ook nog gewoon mens hoor. Ik heb een mooi leven met fijne familie en vrienden... "

Hoe kijk je aan tegen het vak van molenaar als cultureel erfgoed?

"Op zich is dat natuurlijk heel mooi. Het heeft veel publiciteit opgeleverd voor de molens en dat is altijd goed. Wat ik mezelf wel regelmatig afvraag is wat beschermen we hier nu exact mee? Wat houdt het ambacht molenaar ANNO nu nog in? Er is hier in de molenwereld de afgelopen tijd al meer discussie over geweest. De meeste molens in Nederland draaien alleen, en dan nog op vrijwillige basis. Daar hebben we een prima opleiding voor, waarin je leert om met een molen om te gaan. Maar is een vrijwillig molenaar na het behalen van zijn of haar diploma volwaardig molenaar? Wat willen we beschermen met die status? Ik zelf zou het mooi vinden als we de verschillende aspecten beschermen en dan met name de kennis van een molenaar en van de molen als werktuig. Welke kennis komt er bij kijken om papier te maken? Dat

ambacht is op een paar mensen en enkele molens na zowat verdwenen. Maar naast het vastleggen van kennis is het nog belangrijker om mensen te vinden, het liefst jonge, die het werken met een molen lang kunnen doen, en het zo goed onder de knie kunnen krijgen. Uiteindelijk zijn zij de toekomst om het ambacht in ere te houden en ook weer door te geven. Ooit heeft een oude Belgische molenaar dat tegen mij gezegd toen ik klein was. Iets dat indruk bij me maakte, en dat ik niet snel zal vergeten. Hij zei ook tegen me: "Een echte molenaar zal nooit bij zijne molen weggaan zonder nog eens om te zien". Ik zou het jammer vinden als het echte ambacht uitsterft en molens alleen nog maar een toeristische attractie zijn. Toch zie ik helaas ook andere gevaren voor de toekomst. Eén van de gevaren is de molenbiotoop. We leven in een steeds groenere wereld en bomen kapen lijkt haast een doodzonde geworden. Een molen kan niet zonder een goede biotoop waarin hij optimaal wind vangt en een molenaar goed de lucht kan zien. Wat ik merk is dat veel mensen hier niet bij stilstaan en dat ze meer begrip hebben als je

uitlegt waarom molens en bomen niet goed samengaan. Wat betreft de kennis van het korenmolenaarsvak zitten we, mede door het AKG, denk ik nog het meest veilig. Ook al is deze tak continu in beweging, maar dat is altijd al zo geweest. Tegenwoordig is een korenmolenaar naast ondernemer veelal ook winkelier. De afzetmarkt in molenwinkels is haast groter geworden dan het leveren aan bakkerijen. En als winkelier moet je juist weer inspelen op de trends van de tijd."

Corneel Droogers (41) – molen Sint Antonius te Halsteren

Wie aan de vierjarige Corneel vroeg wat hij wilde worden als hij later groot was, kreeg steevast het antwoord: 'molenaar'. Hoewel z'n opa herhaaldelijk vertelde dat dat in die tijd -het was begin jaren 80- echt niet meer kon, bleef Corneel hardnekkig volhouden. En nu, ruim dertig jaar later, is het gelukt. Zes jaar geleden begon Corneel Droogers weer met een maalbedrijf in De Jager in Oud-Vossemeer; de molen waar zijn opa, Piet Vogel, molenaar en dealer van UTD was. "Wij woonden in het dorp maar ik was vaak bij opa op de mo-



Molen De Vrijheid op de voorgrond en molen De Noord op de achtergrond, beide nog in bedrijf op een foto van ongeveer een eeuw geleden (collectie molen De Vrijheid).

len; ik heb er een groot deel van mijn jeugd doorgebracht en hoewel ik nog jong was kan ik me er toch veel van herinneren." Piet Vogel overleed in 1982 plotseling, en zo kwam er vrij snel een einde aan het maalbedrijf. De handel in veevoer en eieren bleef en ook de molen bleef draaien. "Mole-naar Maris Kodde uit Sint-Annaland kwam elke vrijdagmiddag en daar was ik vrijwel altijd bij. Tot begin jaren '90, toen verhuisde mijn oma naar het dorp en werd het huis verkocht. Er kwamen 'vreemde mensen' die niets met de molen hadden." Corneel kreeg andere interesses en zo kwam de molen op een zijspoor te staan.

De Jager – Oud Vossemeer

Na een omzwerfing via een bakkersopleiding en werk in de detailhandel ging Corneel journalistiek studeren in Tilburg en kwam hij bij Omroep Zeeland terecht. "Ik werkte daar als radioverslaggever en zo kwam ik wel weer eens in een molen omdat er werd gerestaureerd, of omdat er bijvoorbeeld een roede werd gestoken. En telkens dacht ik: dat zou ik toch ook weer willen." In 2010 werd De Jager, die alweer zo'n tien jaar stil stond, gerestaureerd en startte Corneel alsnog met de opleiding van het Gilde van Vrijwillige Molenaars. "Vanaf de eerste les bij Martin van der Steen op De Lelie in Elkerzee voelde het weer vertrouwd, het fluiten van de fokken en het strijken van de steen. Je merkt dat je best nog veel weet en toch ook een heleboel niet." Nog tijdens zijn opleiding werd De Jager opgeleverd en werd Corneel molenaar op de molen van zijn opa. De aandrijving van de buil werd weer in orde gemaakt en toen ook één van de twee koppels stenen in orde was, werd 'voor de lol' een zakje tarwe gemalen. "Ik ben begonnen met een zakje volkorenmeel en bloem, er kwam cakemix en pannenkoekenmix bij, dan vraagt de plaatselijke boerderijwinkel of ze dat ook mogen verkopen en zo gaat het balletje heel langzaam rollen. De begane grond van De Jager werd steeds meer een winkeltje en er kwamen ook steeds meer verschillende mixen. Ook het aantal wederverkopers nam toe. Toen kwam mijn bakkerijopleiding ineens toch weer van pas. Ik heb op school veel producten leren maken en de meeste recepten van mijn mixen komen gewoon uit



Corneel Droogers aan de maalbak in Halsteren (foto Fien van Reeve).

mijn schoolboeken. De uitdaging is voor mij om zo goed als alle mixen zelf te maken. En ja, dat betekent soms dat je van één product drie of vier zakjes staat te mengen. Niet echt efficiënt, maar je kunt daardoor wel een groot assortiment voeren en da's

voor mij een voorwaarde voor een goede molenwinkel. Ik denk dat de consument dat ook meer en meer verwacht."

De overstap van loonslaaf naar zelfstandige

Het werk in de molen nam toe en het viel steeds lastiger te combineren met een fulltime baan. In 2014 nam Corneel het besluit om zijn baan op te zeggen en voor zijn molenaarsbedrijf te gaan. "Ik heb wel met mijn baas de afspraak kunnen maken dat ik het eerste jaar nog voor een bepaald aantal uren per maand als freelancer zou blijven werken. Maar ik kon zo wel alle tijd in mijn bedrijf steken. Een goede zet waar ik tot nu toe nog steeds geen spijt van heb." Het maalbedrijf groeide in de jaren die volgden langzaam verder en De Jager begon te klein te worden. In oktober 2017 werd het maalbedrijf naar de Sint Antoniusmolen in Halsteren verplaatst. Een molen waar Corneel al een molenwinkel had en twee middagen in de week open was. "Ik had heel graag fulltime in Oud-



Molen Sint Antonius in Halsteren (foto Fien van Reeve).

Vossemeer willen blijven, het is toch de molen waar je roots liggen. Maar doordat alle grond rond de molen inclusief de oprit bij het woonhuis hoort, valt er in deze situatie niet uit te breiden. Het huis heeft een aantal jaren geleden te koop gestaan, ik ben er mee bezig geweest maar als startend ondernemer kun je zo iets wel vergeten. En al helemaal als je zegt dat je een authentiek maalbedrijf hebt; er is geen bank die daar in gelooft. Toch denk ik nog steeds dat het met een beetje hulp en goede wil wél had gekund. Het is soms frustrerend, maar ik kan weinig anders dan me er maar bij neerleggen. Mijn buil staat wel in De Jager, dus ik kom er nog minimaal één keer per week om bloem te maken. Gelukkig staat de molen dus niet helemaal stil. Inmiddels draait het maalbedrijf nu ruim een jaar in de Antoniusmolen en achteraf is die stap toch niet zo verkeerd geweest. Ik zag er best tegenop om fulltime naar Halsteren te gaan. Maar nu ik er eenmaal bezig ben en een mooie zak meel met de steen kan malen, ben ik mezelf er toch thuis gaan voelen."

Zie je in andere molens soms vele vrijwilligers, Corneel runt het maalbedrijf tot nu toe in zijn eentje. "Malen, mengen, inpakken en tussendoor naar beneden voor de winkel is af en toe eigenlijk té druk, maar het geeft wel veel voldoening als ik aan het eind van de week de boekhouding bijwerk en zie dat ik alles wat ik wilde doen ook heb kunnen doen. Misschien ontkom ik uiteindelijk niet aan personeel, maar zo lang het niet nodig is doe ik het lekker in mijn eentje. Ik ben nooit zo goed geweest in delegeren."

Het freelancewerk bij zijn oude werkgever doet Corneel nog steeds, zij het een stuk minder dan in het begin. In feite is hij dus beroepsmolenaar, maar hij voelt toch enige schroom om zichzelf zo te noemen. "Bij een beroepsmolenaar denk ik eerder aan wijlen Ko de Visser (Wolphaartsdijk), aan Sjaak Brasser (Biggekerke) of Teun van der Bok (Zierikzee), zeg maar de mannen van de kilo's. Ik sta het grootste deel van mijn tijd gewoon meel te mengen en dat in zakjes te scheppen. Soms denk ik ook wel eens dat mijn opa het maar gek zou hebben gevonden: 'nu ga je toch geen pondjes inscheppen?', zou hij gezegd hebben."

Molenaar als cultureel erfgoed ?

Het erkennen van de molenaar als immaterieel erfgoed is ook in de omgeving van Corneel vaak ter sprake gekomen de afgelopen tijd. "Ik heb er heel wat vragen over gehad van klanten en bezoekers. De actie is dus zeker niet onopvallend gebleven. Belangrijkste vraag die gesteld werd: wat betekent dat dan? En ik kon daar eigenlijk geen antwoord op geven. Wat is het ambacht van molenaar precies? Daar is al veel over gezegd en geschreven en ik vind het lastig te omschrijven. Voor mij is het ambacht zeker meer dan alleen een molen laten draaien. Ik denk wel dat ik tot op zekere hoogte het ambacht uitoefen. Ik werk met de molen, maar ook weer niet elke dag. Ik denk bij het ambacht van molenaar ook wel (ten onrechte) heel sterk aan de term beroepsmolenaar, vooral productie draaien dus. Kortom, ik vind het lastig wat ik er mee moet. Het zou natuurlijk wel mooi zijn als de erkenning iets op kan leveren waardoor je als beroepsmolenaar je bedrijf beter kunt maken. Maar wat dat dan precies zou moeten zijn, dat weet ik niet."

Een groot bedrijf met personeel is dus niet zo aan Corneel besteed, maar hoe ziet hij dan de toekomst van zijn maalbedrijf? "Het moet zeker verder groeien en dan kijk ik vooral naar de particuliere verkoop. Daar valt zeker nog wat te halen en ik heb ook nog

ideeën genoeg. Klanten moeten je het natuurlijk gunnen, maar als je aan ze kunt laten zien dat je een eerlijk en ambachtelijk product maakt, tijd voor ze maakt en ze goede adviezen kunt geven, dan zijn mensen bereid om jouw product te kopen en, ook belangrijk, terug te komen. Maar het belangrijkste vind ik wel dat ik er plezier in blijf hebben. Als ik dat niet meer heb stop ik."

Kirsten Hoeke – van Dongen (38) – molen De Maagd te Hulshorst *Van hobby haar beroep gemaakt*

Waar de meeste molenaars hobbyisten zijn, kent ook molen de Maagd in Hulshorst een beroepsmolenaar: Kirsten Hoeke-van Dongen. Wie haar in de molen aan het werk ziet krijgt ongetwijfeld een gevoel van bewondering. "Aanvankelijk werkte ik tien jaar in een dierenartsenpraktijk; daarvoor had ik de opleiding para-veterinair gevolgd. Ik werkte graag met dieren en de omgang met mensen vond ik leuk. Daarnaast ben ik ook graag lichamelijk bezig en toen het werk in de dierenpraktijk voor mij te veel richting management ging, ben ik gestopt en ben ik mijn vader gaan helpen. Mijn vader is bakker en heeft naast zijn werk jarenlang de winkel in de molen gerund, terwijl boven Gerard Amersfoort als molenaar werkte. Gerard Amersfoort werd in 1990 aangesteld als molenaar op de ge-



Kirsten Hoeke-van Dongen aan het werk op de maalzolder in Hulshorst (foto Herman Evertse).



Molen De Maagd in Hulshorst (foto Kirsten Hoeke-van Dongen).

restaureerde molen, en had voordien gedurende 30 jaar een mechanisch gedreven veevoederbedrijf. Mijn vader John van Dongen nam de exploitatie van de molen over van Gerard Amersfoort. Ze hebben de molen uiteindelijk zo'n 12 jaar samen gerund. Op een gegeven moment werd het zo druk dat mijn vader hulp nodig had en toen ben ik er bij gekomen. Ik wilde niet alleen in de winkel helpen maar ook de molen boven leren kennen. Ik wilde weten waar het meel vandaan kwam. Ben mee gaan lopen met molenaar Gerard Amersfoort en ook de opleiding gaan volgen tot vrijwillig molenaar. Na een opleiding van 1,5 jaar had ik mijn diploma. Omdat deze molen lid is van het AKG, wat inhoudt dat je beroepsmatig bezig bent, wilde ik ook door gaan leren tot gezelmolenaar en ben ik nu gebaloteerd gezelmolenaar. Daarmee ben ik de enige vrouwelijke gezelmolenaar in Nederland".

Producten zelf maken geeft voldoening

Als beroepsmolenaar en lid van het molenaarsgilde zal Kirsten altijd garant moeten staan voor de kwaliteit

van haar producten. Die zullen elke keer voor de afnemers van hetzelfde niveau moeten zijn. Kirsten maalt veel verschillende granen: tarwe, spelt, rogge, gerst, maïs, eenkoorn, emmer en khorasan. Deze laatste drie zijn echt oude graansoorten die, samen met spelt, geteeld worden in samenwerking met boeren uit de omgeving. Dat zijn prachtige projecten. Tarwe komt echter vooral uit Duitsland en de provincie Zeeland. De Duitse tarwe komt uit een gebied met een landklimaat (wat harder met doorgaans wat betere bakkwaliteit) en de Nederlandse uit een zeeklimaat. Door het melangeren van de twee soorten, ontstaat een eindproduct met goede bakeigenschappen. Elke acht weken wordt er 10 ton tarwe in de silo van de molen geblazen, de rest komt in zakken van 25 kg binnen.

"Het beroep molenaar is natuurlijk niet alleen het malen van graan tot meel. Er moet ook iets met dat meel gebeuren. Zo zijn er bakkers die bloem vragen. In bloem zitten de meeste eiwitten. Maar de graankorrels bevatten ook gries en zemelen en door het gemalen meel te zeven door

de buil, worden deze drie elementen gescheiden en kunnen deze apart worden verwerkt in allerlei broodmixen. Ook maak ik cakemixen, koek- en kruidkoekmixen en nog veel meer. Dat is ook een deel van mijn werk. Daarvoor heb ik verschillende mengketels in de molen."

Kirsten levert haar producten aan bakkers in de regio, waaronder bakker Piet in Elspeet, een ouderwetse bakkerij in Harderwijk en uiteraard aan de acht zaken van vader Van Dongen. Bakkerij Van Dongen heeft een hele lijn van Veluws brood, dat dus bij Kirsten vandaan komt en E-nummer- en lactosevrij is. Ook levert Kirsten haar producten aan bijvoorbeeld panenkoekenhuizen, streekwinkels en andere molens die niet zelf kunnen malen zoals zij dat kan in molen de Maagd en die ook niet het keurmerk hebben. De kwaliteit van haar producten is gegarandeerd. Zelf vindt zij het als beroepsmolenaar belangrijk dat ze producten verkoopt die ze zelf geproduceerd heeft en waar ze achter staat. Eens per jaar worden tests afgenomen door een laboratorium en wordt de kwaliteit beoordeeld.

Er zit wel degelijk een boterham in het beroep van molenaar

"Het molenaarsberoep is een fulltime baan van 36 uur in de week. Daarnaast verzorg ik de administratie en heb ik de zorg voor onze dochter Isolde en onze Welshpony's. Pony's zijn onze hobby. Sinds enige tijd is er ook een leerling actief in de molen die inmiddels de theorie cursus heeft gedaan en een aantal soorten graan al

zelfstandig kan malen. Dat geeft mij wat meer ruimte, en als ik echt even weg wil springt mijn vader ook nog wel bij. Ik heb een prachtig beroep en hoop daar nog lang mee door te kunnen gaan. Dat het ambacht van molenaar als erfgoed is bestempeld is prachtig hoor, maar wat mij betreft niet nodig. Vooral hulde aan alle vrijwillige molenaars die alle toeristen onze molens laten zien."

Drie verschillende molens met drie verschillende beroepsmolenaars, maar met allen een gemene deler, en dat is de molen als maalwerktuig gebruiken zoals dat vanouds bedoeld was, met als uitgangspunt het genereren van inkomsten voor het eigen levensonderhoud. Dat is het molenaarsambacht pur sang als je het mij (BM) vraagt. Dát is te bestempelen als immaterieel erfgoed. ○

Hoofdpijndossier De Otter: het vervolg

Willem Roose

In de eerste editie van *De nieuwe Molenwereld* werd uitvoerig stilgestaan bij de recente lotgevallen van zaagmolen De Otter in Amsterdam. Na bijna twee jaar diplomatiek op eieren lopen, kregen we in mei 2017 toestemming om, na een stilstand van circa 10 jaar, weer met de molen te gaan draaien en klein onderhoud uit te voeren. Amper een jaar later was er weinig meer van deze euforie over. Zo was er voor de zoveelste keer een rechtszaak aangespannen om verplaatsing van de molen af te dwingen en gedurende het proces mochten we niet met de molen zagen, om aan te tonen dat de molen niet kón zagen. Ja, ja, en dat allemaal om biotooptechnische redenen; zelfs een naïef kind gelooft het onderhand niet meer (zie het vorige artikel).

In april 2018, vlak na de deadline van *De nieuwe Molenwereld*, overleed de voorzitter van de Stichting Houtzaagmolen De Otter. De man zal ongetwijfeld veel goeds voor de molen hebben gedaan, met name in de jaren '90, en uit piëteit hebben we de molen in de rouw gezet.

De andere kant van het verhaal is dat deze zeer vermogende man, met bijvoorbeeld al zijn rechtszaken, de laatste jaren nu niet bepaald oplossingen bood in dit hoofdpijndossier. Veelzeggend was dat kort na zijn dood de rechtszaak, over het al dan niet verplaatsen van de molen, werd ingetrokken. Het hieruit volgende 'zaagverbod' was zodoende ook van de baan, hetgeen ons de gelegenheid bood om ons – met behulp van collega-zaagmolenaars – verder in het zagersvak

te verdiepen. Naar verwachting zal er voor het einde van het jaar weer op windkracht gezaagd kunnen worden.

Met het overlijden van de voorzitter lijkt de molenstichting compleet stuurloos te zijn geworden. De projectontwikkelaar die al de nodige panden op het molenerf verhuurt en in het bestuur van de molenstichting zit, is in dit gat gesprongen en heeft duidelijk het initiatief genomen als het gaat over de molen en het molenerf. Positief gevolg hiervan is dat er in juli klein onderhoudswerk plaatsvond: de opheking van de roeden is gerepareerd en de molen is iets opgevijseld, waardoor er minder druk op de kruirollen is ge-

komen en de molen dus lichter kruut. De projectontwikkelaar heeft aangegeven dat we spoedreparaties zondermeer mogen laten uitvoeren.

Nu de molenstichting zo goed als dood is, is een speciale beheersstichting onzerzijds (waarvan in het vorige artikel sprake was) overbodig. Er wordt gesproken over de mogelijkheid dat wij als molenaars (of één van ons) een plek gaan krijgen in het stichtingsbestuur. Onder voorbehoud zal dit in januari 2019 plaatsvinden.

En eveneens onder enig voorbehoud: een kerstmarkt rond de molen voor de hele buurt, te organiseren op zaterdag 15 december a.s. met kraampjes, live-muziek, zaagdemonstraties etc.

Ook in het eeuwig slepende conflict over de kademuur en de houtloodsen (zie het vorige artikel) lijkt enig schot te zijn gekomen. Volgens een positieve prognose zou het vernieuwen van de kademuur na de zomer van 2019 gaan plaatsvinden. Het eerder geschetste conflict tussen de gemeente en de projectontwikkelaar over (de herbouw van) de droogloodsen is hiermee overigens nog niet opgelost.

Al met al sluiten we 2018 iets positiever af dan dat het er aan het begin van het jaar uitzag. Het is nog geen gelopen race en ongetwijfeld verschijnen er nog beren op de weg in dit gecompliceerde hoofdpijndossier, maar laten we voorzichtig hoopvol afsluiten. In het volgende nummer het vervolg van dit vervolg... ○



De (gewezen) korenmolenaars van het Otter-molenaarsteam bekwamen zich in het zaagmolenaarsvak. Hier zien we Roel Gremmer die alle zagen van de molen vakkundig vijlt en zet (foto Janneke Langeveld, 25 september 2018).

Nog meer meel klontert samen

Jan Pot en Jan Tollenaar

Op 16 februari 2015 nam Dossche Mills uit het Oost-Vlaamse Deinze de Nederlandse meelfabriek van Krijger in Renesse over.

Op 30 september van dit jaar kregen 15 medewerkers van Krijger ontslag en werd de fabriek definitief gesloten. De meelfabriek staat tussen de campings in, en de sluiting zal daarom een opluchting zijn voor de campinghouders in de omgeving. De familie Krijger startte de molen in 1924, en liet de omzet van het bedrijf in de loop der jaren uitgroeien tot 18 miljoen euro per jaar. Dossche Mills is inmiddels een gigant in de Europese maalderijsector en de geschiedenis van dit bedrijf werd de laatste jaren gekenmerkt door tal van overnames. In 2014 al nam het bedrijf de Bloemmolens van Geel in de Belgische Kempen over, en deze fabriek is twee jaar later ook gesloten.

In 2019 zal ook de fabriek in Deinze zelf (bekend als de Molens van Deinze) gesloten worden. Die sluiting komt nog een jaar eerder dan de werknemers hadden gehoopt, maar de fabriek is volgens algemeen direc-

teur Kristof Dossche sterk verouderd, en kent veel milieuproblemen in de omgeving. De Molens van Deinze zijn ter plaatse al in 1875 opgericht en de fabrieksgebouwen, die vanwege een brand in de oude gebouwen van enkele jaren na de oprichting dateren, vormen een belangrijk industrieel monument. De grootste overname van Dossche Mills in Nederland vond dit jaar plaats en was die van concurrent Meneba in Rotterdam. Met deze overname ontstond op de Europese markt geen bedreiging voor de keuzemogelijkheden van de afnemers, zo concludeerde de Autoriteit Consument & Markt (ACM) na uitgebreid onderzoek. Naar verwachting, zo lazen we in de nieuwsmedia, zal de concurrentie van de Duitse maalderijen, die inmiddels al 30% van het meel in Nederland leveren, in de nabije toekomst nog verder toenemen.

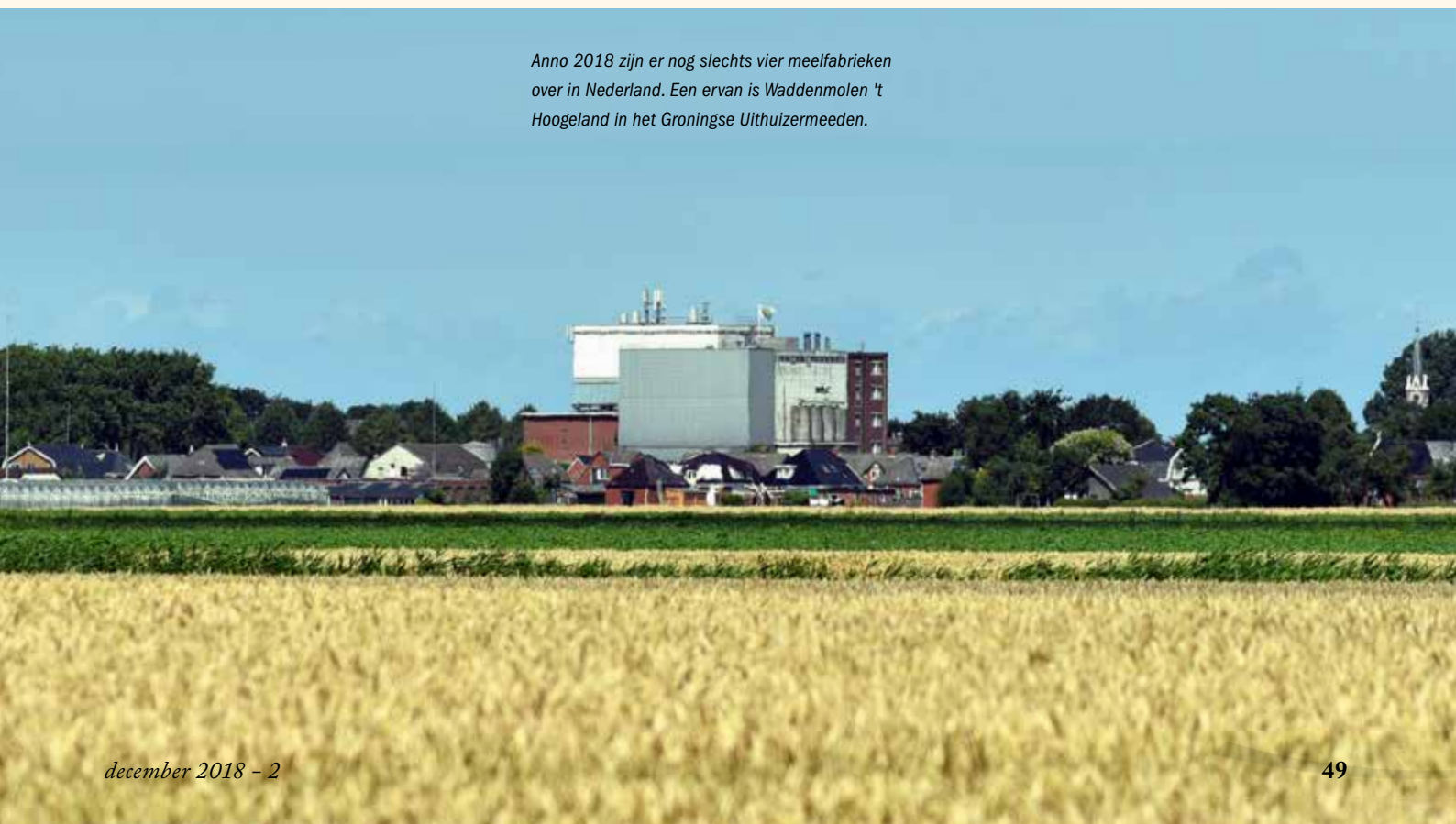
Met alle overnames en sluitingen houdt Dossche Mills nu drie fabrieken over: Merksem en Avelgem, beide in België, en Meneba-Rotterdam. In totaal werken er bij Dossche Mills 450 mensen.

In Nederland zijn er dan als meelproducenten naast Meneba-Rotterdam nog Koopmans in Leeuwarden, Waddenmolen 't Hoogeland in Uithuizermeeden, De Jongh in Steenberg en de Commandeursmolen in Mechelen. De Jongh en de Commandeursmolen zijn echter buitenbeentjes: de eerstgenoemde fabriek vervaardigt geen bloem of meel voor brood, en de Commandeursmolen is een semi-ambachtelijk bedrijf waar behalve met moderne apparatuur ook nog deels op waterkracht en met molenstenen gewerkt wordt.

En natuurlijk worden er dan nog een paar kruimeltjes gemalen door de ambachtelijke molenaar. Dat is niet veel voor Nederland met 17 miljoen inwoners. Het meeste meel komt van de industrie en uit de ons omringende landen, met name dus uit Duitsland en België. We leven tenslotte in een Europa zonder grenzen en met hetzelfde muntstelsel.

Veruit het meeste brood wordt gekocht in de supermarkten. Slechts 16% van het brood wordt gebakken in de

Anno 2018 zijn er nog slechts vier meelfabrieken over in Nederland. Een ervan is Waddenmolen 't Hoogeland in het Groningse Uithuizermeeden.





Een windmolenaar en een graanhandelaar stichtten in 1884 meelfabriek De Sleutels in Leiden. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de fabriek, die met stoomkracht was begonnen en inmiddels op elektriciteit was overgegaan, uit tot een van de grootste meelleveranciers van Nederland. Meneba nam De Sleutels over in 1964 en sloot de fabriek in 1988. De gebouwen werden behouden en worden momenteel herontwikkeld tot onder meer woningen, horeca en winkels. Nu is Meneba (een afkorting van "Meelfabrieken der Nederlandsche Bakkerij") zelf overgenomen.

De foto van De Sleutels uit 1992 is van G. J. Dukker (collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 296.530a).

ambachtelijke bakkerij. De supermarkten kopen hun producten slechts in bij een handvol inkooporganisaties. Het ligt dus voor de hand dat dan ook de broodfabrieken die aan de supermarkten leveren samenklonteren, om nog enige weerstand te kunnen bieden aan deze molochs. De inkooporganisaties bepalen in hun voorwaarden aan de broodfabrieken o.a. de grondstoffen, de receptuur, en uiteindelijk ook de broodprijs. De broodfabrieken schuiven die voorwaarden door op het bordje van de meelfabriek. Dit kan gaan om contracten van honderduizenden tonnen op jaarbasis. En natuurlijk op voorwaarden die er niet om liegen. Om hier ook weer weerstand tegen te bieden, klonteren de meelfabrieken ook maar weer bij el-

kaar. Voor een groot gedeelte leggen de meelfabrieken hun inkoopprobleem dan weer neer bij de graanhandelaren. Het is niet verwonderlijk, dat er dus ook op het gebied van de graanhandel steeds meer fusies en overnames plaatsvinden. In Europa zijn veel coöperaties het gevolg van dergelijke fusies, zoals in Nederland Agrifirm. En uiteindelijk is de gewone boer de klos. En de boer, hij ploegde voort ..., wordt dan makkelijk gezegd. Maar hij doet dat wel met steeds grotere machines en grotere stukken land. Een boer met 100 hectare bouwgrond was honderd jaar geleden misschien de grootste boer van Nederland, maar heden ten dage al lang niet meer. Uiteindelijk kan dit systeem niet duurzaam zijn. Meelfabrieken kopen

het graan in op een plek op de wereld waar de kwaliteit goed is, maar vooral waar het graan het goedkoopst is. Als het bij wijze van spreken goedkoper zou zijn om het graan van de planeet Mars te halen (als het er zou zijn), zouden de inkopers van de meelfabrieken dat zeker niet laten.

De consument wordt zich echter meer en meer bewust van al deze schaalvergrotingen, en de vraag om duurzaam geproduceerd brood stijgt. Duurzaam betekent in dit verband dat het graan plaatselijk geteeld wordt en niet de halve wereld over hoeft te worden gesleept, dat een kleine molenaar, ook in de buurt, het graan maalt en dat het meel niet door een fabriek veraf maar door de bakker dichtbij tot brood verwerkt werkt.

Meer kruimeltjes?

De vraag die de ambachtelijke molenaar zou kunnen bezighouden is, of er door de schaalvergroting en het fusiegeweld enerzijds en door een meer naar duurzaamheid zoekende consument anderzijds, wellicht wat meer kruimeltjes voor hem zullen overblijven. Laten we om die vraag te beantwoorden de ontwikkelingen die gaande zijn eens bekijken.

Zo'n 35 jaar geleden, toen beide auteurs aan hun werkzame leven als ambachtelijke molenaars begonnen, waren er nog meerdere kleine en grote maalderijen actief in den lande. Zo was daar bijvoorbeeld meelfabriek Hökker in Heemstede die nog volop draaide. Dat was aan de Glipperweg. Het bedrijf was deels ondergebracht in de oude molenromp van molen "De Nachtegaal", en Glipperpatent was een bekende bloemsoort van de firma. Zo was er ook de maalderij van Verhagen in Fijnaart. De bloemfabriek van Verhagen (uitsluitend voor biscuitbloem) kende een unieke inrichting met maar liefst 18 koppels stenen en was tot 2008 daarmee in bedrijf. Ook had je de maalderij van Fa. Wed. C. Bos in Koedijk in vol bedrijf, meelfabriek Alkmaar, Wessanen met meelfabriek "De Vlijt" in Wormerveer, in het zuiden Walzenmolen Sas van Gent als grote producent (gesloten in 1993) en noem maar op. Daarnaast waren er, van het verleden uit, ook nog verschillende ambachtelijke molenaars actief voor ambachtelijke bakkers. In die ruim drie decennia tijd halveerde ook het aantal bakkerijen. Zoals hierboven beschreven is er dus al jaren een enorme samenklontering van bedrijvigheid gaande.

Hoe groter de concerns, hoe meer ze ook af komen te staan van de kleine ambachtelijke bedrijfjes, zoals onze wiekende molens. Er wordt door de grote bedrijven in de beeldtaal wel dankbaar gebruik gemaakt van een molenafbeelding of iets dergelijks, maar praktisch heeft het er niets meer mee te maken. Toch spreekt het de hedendaagse consument enorm aan als er een verband wordt gelegd tussen zoiets als een ambachtelijke molen en het product. Dat gebeurt al heel erg lang, en enerzijds werkt dat als een fantastische reclame voor het industriële product. Anderzijds kregen daardoor misschien ook een aantal

ambachtelijke molenaars wat meer wind in de zeilen.

De consument veranderde echter ook, en die van nu is zoetjesaan een hele andere dan die van pakweg een halve eeuw geleden. Voedingsmiddelen liggen onder een vergrootglas. De kwaliteit moet constant hoog zijn en vooral controleerbaar. En dat alles tegen een heel redelijke prijs, of tot spotgoedkoop aan toe. De hedendaagse molenaar heeft goede kansen omdat er tussen het geweld van de groten steeds meer ruimte ontstaat. Alle "gaatjes" worden om markttechnische en economische redenen niet geheel meer opgevuld. Wat daardoor van belang is om nog een extra "kruimeltje" mee te kunnen pikken, is een product te leveren, als kleine molenaar, dat zich kan meten in kwaliteit en prijs met datgene dat men als consument verlangt; én dat bijzonder is. Volkorenmeel is, hoe gewoon en algemeen de naam ook klinkt, een van die bijzondere producten. Door het eenvoudige productieproces met molenstenen bevat volkorenmeel van de molen gegarandeerd alle elementen van de graankorrel nog. Bij het meel dat onder die noemer uit de fabriek komt, moet dat maar worden afgewacht.

Daarnaast is de molen, met zijn molenaar en medewerkers, bijzonder "aanraakbaar" te noemen. Je zou kunnen

zeggen dat door het ontstaan van steeds grotere concerns de kleine maalbedrijfjes een meerwaarde hebben omdat de consument er direct mee in contact kan komen. Hij kan van dichtbij ervaren hoe het product gemaakt wordt. Ook is de molen vaak een beeldbepalend element in het landschap en trekt daardoor mensen naar zich toe. Op de molen komt de bewuste consument op aangename wijze in aanraking met het goede van het land. Daardoor zie je tal van kleine maalderijtjes steeds meer levensvatbaar worden.

Op beide molens van de auteurs is het heden ten dage dan ook een drukte van belang, en zij stellen alles in het werk om hun kennis en bedrijvigheid voort te zetten naar de toekomst. Bij meerdere molens in het land heeft zich inmiddels een volgende generatie aangediend. Zij het meer met de titel ondernemer/molenaar dan als mulder aan de maalbak, zoals vroeger. Ook bij bakkerijen is er voorzichtig een trend aan het ontstaan, zoals hierboven ook al aangeduid, om grondstoffen van dichtbij te betrekken. De schaalvergroting binnen de maalderijen hoeft dus voor de kleine molenaar niet schadelijk te zijn. De grote jongens zorgen voor het volume, de kleintjes voor bijzondere producten, nabijheid en beleving. De naaste toekomst zal duidelijk maken hoe het verder uitpakt. ○



Jan Tollenaar heeft een ambachtelijk molenaarsbedrijf in Birdaard (FR). Niet alles is daar bij het oude gebleven. Behalve van molenstenen en van de wind maakt hij ook gebruik van (al dan niet eigentijdse) apparatuur en elektriciteit als aandrijfkraft; en natuurlijk voldoet hij ook aan hedendaagse eisen van voedselkwaliteit en -veiligheid.



Molens restaureren en onderhouden vraagt om vakmanschap en jarenlange ervaring. Die vindt u bij de leden van de Nederlandse Vereniging van Molenmakers. De bedrijven die het logo van de NVVM voeren staan borg voor.....

kwaliteit en deskundigheid.



Nederlandse Vereniging Van Molenmakers

*Gecertificeerde Molenmakersbedrijven

Oude molenroede bekend kleur

Peter Pouwels

In het eerste nummer van De nieuwe Molenwereld publiceerde Jesse in 't Veld een artikel over de restauratie van de molen van Mijnsheerenland. Peter Pouwels uit Groesbeek reageert op dit artikel. Hieronder treffen we zijn reactie aan, waarbij hij ingaat op de roede van de "Oude Molen" of "Noordermolen" van Groesbeek, welke roede een tweede leven kreeg in molen "De Goede Hoop" van Mijnsheerenland. De titel van dit artikel is een verwijzing naar de oorspronkelijke kleuren van de roede, zoals die in Groesbeek aanwezig waren en weer in Mijnsheerenland zichtbaar werden. Tevens behandelt hij de relatie die zijn voorouders hadden met deze "Oude Molen".

Molens in Groesbeek

In 1824 werd Jacobus Jacobs (de Mulder) pachter op de Noordermolen, die na de "Franse tijd" (1795-1815) door koop eigendom was geworden van Gerardus Roelofs. Het is de tijd van de privatisering, de molendwang is afgeschaft en na 1856 wordt ook de belasting op het gemaal opgeheven. Hierdoor kon in 1857 een tweede molen ten zuiden van Groesbeek gebouwd worden, die de naam "Zuidermolen" of "Zuidmolen" kreeg. Met de komst van deze molen ging men de "Oude Molen" ten noorden van het dorp aanduiden met de toepasselijke naam "Noordermolen".

Later krijgt Groesbeek nog twee molens, te weten "De Jonge Hermanus" in 1882 en "De Korenbloem" in 1905. Jacobus Jacobs is van 1824 tot 1885 molenaar op de "Noordermolen".

Hierna neemt zijn ongetrouwde zoon Antoon Jacobs de molen over. Al in 1887 worden de molen en het molenhuis verkocht aan Gradus Wilhelmus Fleuren uit Nijmegen. Tot 1924 is de "Oude molen" nog in bedrijf. Hierna gaat men over op het malen met een motor, waarvoor tegenover de molen een nieuwe maalderij is gebouwd, voorzien van een zuiggasmotor.

De "Oude molen" wordt vervolgens ontmanteld en omgebouwd tot uit-

zichttoren. De Tweede Wereldoorlog eist een hoge tol van Groesbeek. Drie van de vier molens ruimen het veld, alleen "De Zuidmolen" blijft over. Deze molen bestaat nog. De toren van de "Oude Molen" krijgt verschillende voltreffers van vijandelijk

vuur, maar blijft ondanks zijn hoge leeftijd fier overeind staan, dankzij zijn meer dan twee meter dikke muren. Echter tijdens de opmars van de geallieerde legers richting Duitsland op 8 februari 1945 (Operatie Veritable), slaat het weer om en treedt



De oudste opname van de "Noordermolen" is dit glasplaatnegatief van rond 1900. De foto werd gemaakt door de grootmoeder van de heer Everts, die toen in Ubbergen met vakantie was. De staartbalk is een kromme boomstam, die is voorzien van een kruillier. De korte schoren en staartbalk zijn verbonden met een galghout. Onder de korte spruit is vaag de naam Noordermolen zichtbaar. Aan de linkerzijde zien we een stort- of luikoker. De buitenroede is voorzien van scheerhouten op de 15e, 19e en 23e heklat. De molen heeft een vangtrommel. Op een oudere tekening was een vangstok aanwezig. Het schilderwerk was zeer sober en praktisch uitgevoerd in de kleuren wit en zwart. De deur (het luik) onder de kap is beschilderd met een zandloper (collectie Geldolph Everts; Geneve, Zwitserland).



Een ingekleurde kaart waarop op beide roeden de nationale driekleur te zien is. Om de molen is een houten ombouw aangebracht om meer opslagruimte te creëren. Verder valt op dat de baard voor de voeghouten ligt, iets dat kenmerkend is voor onder meer deze streek (prentbriefkaart van voor 1905, collectie P. Pouwels).

plotseling de dooi in. Het zware legermateriaal dreigt vast te lopen in de modder; met spoed is wegverharding nodig. Zodoende wordt alles wat bruikbaar is aan huizen en gebouwen opgeblazen en als verharding in de weg geschoven. Ook de oude torenmolen ondergaat dit lot en wordt door de Canadese genie opgeblazen en in de Wylerbaan geduwd. De "Oude Molen" die ons vele eeuwen gediensig is gebleven, blijft dit ook tijdens

zijn ondergang en baant voor ons een weg naar de vrijheid.

Een nieuw leven

Niet alles van de "Oude Molen" is verdwenen. Een deel van de molen is in 1924 de dans ontsprongen en heeft elders een tweede leven gekregen. Ook dit gedeelte van de molen dreigde ten onder te gaan, maar heeft sinds kort letterlijk zijn draai weer gevonden.

In 2005 werd ik als vrijwillig molenaar benaderd door Gerrie Driessen, voorzitter van de Heemkundekring Groesbeek, die bezig was een boek te schrijven ter gelegenheid van het 150-jarig jubileum van "De Zuidmolen" in "Het jaar van de molen" (2007). Echter gezien de hoeveelheid informatie over de andere verdwenen molens van Groesbeek werd besloten om het boek in twee delen te splitsen, het eerste deel over de verdwenen molens van Groesbeek en het tweede deel over "De Zuidmolen". Naar aanleiding van een oude prentbriefkaart van "De Noordermolen" van kort na 1900 waarop duidelijk te zien is dat deze molen een houten buitenroede en een ijzeren binnenroede heeft, rees de vraag: heeft de firma Pot ooit een binnenroede aan deze molen geleverd? Via de roededatabank kom ik er al gauw achter dat er een Potroede met nummer 1444 in 1885 als binnenroede is geleverd voor een molen in Groesbeek. Er staan in 1885 echter drie molens in Groesbeek, te weten "De Zuidmolen" (1857), "De Jonge Hermanus" (1882) en de veel oudere "Noordermolen", die waarschijnlijk uit 1450 stamt. Aangezien "De Jonge Hermanus" er nét staat en de Zuidmolen dan pas 28 jaar jong is, ligt het voor de hand dat deze roede voor de "Noordermolen" bestemd zal zijn geweest. Een berichtje naar collegamolenaar Leo Middelkoop, de beheerder van de roededatabank, geeft uiteindelijk meer duidelijkheid. De molen staat niet vermeld, de molenaar echter wél. In het werkplaatsboekje is aangegeven: "bestemd voor molenaar



Roede nummer 1444 met het plaatje van fabrikant Pot uit Elshout. Deze roede is nu aanwezig in molen "De Goede Hoop" te Mijnsheerenland, voorheen in de "Noordermolen" van Groesbeek (foto P. Pouwels, 22 mei 2006).

A. Jacobs". De naam Jacobs zegt mij voldoende. Het betreft de molenaar van de "Noordermolen". De nazaten van deze familie Jacobs dragen na honderd jaar nog steeds de bijnaam 'van de Mulder'. Jacobus Jacobs kwam in 1824 in het bezit van de Noordermolen en zijn zoon Antoon Jacobs heeft in 1885 opdracht gegeven tot het maken een de nieuwe roede. Het werkplaatsboekje uit 1885 van de firma Gebr. B. Pot te Elshout aan de Kinderdijk vermeldt de volgende gegevens over deze roede:

Nr. 1. 10 januari 1885

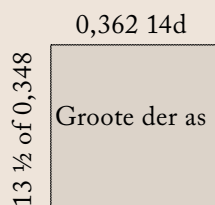
No 1444

Groesbeek
Binnenroe

Lengte 23 meter
Dikte en breedte 0,33 bij 0,32
Bocht of zeeqd 0,16
Het eersten hek uit het midden 3 voet of 0,85 m
Zeilarmen op 7 en 13de hek
Dikte der as 24 d of 0,62 m
In ieder eind 30 hekken, groot 0,052 bij 0,04 m
hart op hart 0,36
Zeiloog uit het midden 1,46
Verder op elk einde 7 kikers
staan van onder 1,25 en boven
tuschen 9° en 10° hek
de hekkens op korten hek insteken

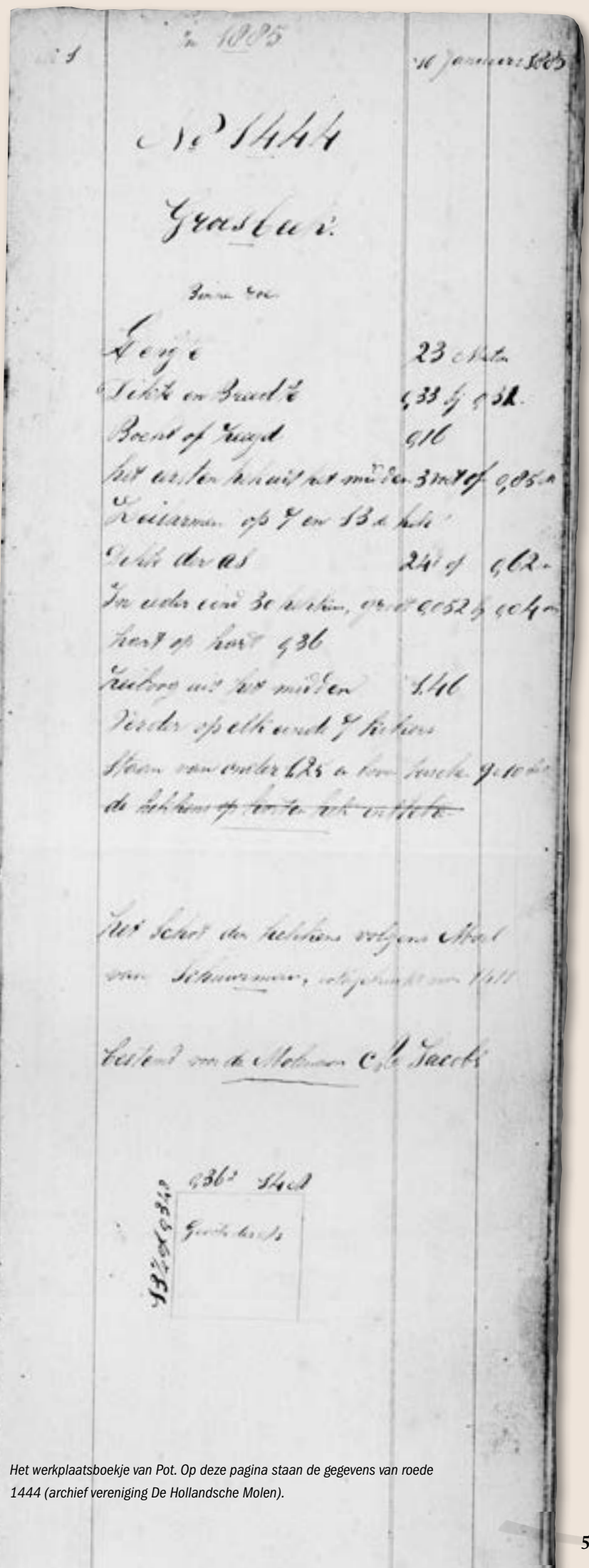
Het schot der hekkens volgens Mal van Schuurman, ook gebruikt voor 1411

Bestemd voor de molenaar A Jacobs



Bij verder speurwerk komt aan het licht dat roedenummer 1444 als buitenroede gestoken zit in molen "De Goede Hoop" in Mijnsheerenland, echter met een vraagteken, want volgens het Utrechts Molenboek (1991) zit roedenummer 1444 in de "Oudegeinse Poldermolen" te Nieuwegein. Van deze laatste molen zijn de roeden in 1988 gestreken, waarna in 1993 de

Het werkplaatsboekje van Pot. Op deze pagina staan de gegevens van roede 1444 (archief vereniging De Hollandsche Molen).





De restauratie van molen "De Goede Hoop" in Mijnsheerenland is in volle gang. Op de roede zijn de kleuren uit Groesbeek zichtbaar (foto Jesse in 't Veld, 21 februari 2017).

gehele molen werd gedemonteerd en gewacht werd op herstel. In 2003 is de molen op een andere locatie weer opgebouwd. Niet duidelijk is of de Potroeden van deze molen verschroot zijn. Om uitsluitsel in deze zaak te krijgen neem ik contact op met Jaap Wols, molenaar van molen "De Goede Hoop" in Mijnsheerenland. Enige dagen later komt Jaap met het verlossende antwoord. Hij meldt trots dat hij het bewuste nummer 1444 onder de verflaag heeft gevonden. We hebben hierbij het geluk dat de Groesbeekse roede rechttop stond met het Pot-plaatje beneden, want de molen stond al meer dan vijf jaar stil en kon niet meer draaien.

Het is april 2006 als ik de stamboom van mijn moeders kant Jacobs aan het uitzoeken ben. Het eerste deel van het boek over de molens en de mulders van Groesbeek ligt dan al bij de drukker. Aangezien de nazaten van molenaarsfamilie Jacobs in het dorp als bijnaam 'van de Mulder' droegen en de familie Jacobs van mijn moeder bij mijn weten geen bijnaam had, ben ik altijd in de veronderstelling geweest dat dit



Roede nummer 1411 van fabrikant Pot was een jaar eerder gemaakt voor de nog bestaande molen "Jan van Cuyk" te Cuijk. De Groesbeekse roede werd gemaakt naar het model van de roede uit Cuijk (foto P. Pouwels, 7 juli 2018).

geen familie kón zijn. Groot was mijn verbazing toen ik vijf generaties terug bij de molenaarsfamilie Jacobs terecht kwam. Ik blijf rechtstreeks af te stammen van de molenaar van de "Noordermolen" Jacobus Jacobs, geboren te Mook op 17 juli 1795.

Ook zijn vader, mijn oud-grootvader Antonius Jacobs, geboren te Malden in 1752, blijkt molenaar te zijn geweest en wel op de Bisseltse molen. Deze windmolen, een houten achtkant, aan de bouw te zien afkomstig uit Zuid-Holland, is in 1778 als koren- en pelmolen gebouwd in het buerschap de Bisselt te Mook en heeft hier tot 1828 gestaan. Dit is de molen die door Roelofs wordt gekocht met de bedoeling deze in Zuyfflich (Duitsland) neer te zetten. De Belgische revolutie verstoort de plannen en de bewuste molen komt uiteindelijk in Swolgen terecht. Ook de vader van Antonius, mijn oud-overgrootvader Jacob(us) Jacobs blijkt molenaar geweest te zijn. Waarschijnlijk heeft hij ook op de "Noordermolen" zijn vakmanschap opgedaan.

Achteraf gezien is het niet zo vreemd dat ik voor het vrijwillig molenaarschap gekozen heb. Het is dus geen virus, maar het zit in de genen, oftewel het bloed kruipt waar het niet gaan kan! Als ik mijn doopnamen voluit schrijf, Petrus Jacobus Maria Pouwels-Jacobs, blijkt hierin de naam verscholen te zitten van de molenaar(s) van de Noordermolen. Door deze openbaring vallen ineens alle puzzelstukken in elkaar die ik in de loop der jaren onbewust verzameld heb. Ook komt alles voor mij nu in een geheel ander 'licht' te staan en is het voor mij opzienbarend om oog in oog te staan met iets uit het verleden van een familielid.

In het werkplaatsboekje van Pot staat als opmerking voor het maken van de Potroede nummer 1444 *"Het schot der hekkens volgens mal van Schuurman, ook gebruikt voor 1411"*. Nader speurwerk in de roededatabank geeft een verrassend resultaat. Roede 1411 blijkt een jaar eerder gemaakt te zijn voor de nog bestaande molen "Jan van Cuyk" te Cuijk. Waarschijnlijk heeft Jacobs contact gehad met de molenaar of molenmaker van deze molen en is hij hier zelfs eerst wezen kijken om te ervaren hoe deze molen met de moderne Potroede zich gedroeg, om vervolgens exact dezelfde roede bij de firma Pot te bestellen. Bijzonder is dat deze binnenroede al meer dan 130 jaar in deze molen zit. Nog opmerkelijker is dat deze roede uit 1884 onlangs zelfs is gerestaureerd. Samen met een roede van fabricaat Franssen uit Vierlingsbeek uit 1915, die ruim 30 jaar onder de heg langs de molen lag en eveneens gerestaureerd is, vormen ze een uniek paar.

Potroede nummer 1444 heeft van 1885 tot 1924 als binnenroede in de "Noordermolen" gezeten. Na de ontmanteling van de "Noordermolen" is deze roede in 1925 als buitenroede in gebruik genomen in molen "De Goe-de Hoop" te Mijnsheerenland. Na 15 jaar stilstand is in 2017 ook deze roede geheel gerestaureerd. Achterstallig onderhoud en vijftien jaar recht op in weer en wind hadden de bovenste verflaag er grotendeels vanaf gesleten. Hierdoor kwam onder de zwarte laag de kleur rood tevoorschijn; de oude kleur uit een vorig leven, van de rood-wit-blauwe schuine banen welke begin

1900 op deze roede zijn aangebracht. Op de oude zwart-wit ansichtkaart van deze molen zijn de schuine gekleurde banen op de roede duidelijk zichtbaar. Onze nationale driekleur werd rond 1900 in Limburg en Oost-Brabant schuin op veel molenroeden aangebracht. De firma Pot gaf destijds een garantie van 20 jaar op een geklonken molenroede. Dat deze roede nu nog ronddraait, had niemand kunnen bevroeden. De moderne roeden gaan eerder met pensioen, sterker nog, de laatste nieuwe generatie deelbare roeden moest noodgedwongen binnen een decennium al het veld ruimen. Een pluspunt is dat met het restaureren van oude roeden ook het oude ambacht van het klinken weer een nieuw leven is ingeblazen.

"De Noordermolen"

Tot slot nog enkele woorden over de "Noordermolen" van Groesbeek. Op een kaart van Thomas de Roos uit 1570 staat een afbeelding van deze torenmolen getekend. Het precieze bouwjaar van deze molen is niet

bekend. In een leenakte uitgegeven tussen 1377 en 1397 wordt een molen vernoemd, maar of dat deze molen betreft is niet duidelijk. De akte maakt duidelijk dat de molen een dwangmolen was van de Hertog van Gelre en dat alle inwoners van Groesbeek verplicht waren hun graan hier te laten malen en nergens anders. Mogelijk stamt de torenmolen uit de vijftiende eeuw en heeft er voordien een standerdmolen gestaan. Met de komst van de Franssen in 1795 werden de heerlijke rechten afgeschaft en verviel de molendwang. Als gevolg van de vrije concurrentie vond een forse toename plaats van nieuwe molens. Echter in deze regio gebeurde iets merkwaardigs. In plaats van nieuwe molens werden reeds bestaande molens opgekocht en afgebroken. In 1819 werd de molen door de Domeinen in het openbaar verkocht. Wie meer wil weten over deze molen verwijs ik naar het eerste deel over "De Groesbeekse korenwindmolens en hun mulders", samengesteld door G.G. Driessen. ◻

- Advertentie -

wakker

zeilmakers sinds 1933



Zeilmakerij D. Wakker b.v.

Scheldeweg 7

Ind. terrein 'Nieuwe Waterweg'

3144 ES Maassluis

Tel. (010) 591 22 88

Fax (010) 591 29 85

Mail info@wakker.nl

Site www.wakker.nl

Honderd jaar geleden eindigde de Eerste Wereldoorlog

De verbijsterende ondergang van meer dan 440 Vlaamse molens

John Verpaalen

In *Molenswereld* nr. 137 van mei 2010 publiceerde de heer J.S. Bakker een uitvoerige bijdrage onder de titel 'Met Mars op oorlogspad' met een bijlage 'molens als oorlogsslachtoffer'.

In die bewuste maand was het precies 70 jaar geleden dat Nederland werd aangevallen door het Duitse leger. De auteur geeft een goed beeld van de impact die de vijf oorlogsjaren hebben gehad op het Nederlandse molenbestand. Enkele hoofdlijnen uit dit artikel:

Ongeveer 300 wind- en watermolens werden door WO2 getroffen; dit is ca. 25% van het totale molenbestand. Volgens Bakker vormden de molens daarmee de grootste categorie onder de gebouwen die aan de oorlog ten prooi vielen.

Een relatief klein aantal (23 molens en 4 molenrestanten) werd het slachtoffer van de oorlogshandelingen tijdens de meidagen van 1940. Nog eens acht exemplaren verdwenen in de periode na mei 1940 tot aan september 1944. De grootste adering vond plaats tijdens de bevrijding van ons land in 1944-1945.

Bakker heeft becijferd, dat van alle provincies Limburg en Noord-Brabant de zwaarste tol hebben betaald met achtereenvolgens 77 en 75 vernielde of beschadigde molens, samen goed voor meer dan de helft van het totale verlies. Daarna volgden Gelderland en Zeeland met resp. 46 en 30 molens. Ook Zuid-Holland (19) en Groningen (14) deelden in de klappen. De provincies Utrecht en Overijssel kwamen er met elk zeven molens nog betrekkelijk goed van af, terwijl in Friesland en Drenthe slechts één slachtoffer te betreuren viel. Noord-Holland kwam zelfs helemaal met de schrik vrij. Voor twee op de drie molens bete-

kende de oorlog het definitieve einde. Opmerkelijk is wel, dat toch nog negentig molens tijdens of na de oorlog werden hersteld. Ondanks de zware schade die ze hadden opgelopen, werden bijvoorbeeld 'De Brak' in Sluis en de standerdmolen van Retranchement na de oorlog gerestaureerd en gedeels herbouwd. Zelfs in onze tijd worden nog molens opgelapt of gereconstrueerd die tijdens de inktzwarte jaren verloren zijn gegaan. Denk bijvoorbeeld aan 'De Distilleerketel' te Delfshaven (gecompleteerd in 1986), aan 'De Houthuizer Molen' te Lotum (herbouwd in 2008) of aan de 'Sint-Anthoniusmolen' in Eerde die in 2010 in oude luister werd hersteld.

In Flanders Fields

Dit jaar staan we stil bij het einde van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), waaraan het neutrale Nederland kon ontsnappen maar die voor onze zinderburen in alle opzichten desastreus was. Ten aanzien van het lot van de molens mogen we wel stellen dat wat de Tweede Oorlog heeft betekend voor Nederland, in extremis gold voor het molenpatrimonium van België tijdens de 'Grote Oorlog', zoals de Eerste Wereldoorlog daar vaak wordt genoemd. Zoals de heer Bakker onderzoek heeft gedaan naar de Nederlandse molens in 1940-1945, heeft dr. Karel Van den Bossche de Vlaamse molens in ogeschouw genomen tijdens 1914-1918 (Zie: *Molino dialoog*, juli-augustus-september 2011). Helaas valt er op deze laatste studie nogal wat af te dingen. Zo is het te betreuren dat Van den Bossche zich beperkt tot de gesneuvelde windmolens, terwijl toch ook verschillende watermolens in het krijgsgewoel ten onder zijn gegaan. Eigenaardig is ook,

dat de molens van Komen, Waasten, Ploegsteert en Houthem door Van den Bossche worden genegeerd. Nochtans was 'Comines-Warneton' in WO1 nog Vlaams grondgebied en werd het pas in 1963 overgeheveld naar de provincie Henegouwen. Ernstiger is het feit, dat in zijn overzicht talrijke fouten en hiaten zijn geslopen. Zo vermeldt de tabel 43 vernielde molens voor de provincie Antwerpen terwijl in de gespecificeerde lijst 53 exemplaren worden opgesomd. In de provincie Limburg zouden geen molens verloren zijn gegaan, maar in de aansluitende opsomming vinden we toch twee voorbeelden. Er worden molens genoemd die bij het uitbreken van de oorlog al lang verdwenen waren, terwijl andere over het hoofd zijn gezien. Ook zitten er vele verschrijvingen in plaatsnamen en namen van molens. Een van de vele voorbeelden: de Kleymolen wordt in Werken gesitueerd, terwijl kennelijk wordt bedoeld op de Klijtmolen in Wervik...

Rekening houdend met deze omissies kunnen aan de hand van dit artikel toch een aantal conclusies worden getrokken.

1. Van den Bossche concludeert dat 425 Vlaamse windmolens de Eerste Wereldoorlog niet hebben overleefd. Volgens onze voorzichtige schattingen zijn het er minstens 440. Daarbij moeten nog enkele watermolens worden opgeteld, hoewel die categorie minder zwaar werd getroffen.
2. In Vlaanderen was en is nog steeds de houten staak- of standerdmolen het dominante type. Als een dergelijke molen werd betrokken bij oorlogshandelingen, betekende dat vrijwel altijd het definitieve

einde. Van een herbouw- of herstelpercentage van ca. 33% (zoals in Nederland) was dus absoluut geen sprake. Als er al molens werden herbouwd na de wapenstilstand, soms met gebruikmaking van de vergoeding voor geleden oorlogsschade, dan betrof het houten staakmolens die werden overgebracht uit minder getroffen gebieden en per saldo leverde dit dus geen winst op.

3. Meer dan de helft van alle gesneuveldde molens viel te betreuren in de provincie West-Vlaanderen: naar schatting 250 exemplaren. Daarna volgen de provincies Oost-Vlaanderen (ca. 80), Vlaams-Brabant en Antwerpen (allebei ruim 50 stuks)
4. Opmerkelijk genoeg heeft WO2 in Vlaanderen een veel minder grote

invloed gehad dan bij ons. In totaal sneuvelde tussen 1940 en 1944 in heel het Vlaamse landsgedeelte 'slechts' een twintigtal windmolens, waarbij juist de eerste oorlogsmoed voor de grootste verliezen heeft gezorgd.

Maanlandschap

Hoe valt de enorme verwoesting van het molenpatrimonium in Vlaanderen tijdens WO1 te verklaren? Een verwoesting die zich overigens ook – maar in mindere mate – voltrok in Wallonië en vooral in het noorden van Frankrijk. Hiervoor zijn diverse oorzaken aan te wijzen.

De Eerste Wereldoorlog had een geheel ander karakter dan de tweede. Na een aanvankelijk succesvolle opmars van de Duitse legers door Bel-

gië, met de bedoeling de aartsvijand Frankrijk aan de zwak verdedigde noordgrens te overrompelen (het zogeheten Von Schlieffenplan) liep het front op verschillende plaatsen vast. Van een *Bewegungskrieg* veranderde de strijd steeds meer in een loopgravenoorlog, waarbij over en weer aanvallen werden uitgevoerd die niet of nauwelijks terreinwinst opleverden, maar die wel ten koste gingen van ontelbare doden en gewonden. Ook ondergronds woedde de oorlog, via tunnels waardoor men vijandelijke stellingen letterlijk probeerde te ondermijnen. Een van de fronten waar de Duitse opmars stokte was de zogeheten Ieperboog. Het gebied ten noorden, oosten en zuiden van Ieper werd door aanhoudende beschietingen en bombardementen herleid tot



Vlaanderen is het land van de standerdmolens. Veel van deze kwetsbare werktuigen gingen verloren in het strijdgewoel. Onbekende molen, omgeving Ieper (collecie Ton Meesters; Breda).



Achterop deze foto staat, vrij vertaald: "Momentopname van de Boches (een scheldwoord voor Duitsers) op de uitkijk." Het blijkt te gaan om de moulin Belcan te Linselles (Frans-Vlaanderen), een oliestaakmolen. Hij bestaat nog steeds, zij het in een deerniswekkende staat, in een pretpark te Naours (Somme, Frankrijk).

een maanlandschap. Ook het stadje Ieper werd aan puin geschoten, maar bleef in Geallieerde handen. In deze barbarij bleef uiteraard geen gebouw overeind, laat staan een kwetsbare – vaak houten – molen. De meeste molens werden al vernietigd gedurende de eerste oorlogsmaanden van 1914. Ook tijdens het Duitse voorjaarsoffensief van 1918 en het Geallieerde eindoffensief (vanaf september 1918) sneuvelde een behoorlijk aantal.

Dat de strijdende partijen met name de windmolens viseerden, had verschillende redenen.

Molens vormden een oriëntatiepunt in het landschap en een mikpunt voor de artillerie. Ze stonden dan ook aangeduid op alle militaire stafkaarten. Vanwege hun hoge ligging waren ze bovendien uitermate geschikt als uitkijkpost, een voordeel dat men de tegenpartij maar al te graag wilde ontnemen. Bovendien was er de angst voor spionage. Door het verkruien van de kap en met de stand van de

wieken konden over grote afstand signalen worden doorgegeven aan de vijand. Een reden te meer om deze potentiële seinposten zo vlug mogelijk uit te schakelen. Ook uit frustratie of vanwege een vermeend 'strategisch belang' werden soms molens uit de weg geruimd, met name door de zich terugtrekkende legers (de Belgen in 1914, de Duitsers in 1918). Op deze aspecten komen we straks nog terug.

De Eerste Wereldoorlog in een notendop

Alvorens dieper in te gaan op het lot dat de molens tijdens 1914-1918 ondergingen, moeten we eerst de context schetsen waarbinnen dit drama zich afspeelde. Bij het aanbreken van de 20^{ste} eeuw verkeerde Europa nog in een euforische stemming. De economie floreerde (al profiteerden daar slechts weinigen van...) en na de industriële revolutie waren wetenschap en techniek in een *flow* terecht gekomen die maakte dat de toekomst

met optimisme tegemoet werd gezien. Dat gold echter vooral voor een kleine elite van grootgrondbezittende adel en industriële burgerij. De eerste monopoliseerde de politieke, de tweede de economische macht. Het algemeen kiesrecht bestond in 1914 nog vrijwel nergens (cf. Jacques Pauwels, *De Grootte Klassenoorlog 1914-1918* Berchem, 2014).

In de aanloop naar de oorlog ontstond een giftige cocktail van oorzaken die wel tot een oorlog moest leiden. Er was alleen nog een aanleiding nodig. De onderlinge concurrentie tussen de grootmachten leidde tot een versterking van het imperialisme en kolonialisme voor het verkrijgen van goedkope grondstoffen en afzetmarkten. Om die belangen veilig te stellen, was er sprake van een enorme wapenwedloop. Het nationalisme en daarmee gepaard gaande vijanddenken werden door de machthebbers bewust gestimuleerd om de aandacht af te leiden van de belabberde situatie waarin

het grootste deel van de bevolking zich bevond. Na afloop van de oorlog werd alleen Duitsland als de schuldige aangewezen, maar in feite waren alle grote mogendheden - met name Frankrijk en Engeland - in hetzelfde bedje ziek.

De vonk die het kruitvat deed ontploffen was de moord op Frans Ferdinand, beoogd troonopvolger van de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije, en zijn echtgenote op 28 juni 1914 in Sarajevo door de Servische nationalist Gavrilo Princip. Precies een maand na deze moordaanslag verklaarde Oostenrijk de oorlog aan Servië. Reeds voordien was er sprake van allerlei allianties, waardoor steeds meer landen bij de oorlog werden betrokken. Op 4 augustus 1914 viel Duitsland het neutrale België binnen om Frankrijk via het noorden te kunnen aanvallen. De strijd onttaarde al gauw in een uitputtende loopgravenoorlog. Aan het oostfront raakte Rusland, een bondgenoot van Frankrijk, bij de strijd betrokken. Engeland koos eveneens de zijde van 'Parijs'.

Veel nieuwe wapens deden hun intrede op het slagveld: machinegeweren, vlammenwerpers, tanks en gifgas. In de lucht verschenen vliegtuigen en zeppelins. Op zee maakte de duikboot z'n debuut. Nooit eerder was er sprake van een geïndustrialiseerde oorlog op zo'n grote schaal. Als Rusland in 1917 capituleert, trekken de Duitsers hun troepen samen aan het westelijk front en lanceren in 1918 het voorjaarsoffensief waarbij de Geallieerde verdedigingslijnen bijna bezwijken. Sinds 1917 werd echter ook Amerika bij de strijd betrokken. Het Geallieerde eindoffensief vanaf september 1918 luidt in feite de Duitse nederlaag in. Op 11 november 1918 wordt een wapenstilstand van kracht die uitmondt in de Vrede van Versailles. "Nooit meer oorlog" werd in alle talen geroepen, maar door de vernedering van Duitsland was deze vrede slechts van korte duur en de opmaat voor de Tweede Wereldoorlog. De geschiedenis herhaalde zich...

De balans van vier oorlogsjaren was verschrikkelijk. Grote delen van West-Vlaanderen en het noorden van Frankrijk waren veranderd in een stinkende modderpoel vol lijken, bunkers, kraters, puin en verwrongen oorlogstuig. Daartussen lagen nog miljoenen niet ontplofte granaten die

tot op de dag van vandaag een risico inhouden. Hoewel iedere verbeelding tekort schiet om de situatie te beschrijven, toch een paar cijfers op basis van voorzichtige schattingen.

Aantal gesneuvelde militairen:	9.448.000
Aantal gewonde militairen:	<u>17.670.900</u>
Totaal aantal militaire slachtoffers:	27.118.900

De oorlog duurde 1565 dagen, dat betekent dus gemiddeld 17.328 slachtoffers per dag; hierbij moeten de slachtoffers onder de burgerbevolking nog worden opgeteld!

Het aantal afgevuurde granaten wordt geschat op 765.000.000, waarvan wordt aangenomen dat circa 30% niet tot ontploffing kwam wegens de zompige modder waarin ze terecht kwamen.

Mikpunt voor de artillerie

Zoals eerder aangestipt waren molens, net zoals kerktorens en kastelen, een herkenningspunt in het landschap. Je kon ze dus terugvinden op alle legerkaarten. Om de vijand te desoriënteren was het dus van belang om deze bakens zo snel mogelijk met de grond gelijk te maken. Voor de artillerie vormden de molens een ideaal mikpunt. Een van de vele maalwerktuigen die op die manier werd getroffen, was de stenen koren- en oliemolen van het

dorp Beselare, ten oosten van Ieper. De molen werd door de Duitsers gedynamiteerd in de nacht van 1 op 2 november 1914. Op de achterzijde van een toen genomen foto schreven ze: *Eine bekannte Windmühle in Becelaere die von den Deutschen gesprengt wurde um ein gutes Ziel zu vermeiden. Sie lag an den vordern Linien im Winterfeldzug 1914-15.*

Op dat moment waren hevige artilleriebeschietingen gaande van Beselare tot Mesen tussen Engelse en Duitse troepen. Alle reden dus voor de pinhelmen om de molen te elimineren en de Britten een oriëntatiepunt te ontnemen.

De foto toont aan dat een zeer krachtige lading werd gebruikt om de reus te vellen. Er werd niets aan het toeval overgelaten. Twee zware arduinen pletterstenen met hun as bleven nog tot 1932 ter plaatse liggen. Een roede heeft zelfs nog tot 1947 dienst gedaan als staander voor het plaatselijke schuttersgilde Sint-Sebastiaan, tot een storm dit laatste aandenken aan de stenen grondzeiler vernielde...

Op die manier werden talloze molens uit de weg geruimd. Bij houten standerdmolens ging dat zelfs betrekkelijk eenvoudig, door ze in brand te steken of door een teerling of enkele steekbanden weg te kappen of op te blazen.

Spionage

Amper twee weken eerder, op 20 oktober, werd door een Engelse pa-



De restanten van de 'Stenen Molen' in Beselare na zijn vernieling in november 1914 (collectie Ton Meesters; Breda).

► Merkwaardig opschrift op een oude prentkaart van 'Molen Goethals' in Wijtschate, waar een spion werd betrapt en onmiddellijk de kogel kreeg.

trouille in diezelfde molen van Bese-lare een Duitse spion betrapt die de wieken heen en weer deed gaan, ken-nelijk met de bedoeling om tekens te geven aan zijn kameraden. De Belgi-sche oud-strijder J. Roeykens was als tolk getuige van de standrechtelijke executie die volgde...

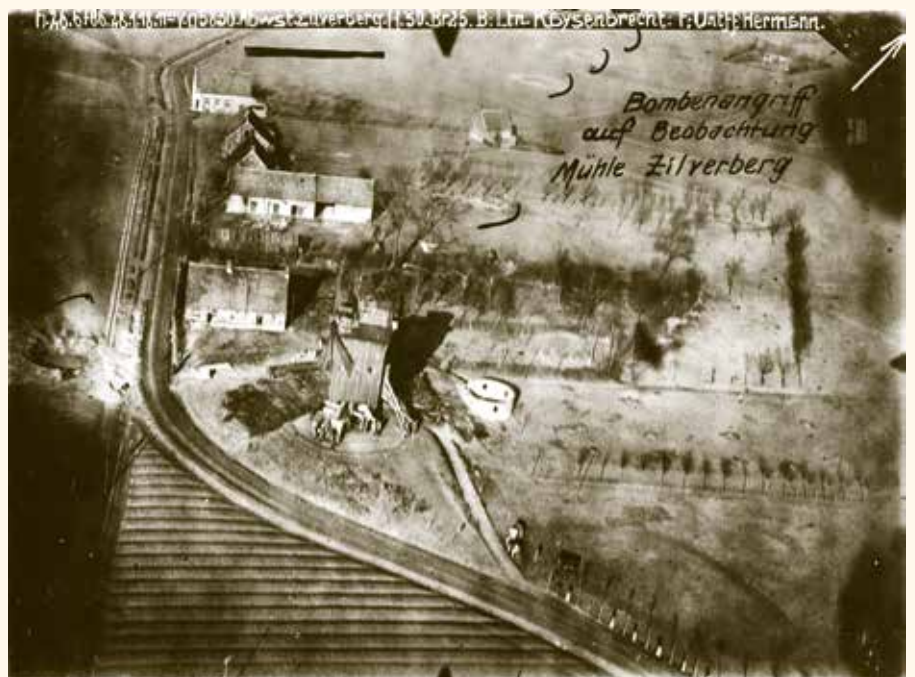
Het is een gegeven, dat door het ver-kruien van de kap of door de taal van de wieken bepaalde signalen kunnen worden doorgegeven. In vredestijd kan de stand van de wieken vreugde of verdriet uitdrukken of een periode van korte of langere rust aangeven. In oorlogstijd bleek dat een handig in-strument voor spionnen om over grote afstand te laten weten of de kust al dan niet veilig was of waar de vijand zich bevond. Vooral de Britten en de Fransen gaven blijk van een ziekelijke angst voor bespieders. In die zenu-wenoerlog werden soms ook onschul-dige burgers opgepakt, die verdacht werden van spionage. Zo bleef een anekdote bewaard over Gustaaf Van Eecke, mulder van Elverdinge, die zijn staakmolen aan het verkruien was. Die verandering van richting werd meteen opgevat als het geven van tekens aan de vijand en de arme Gu-staaf werd gearresteerd. Het kostte hem verschillende weken in een Franse gevangenis! Zijn houten drie-zolder is in het voorjaar van 1915 tij-dens beschietingen in brand gevlogen. Het kon ook erger aflopen. Op een ansichtkaart van de Blauwmolen of Molen Goethals in Wijtschate, op de grens met Mesen, is de volgende tekst geschreven door een Franse soldaat: *Dans ce moulin nous avons fusillé un espion qui faisait des signes à l'ennemi en faisant tourner les ailes de droite à gauche.*

Ook de Duitsers hadden schrik van

► 'De Silberbergmolen' in Roeselare werd door de Duitsers gebruikt als uitkijkpost. In januari 1918 werd vergeefs gepoogd om hem uit de weg te ruimen.



MESSINES (Nord-Est). — Moulin Goethals. Editeur Fl. Bartier, Ypres





◀ Oliemolen 't Hoge in Hooglede met een merkwaardige constructie op de kap van waaruit de Duitsers vijandelijke troepenbewegingen observeerden.

spionnen. De Statiemolen van Zarren (bij Kortemark) was een zeer hoge stenen koren- en oliemolen in de buurt van het station. Door een sterke oostenwind in oktober 1914 stonden alle molens in de streek naar het oosten gericht. Een week na het binnenrukken van de Duitsers keerde de wind naar het westen. Molenaar Haeghebaert kruide de kap tijdens de nacht naar het westen. Dat was tegen de zin van de wantrouwige bezetters. Ze hadden de vorige nacht ook al licht in de molen gezien en dachten meteen aan spionage door middel van seingeving aan de vijand, die bij Diksmuide was gelegerd. Ze besloten de stellingmolen in brand te steken. Die brandde als een fakkel en het gevlucht stortte naar beneden, dwars door de ijzeren stelling. De geblakerde romp bleef gedurende de hele oorlog staan en werd pas in 1921 opgeruimd.

Uitkijkpost

Windmolens zijn per definitie hoog gelegen om verzekerd te zijn van een goede windvang. Men bouwde ze dus op het hoogste punt van een gemeente of men creëerde zeer hoge stellingmolens. Vanuit zo'n hoog gelegen molenkap had men een uitstekend zicht op het omringende landschap, dat voortdurend met kijkers werd afgespeurd om vijandelijke troepenbewegingen gade te slaan. Bij sommige standerdmolens werd op de kap een houten constructie aangebracht die als uitkijkpost kon dienen. Desnoods werd zelfs een roede afgezaagd als die het vrije uitzicht zou kunnen belemmeren. Dat laatste was het geval bij de Zilverbergmolen in Roeselare. De verticale roede werd boven de askop gekortwiekt.

De vijand was er uiteraard op gebrand om dergelijke observatieposten uit de weg te ruimen.

Op een luchtfoto, gemaakt vanuit een Duits vliegtuig in januari 1918, zijn de bomkraters omcirkeld die



◀ De Abelemolen in Izegem, een stenen graan- en oliemolen met ijzeren gaanderij, sneuvelde tijdens het eindoffensief van de Geallieerden, kort voor de wapenstilstand.

zijn veroorzaakt door een vergeefse poging van de Geallieerden om deze *Beobachtung(s)Mühle* te vernielen. Op de foto is ook nog het restant te zien van een ronde stenen rosmolen, rechts van de windmolen. In oktober van datzelfde jaar zou de molen alsnog ten onder gaan. Een ander voorbeeld is de oliestaakmolen 't Hoge in Hoogede waarvan de kap eveneens werd verminkt door een molenvreemde constructie die wellicht niet alleen diende als uitkijkpost maar ook als mitrailleurshut. Toen de Duitsers zich in het najaar van 1918 terugtrokken, hebben ze de molen gedynamiteerd. De molenberg met drie van de vier teerlingen bleef nog zichtbaar tot in 1998, maar is vervolgens jammer genoeg afgegraven.

In Klerken vind je nog het restant van de hoge stenen Vredesmolen, een gewezen koren- en oliemolen die op 28-29 september 1918 het toneel was van bloedige gevechten tussen het Belgische leger en de Duitsers. Deze laatste hadden vanaf deze molen, gelegen op 43 meter boven de zeespiegel, een overweldigend uitzicht. De ruïne bleef bewaard tot op de dag van vandaag en werd enkele jaren geleden op het nippertje geconsolideerd, nadat grote delen van het muurwerk waren ingestort. In de romp is een uitkijktoren gebouwd en van daaruit kun je het vroegere slagveld overzien.

De meeste andere hoge stellingmolens in deze streek zijn stuk voor stuk verloren gegaan, meestal vanwege hun strategische belang. Een zeldzame uitzondering wordt gevormd door de 'Couchemolen' in Zarren, die met z'n zeven verdiepingen en hoogte van ruim 25 meter zonder noemenswaardige schade het bevrijdingsoffensief van 1918 heeft overleefd.

Ook voor de aanleg van militaire vliegvelden moest een molen soms het veld ruimen, zoals de Dorpsmolen in Oostrozebeke. De Duitsers gelastten z'n afbraak omdat hij het vliegverkeer hinderde.

Soms waren er andere redenen om een molen te vernielen, bijvoorbeeld uit sensatiezucht, frustratie, wraak of verveling. Het strategische belang van zo'n zinloze daad was soms ver te zoeken.

We mogen niet onvermeld laten, dat er ook wel eens molens zijn gespaard omdat ze werden ingericht als veldhospitaal. Dit werd kenbaar gemaakt



De Veldhoek- of Robaertmolen in Langemark (collectie Ernest Leeuwerck, © Stichting Levende Molens; Roosendaal).

door een groot rood of wit kruis dat vanuit de lucht goed zichtbaar was. Door alle strijdende partijen werd dit gerespecteerd.

Aan Duitse zijde werd de stenen bergmolen Goemaere in Geluwe bij Wervik bestemd tot hoofdverband-

plaats achter de frontlines. Mede hierdoor overleefde deze bovenkruier als enige van het dorp de Eerste Wereldoorlog. Helaas werd hij in de zomer van 1937 alsnog afgebroken. De Geallieerden hadden de Witte Molen in Vlamertinge (bij Ieper)

uitgekozen als *dressing station* waar ambulances af en aan reden om gewonde soldaten te kunnen verzorgen. Deze molen stond bekend als "de sterkste van de Westhoek" en was dus een relatief veilige plek voor een veldhospitaal dichtbij de loopgraven. Ook deze reus van Vlamertinge ontsnapte aan de verwoestingen en zou anno 2018 ongetwijfeld als een belangwekkend monument ter herinnering aan 'de Grote Oorlog' worden beschouwd, ware het niet dat hij in 1966 door kortzichtige lieden alsnog met de grond gelijk werd gemaakt...

Een voorbeeld op locatie

We rijden naar de Veldhoek, een woonbuurt tussen uitgestrekte velden in Langemark. Hier stond tot aan zijn vernieling op 21 oktober 1914 de Robaertmolen, een kloeke stenen stellingmolen die zowel graan maalde als olie sloeg. Romanie Vanlerberghe was er de laatste molenarin. Twee van haar kleinkinderen, Gabriël en Gilbert Dekervel, wonen thans nog op het stuk grond waar eens de molen heeft gestaan. Na de oorlog stond hier geen steen meer op de andere en moest de boerderij worden herbouwd met behulp van de vergoeding voor geleden oorlogsschade. Helaas kwam er geen nieuwe windmolen, maar werd gekozen voor een mechanische maalderij. Alleen tegen de gevel van het woonhuis hangt nog een houten bord waarop in verweerde letters 'Roobaertmolen' te lezen valt. Onder de vloer van de schuur zijn de restanten bewaard gebleven van een teerling, afkomstig van de standerdmolen die aan de stenen bovenkruier vooraf ging. De gebroeders Dekervel, allebei rond de tachtig, slijten hier hun dagen te midden van het vroegere slagveld. Regelmatig worden dan ook nog levensgevaarlijke explosieven naar boven gehaald die tegen een muur of in een raamopening worden geparkeerd tot het moment dat DOVO – de Dienst voor de Opruiming en Vernietiging van Ontploffingstuigen – ze komt ophalen. Soms zitten daar granaten tussen met gifgas, te herkennen aan het klotsende geluid van de vloeistof in het koperen omhulsel. "Heb je daar geen schrik van?" vraag ik aan Gabriël. Maar nee, de oude man is er vanaf zijn jeugd mee vertrouwd geraakt en antwoordt dat het helemaal niet gevaarlijk is. Hij heeft al tien-



Een niet ontploft springtuig op de site van de 'Robaertmolen' is tijdelijk in een nis geplaatst. Op deze plek is de oorlog nooit ver weg.

tallen van dergelijke obussen in zijn handen gehad. Toch gaat het soms goed fout. In mei 1983 werd in Loker een boer op slag gedood toen hij zijn akker aan het ploegen was en op een granaat reed. En op een bedrijventerrein in Ieper kwamen in maart 2014 twee arbeiders om het leven door een bom uit 1914-1918. Wanneer is een oorlog echt voorbij? Op het erf en in een loods liggen her en der verspreid tientallen restanten van ontplofte granaten en schrapnels. In de huiskamer staat zelfs nog een uitgehold projectiel waarin devote handen een Mariakapelletje hebben geknutseld. Ook vind je tussen het hoge gras verschillende varkensstaarten: ijzeren pinnen waartussen prikkeldraad werd gespannen om

de aanstormende vijand tijdens een aanval zoveel mogelijk te hinderen. Nu en dan komen zelfs beenderen van gesneuvelde soldaten aan de oppervlakte. Herinneringen aan de verdwenen windmolen zijn er ook. Verscholen tussen het onkruid ligt achter de boerderij nog een arduinen blok, vermoedelijk de baansteen. Verder is een koperen bel van de olieslagerij bewaard gebleven en een loden plaquette met inscriptie die tijdens de bouw van de molen in 1839 werd aangebracht en die na de oorlog vrijwel ongeschonden werd teruggevonden... Zoals in Langemark zijn er vele plaatsen waar de oorlog zijn sporen in het landschap heeft nagelaten, nog afgezien van de bijna tweehonderd dodenakkers.

Epiloog

De Eerste Wereldoorlog betekende een enorm verlies aan cultureel erfgoed; niet alleen molens maar ook kerken, abdijen, kastelen, hofsteden en complete bibliotheken (zoals die van Leuven) moesten het ontgelden. Wat het molenpatrimonium betreft is een verbijsterende hoeveelheid aan 'historische grondstof' verloren gegaan, denk aan unieke exemplaren zoals de gecombineerde koren-, olie- en snuifmolen in Zonnebeke: een staakmolen op een hoog torenkot, voorzien van een heuse stelling. Of aan de eeuwenoude torenmolen van Betekom waarvan alleen nog de lege



Stilleven van granaathulzen en -scherven zoals die in Langemark voortdurend aan de oppervlakte komen.



'De Grote Macht' in Moorsele tijdens de feestelijke inhuldiging op 2 juli 2005 (foto © Berno Decherf; Wevelgem).

zandstenen romp bewaard bleef. Zeer betreuenswaardig is ook het verdwijnen van tientallen oliestaakmolens, een molentype dat in België thans volledig is uitgestorven.

Na de oorlog keerden duizenden vluchtelingen terug naar hun geboortegrond en werden de verwoeste gewesten weer opgebouwd. De hoogtijdagen voor de molens waren echter geteld. Weliswaar bleven sommige molenaars geloven in hun archaïsche maalwerktuig. In zeldzame gevallen werd een nieuwe stenen molen opgetrokken, zoals in Outrijve bij Avelgem. Deze bakstenen bergmolen met het jaartal 1923 in de romp, bestaat nog altijd.

Veel vaker kwam het voor dat een houten standerdmolen van elders werd overgebracht ter vervanging van een vernield exemplaar. Bekende voorbeelden zijn onder meer de 'Steenakermolen' te Langemark (afkomstig uit Pittem), de 'Wullepitmolen' in Zarren (overgebracht uit Zerkegem), de 'Grijspeermolen' in Gits (die oorspronkelijk in Westkapelle stond) en de 'Blauwe Molen' in Bikschote (geconstrueerd uit onderdelen van twee andere molens uit resp. Leisele en Roesbrugge).

Spoedig braken echter de crisisjaren aan die opnieuw de doodsteek voor

veel molens betekenden. Deze neerwaartse spiraal zou voortduren tot in het laatste kwart van de vorige eeuw, toen aan het grote verdwijnen eindelijk een halt werd toegeroepen. Er werden molenverenigingen opgericht, naar Nederlands voorbeeld werd een molenaarscursus opgetuigd en heel wat molens werden van een zekere ondergang gered.

Deze ontwikkeling leidde in 2005 tot de – weliswaar niet maalvaardige – restauratie van de robuuste stellingkoren- en oliemolen De Grote Macht in Moorsele, onder impuls van molenvriend Herman Vanhoutte. Deze molen werd bij de Duitse aftocht in oktober 1918 zwaar beschadigd. Alleen de romp bleef bewaard. Tussen het millenniumjaar en 2005 werd De Grote Macht weer in zijn oude glorie hersteld en voorzien van een stelling, kap en gevlucht. In een tweede fase zou de molen maalvaardig gemaakt kunnen worden waarbij tevens wordt gedacht aan de reconstructie van de olieslagerij. Bij deze plannen werd de Nederlandse molendeskundige Nico Jurgens betrokken. Zo is 'het wonder van Moorsele' het enige voorbeeld van een tijdens WO1 vernielde windmolen die na bijna honderd jaar weer tot een levende molen werd getransformeerd. Het is een piepklein licht-

puntje in deze droevige historie. Het meest onthutsende van deze zwarte episode uit de geschiedenis is misschien nog wel, dat op de vraag naar het waarom nooit een bevredigend antwoord zal komen.

Over de auteur:

John Verpaalen is de auteur van het boek *Molens van de frontstreek* (Veurne, 1995) waarin de geschiedenis en het lot van de molens in en rond Ieper tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt verteld. Dit boek is al vele jaren uitverkocht. John werkt momenteel aan een geheel herziene en aangevulde heruitgave van dit werk, waarin heel wat nieuwe informatie en bijkomende afbeeldingen zullen worden opgenomen. Deze herdruk wordt verwacht in het najaar van 2019. Wenst u hiervan op de hoogte te blijven? Stuur dan een mailtje naar jajc.verpaalen@gmail.com. De auteur geeft ook regelmatig lezingen over dit onderwerp. Zo was hij ondermeer te gast bij nationale en internationale (molen)organisaties. Mocht u interesse hebben, dan kunt u de spreker contacteren via hetzelfde e-mailadres.

Afbeeldingen waarbij geen bron wordt vermeld, zijn afkomstig uit de collectie van de auteur. ◻

Molennoviteit in Leeuwarden

Frank Terpstra

Leeuwarden-Fryslân is Culturele Hoofdstad van 2018. Dit culturele jubeljaar bracht Fryslân geen speciale molenprojecten, maar toch verrees er in de hoofdstad een ware molennoviteit. Het silhouet van de vroegere molen De Eendragt is namelijk teruggebracht in de vorm van een stalen skelet. Een bouwwerk dat voor zover bekend tot nu toe geen gelijke kent in het Nederlandse molenland-schap. Is dit een reconstructie die mogelijk nog navolgers krijgt? Is het enkel bedoeld als een opvallend nieuw element in het stadsbeeld? Of is het een gimmick die we nauwelijks serieus moeten nemen? En hoe waarderen we dit staalskelet?

Tot in het begin van de twintigste eeuw stonden in Leeuwarden meerdere koren- en industriemolens. Bijzonder was dat niet, want vrijwel iedere stad had zijn molens. Waarin Leeuwarden evenmin afwijkt van veel andere historische steden, dat is dat er vandaag de dag geen complete stadsmolens meer te bekennen zijn. Aan de uitdijende stadsranden staan nog enkele poldermolens, zowel achtkante bovenkruiers als spinnenkoppen, maar dat zijn geen stadsmolens. Wel resteert van twee stadsmolens de onderbouw. Dit betreft de bakstenen

vierkante onderbouw van molen De Haan aan het Zuidvliet en het restant van molen De Eendragt aan de Dokkumer Ee, de hoofdrolspeler van dit artikel. En dan zal er vast nog ergens een funderingsrestant in de bodem aanwezig zijn en mogelijk hier en daar een verdwaalde gevelsteen zijn ingemetseld. We mogen overigens verplaatste molens of onderdelen daarvan, welke nu nog bestaan, niet vergeten mee te tellen. Dit betreft bijvoorbeeld de nog bestaande poldermolen De Phenix in Marrum, die in 1917 werd overgeplaatst vanaf het Zuidvliet in Leeuwarden. Aldaar was dit een houtzaagmolen. Van De Eendragt wordt in diverse publicaties gesteld dat onderdelen hiervan zijn gebruikt in de nu nog bestaande koren- en pelmolen in Anjum, die dezelfde naam draagt. Navraag bij historicus Dick Bunschoke leert dat dit zuiver een hypothese is op basis van overeenkomende jaartallen en naamgeving. Enig bewijs is nooit gevonden.

Over de geschiedenis moet nog veel worden onderzocht en nader geduid. Hoe meer we weten, hoe meer nieuwe vragen we veelal erbij krijgen. Wat we weten is dat De Eendragt in of al voor 1786 moet zijn gebouwd als pelmolen, en daarna is omgebouwd tot oliemo-

len; in 1888 of daaromtrent kwam de windmolen buiten bedrijf en verdween de gehele houten bovenbouw. We kijken nu sec naar het molenrestant aan de Dokkumer Ee. Het staat op terrein dat tegenwoordig onderdeel is van de campus van hogeschool NHL Stenden. Tot enkele jaren geleden bestond het molenrestant uit de bakstenen onderbouw van een vroegere houten bovenkruier, en een aanbouw van latere datum met zadeldak en trapgevel. In 2014 brandde de aanbouw volledig uit. In de jaren daarna ontwikkelde men het plan om de molenromp en de aanbouw te restaureren en het bouwwerk een nieuwe functie te geven binnen de hogeschool als stiltecentrum annex gebedsruimte. Het gewenste programma vroeg meer vierkante meters dan aanwezig. De extra ruimte is gerealiseerd in een nieuw bouwdeel onder kunststrieten kap. De bakstenen onderbouw van de molen is op maaiveldniveau rond in doorsnede en gaat over naar een achtkante doorsnede op stellingniveau. Duidelijk herkenbaar eigentijdse ingrepen zijn de grote vensters welke in de oude molenmuren zijn gemaakt. Zij zorgen voor voldoende daglicht in de molenromp. Die grote lichtopeningen waren overigens ook al voor de brand van 2014 aanwezig.



Een stalen molensilhouet bekroont sinds dit jaar de 18de-eeuwse voet van molen De Eendragt in Leeuwarden.



Het adellijke landhuis Uniate in Bears werd eveneens als silhouet in het landschap teruggebracht. Het historische poortgebouw is op deze opname buiten beeld gebleven.

De meest in het oog springende toevoeging is de staalconstructie die op de bakstenen onderbouw is geplaatst. Een functionele reden heeft deze toevoeging niet, ook al is de gestileerde stelling toegankelijk en biedt die een mogelijkheid als uitkijkplatform. Iedereen herkent de staalconstructie wel meteen als molen. Bij het vroegere molenrestant was dat maar de vraag. Visueel minder aantrekkelijke historische artefacten hebben meestal niet de meeste fans. Maar hoe kunnen we deze stalen opbouw in de vorm van de vroegere molen nu duiden en waarderen?

Is het een reconstructie?

Nee. De ontwerpers hebben de staalconstructie bewust als silhouet ontworpen. De molenonderdelen zijn als abstractie uitgevoerd. Zo is dit straks waarschijnlijk de enige molen waar nog sprake is van gedeelde roeden, nog wel in hetzelfde vlak liggend. Draaien zullen ze echter nooit, dus het vermoeiingsspook doemt hier niet op. Beoordeel het stalen object dus niet als historische molen door de bril van de (vrijwillig) molenaar.

Is het een nieuw element in het stadsbeeld?

Gedeeltelijk. Doel van de staalconstructie is geweest om het silhouet van een vroegere molen zichtbaar te maken in de omgeving. Een "landmark" in het stadsbeeld is het daarmee nog niet, want daarvoor is de omgeving te veel verstedelijkt. De stalen constructie geldt wel als een (nieuw) herkenningpunt in de directe omtrek.

Is het een gimmick?

Zeker, dat is het ook. Het stalen frame is een visuele toevoeging, die vanuit de nieuwe functie van het bouwwerk achterwege had kunnen blijven. De herkenbaarheid als molen is teruggebracht. Meer dan een gimmick is dat echter niet.

Wat is de monumentale waarde van het huidige complex?

Het molenrestant is gemeentelijk monument. De brand in 2014 heeft de historische bouwmassa die er nog over was uiteraard geen goed gedaan. Het aanbrengen van de grote vensters in de bakstenen onderbouw heeft, eerder al, eveneens historisch materiaal gekost. Dergelijke ingrepen zijn inherent aan herbestemmingen. Er geldt echter een ondergrens waarbij aan een object monumentale waarde kan worden toegekend. Zie de actuele overwegingen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om in bepaalde situaties rijksmonumenten van de lijst af te voeren. De relatief geringe hoeveelheid resterend historisch materiaal van De Eendragt is opgeleukt met een stalen molenskelet. De vraag zou kunnen zijn of het molenrestant in deze vorm de monumentenstatus nog wel verdient. Interessant is verder de vraag hoe we het molenskelet over 25 of 50 jaar zullen waarderen.

Waarmee kunnen we de stalen constructie vergelijken?

In Friesland stonden tot eind 18^{de}, begin 19^{de} eeuw veel staten en stinzen. Dit waren van oudsher versterkte ste-

nen huizen van edellieden, de latere Friese adel. Een beperkt aantal van deze staten en stinzen is overgeleverd tot in onze tijd. In het Friese Bears ligt het als zodanig herkenbare terrein waarop *Uniate* heeft gestaan. Deze state is in het midden van de 18^{de} eeuw afgebroken. Het historische poortgebouw heeft ondanks alles de tijd overleefd. In 1998 is het silhouet van *Uniate* teruggebracht in de vorm van een stalen sculptuur naar ontwerp van kunstenaar Beb Mulder. Als een luchtspiegeling van het verleden, zo lezen we op de site van *Uniate* (www.uniastatebears.nl). *Uniate* komt dicht in de buurt als vergelijkingsmateriaal voor De Eendragt. Het Leeuwarder molenskelet is echter niet zo fijnzinnig ontworpen als de stalen sculptuur van Beb Mulder.

Op 16 juli 2018 berichtte RTV Drenthe over de wens om in Frederiksoord een stalen skelet te bouwen van de Molen van Spikman die daar heeft gestaan. Een molenrestant is daar niet eens meer aanwezig. Zou het terugbrengen van molens in de vorm van een skelet, of op een andere abstracte wijze zonder dat daarbij van een traditionele of functionele molen sprake is, wellicht een trend kunnen worden? De tijd zal het leren.

Wat mij betreft echter, blijft de Leeuwarder molennoviteit een unicum in zijn soort.

De foto's bij dit artikel zijn van de hand van de auteur. ○

Sint-Victor van Marseille, patroonheilige van de molenaars

Kees van Kemenade

Heeft een molenaar een beschermheilige nodig? In een tijd dat er nauwelijks adequate medische verzorging was en men een gevaarlijk beroep uitoefende, waarbij voortdurend geklauterd moest worden en draaiend raderwerk een stuk kleding kon grijpen, meende men van wel. Bovennatuurlijke hulp werd als vanzelfsprekend beschouwd en daarom kon Sint-Victor op verering door de molenaars rekenen. In de huidige tijd is het geloof dat een heilige vanuit het hiernamaals je gaat beschermen tegen een val uit een wiek, een losrakende zak uit het luiwerk, beklemming bij het lichten van de stenen of andere risico's van het vak nauwelijks meer aanwezig. Sint-Victor hoort nu bij de folklore en is een van de molentradities geworden. Maar het is daarom niet minder belangwekkend om er kennis van te nemen.

De legende

De historische context

In 284 werd Diocletianus na een interne strijd uitgeroepen tot de nieuwe keizer van het Romeinse Rijk. Hij zou het tot zijn abdicatie in 305 blijven. Diocletianus ontpopte zich tot een energieke hervormer die het sterk verzwakte rijk wilde reorganiseren. Op bestuurlijk terrein voerde hij de tetrarchie in: in plaats van een eenhoofdig bestuur werd de macht gesplitst tussen twee keizers met de titel augustus en twee potentiële opvolgers met de titel caesar. Diocletianus werd de augustus van het oosten en Maximianus van het Westen. Andere hervormingen vonden plaats op economisch, monetair en militair gebied, dus bij de verdediging van de uitgestrekte grenzen, en op administratief gebied. De hervormingen op religieus gebied zouden leiden tot de dood van Victor.

In het algemeen waren de Romeinen neutraal tegenover andersdenkenden. In Rome waren tempels voor talloze

van elders geïmporteerde godheden. Maar de autoriteiten verwachtten van de andersgelovigen wel een zekere loyaliteit ten opzichte van de traditionele goden en de keizercultus. Christenen wilden echter niet participeren in de van staatswege voorgeschreven cultus en dat kon hen duur te staan komen. In het jaar 303 werden twee edicten uitgevaardigd, die de reeds ingezette praktijk van het vervolgen van de christenen nog eens bevestigden. De decreten hielden in dat christenen dienden te offeren aan de goden. Weigerden zij dat, dan hadden zij geen recht op juridisch verweer en konden zij al tijdens de ondervraging worden gefolterd. Geestelijken, en een geestelijke was iedereen met aanzien in de christelijke gemeenschap, moesten worden gearresteerd en gedwongen om te offeren. De overige gelovigen zouden dan wel volgen. De christenvervolgingen werden daardoor bijzonder hevig, maar nooit echt effectief. De standvastigheid van de gefolterden maakte grote indruk.¹

De dood van Victor

De gebeurtenissen die leidden tot de dood van Victor, een officier en aanzienlijk ingezetene van de belangrijke

stad Marseille, worden geplaatst in het jaar 290, maar zij kunnen ook in het jaar 303 hebben plaatsgevonden. De burgers kregen te horen dat keizer Maximianus de stad zou vereren met een bezoek. Men wist dat de keizer een grote afschuw had van het gedachtegoed van de christenen en offers zou gaan eisen. Victor spoorde de gelovigen aan standvastig te blijven en niet te zwichten voor druk. Arrestatie volgde, gevolgd door een verhoor. Victor weigerde zich te conformeren en ging uitgebreid met de autoriteiten in discussie. De zaak werd daarop uitgesteld tot de komst van Maximianus, die toen hij ervan hoorde zelf besloot om de onwillige officier te berechten. Maar Victor zwichtte niet voor de argumenten van de keizer, die hem daarop liet knevelen en door de straten van Marseille deed slepen. Bebloed werd hij daarop ondervraagd door de prefecten Eutychius en Asterius. Na de nieuwe weigering om offers te brengen aan de goden werd hij veroordeeld tot kruisiging. Maar toen het leek alsof de gemartelde de pijn niet voelde en gelaten reageerde, werd de kruisiging afgebroken. Terug in de gevangenis overtuigde Victor nog drie bewakers van zijn gelijk. Alexander,



Op de baard van de St. Victor in Oventje staat de naam van de heilige.



Molen De Victor in Amsterdam, aan het eind van de 19de eeuw nog in vol bedrijf. De molen werd in 1898 gesloopt. De gevelsteen, destijds al zeer verweerd of beschadigd, is boven de ingang te zien. Links van De Victor zien we op de achtergrond ook nog de ontweekte paltrok molen "De Koning Salomon" (collectie vereniging De Hollandsche Molen).

Longinus en Felicianus zouden, toen dit bekend werd, het met de dood door onthoofding bekopen. Victor werd opgehangen en met zweepen afgeranseld en teruggevoerd naar de gevangenis. Maximianus hoorde van het voorval en besloot de rechtszaak in eigen persoon over te nemen. Men bracht daarop Victor in een ultieme poging voor het beeld van de oppergod Jupiter, maar de inmiddels toch wel zeer gehavende man schopte het beeld omver om de onmacht van de oude goden aan te tonen. Maximianus liet daarop de voet van Victor afhakken. Het vonnis volgde: doodgedrukt worden tussen zware molenstenen. In de molen werd een steen op het lichaam van Victor gelegd, maar die brak. Daarop gaven de rechters en beulen het op en werd de gemartelde met het zwaard onthoofd.²

De verering van Sint-Victor

De relieken

Relieken zijn resten van heiligen of van voorwerpen die met hen in aanraking zijn geweest. Gelovigen dichten aan deze relieken een grote kracht toe. De verering van een heilige was bijzonder sterk indien een plaats, kerk of klooster deze relieken, meestal beenderen, kledingstukken en voorwerpen die met zijn dood te maken hadden, bezat. Volgens de legende werden de stoffelijke overschotten van Victor en metgezellen niet teruggegeven aan de familie, maar in zee geworpen. Zij spoelden aan en werden door christenen geborgen. Sint-Victor werd in een kleine grot begraven. Gelovigen kwamen bidden op deze plek, vooral ook toen er hier wonderen werden gemeld. Een eeuw na zijn dood werd er een klooster gebouwd, dat zou uitgroeien tot de Sint-Victorabdij in Marseille. Ook de afgehouden voet van de heilige was bewaard gebleven. Hij kwam terecht in Parijs in de naar dit reliek genoemde Sint-Victorabdij. Tijdens de Franse Revolutie, die begon in 1789, werd kerkelijk bezit door de staat in beslag genomen.

De relieken raakten verspreid of werden vernietigd. Er kwamen er ook enkele in Vlaanderen terecht.³

De ambachtsgilden

Ambachtsgilden treffen wij aan in middeleeuwse steden, waar groepen handwerkers die hetzelfde beroep uitoefenden zich aaneensloten om hun



De behouden en gerestaureerde gevelsteen van De Victor, nu ingemetseld in de brandweerkazerne aan de Marnixstraat te Amsterdam.

beroep te beschermen. Zulke gilden hadden naast een economische, ook een sociale en religieuze functie. Ambachtsgilden noemde men als regel naar hun beschermheilige. De korenmolenaars kozen uiteraard de naam van Sint-Victor, die immers met molenstenen was gemarteld. Op de muren en later de wallen van de steden stonden meestal een aantal windmolens die gebruik maakten van de hoogte om meer wind te vangen. Samenwerking van de molenaars was dus wel wenselijk, al was het maar om ongewenste concurrentie te voorkomen. Op het platteland stond in een dorp een wind- of een watermolen die werkte voor de plaatselijke gemeenschap. Gilden bestonden daar dus niet.

Wij nemen als voorbeeld van een ambachtsgilde het "Broederschap ende susterscip van Sinte Victor" in de stad Leiden. Lid waren de meestermolenaars (dat betekent volleerd, met een bewijs afgelegd ten overstaan van de hoofdlieden), hun vrouwen en de molenaarsknechten. De leden betaalden een bijdrage voor een Sint-Victoraltaar.

Op de feestdag van Sint-Victor, 21 juli, koos men drie gezworenen als bestuur: twee meesters en een knecht. De vrouwen kozen ook drie bestuurders die zich om de religieuze taken bekommerden, bijvoorbeeld om de missen voor de overledenen, het onderhoud van het altaar en de voorwerpen die bij de mis gebruikt werden. Ieder lid diende mee te betalen aan de kosten van de missen voor de overledenen. Op de zondag na Sint-Victorsdag was er een gezamenlijke kerkdienst voor de overledenen en een maaltijd. De volgende maandag was er opnieuw een kerkdienst waarbij ieder aanwezig diende te zijn.⁴

De ambachtsgilden verdwenen in de Franse tijd en in het begin van het Koninkrijk der Nederlanden. Men vond dat zij innovatie afremden. Alleen een gildelid kon een ambacht uitoefenen. Ook deze dwang wilde men beëindigen. Het Amsterdamse Korenmolenaars- of Sint-Victorsgilde bezat fondsen die na opheffing in 1826 werden gebruikt om een Onderstands- en Begravenisfonds te stichten voor molenaars.⁵

De reformatie

Aan de verering van heiligen kwam voor een groot deel een einde tijdens de reformatie. In 1648 hadden de protestantse opstandelingen het gebied van ongeveer het huidige Nederland vast in handen. De openlijke uitoefening van de katholieke eredienst was verboden. De protestanten wezen de verering van een heilige als Sint-Victor af. De beelden verdwenen uit de kerken, gebrandschilderde ramen werden verwijderd en fresco's op de muren overgeschilderd. Misschien dat de gilden hun teerdag nog wel hielden op de feestdag van hun patroon, maar van openlijk vertoon van devotie mocht al helemaal geen sprake zijn. In het midden van de negentiende eeuw kregen de katholieken hun rechten terug en ontstond er een enorme opleving van het geloof, compleet met de verbluffende vormenrijkdom die er mee samenhang. Ook de heiligenverering kreeg een enorme impuls, al zou Sint-Victor nooit meer zijn middeleeuwse populariteit herkrijgen.

Iconografie

Op afbeeldingen zien wij Victor gewoonlijk gekleed als Romeins officier. Heiligen herkent men aan hun



Een van de panelen uit een serie van zestien over de dood van Sint-Victor, tussen 1510 en 1520 gemaakt voor de Orde van de Victorinen in Mechelen: Victor wordt gekneveld door de straten gesleept (foto en copyright museum Hof van Busleyden, Mechelen).

attributen, voorwerpen in hun hand of in de nabijheid. Een algemeen attribuut, de palmtak om aan te geven dat hij een martelaar is, komt voor, maar gewoonlijk zien wij hem afgebeeld met het instrument van de marteling. Dat noemen wij een specifiek attribuut. In dit geval is het een molensteen waarmee hij geplet moest worden. Uiteindelijk werd hij met het zwaard onthoofd en ook dat komt op

afbeeldingen voor. Vaak wordt er nog een afbeelding van een eenvoudige molen aan toegevoegd om duidelijk te maken dat wij hier met de patroon van de molenaars te maken hebben. Op de bewaard gebleven gevelsteen van De Victor in Amsterdam is hij afgebeeld in religieuze kledij, terwijl hij zijn militaire uitrusting vertrappt. Ook scènes uit de dood van Victor worden afgebeeld. Zoals het omver-

geworpen beeld van Jupiter en zijn discussie met de rechters, of de mislukte poging om hem te verpletteren onder een molensteen. In de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen bevindt zich een zeventiende-eeuws drieluik waarop op het linker paneel aan Victor de martelaarskroon wordt aangeboden. Het rechterpaneel toont hoe hij gekneveld door de straten van Marseille wordt gesleept. Het middendeel toont hoe de molenstenen barsten die de martelaar moesten doden. Onderaan kijkt keizer Maximianus geschrokken toe. Dezelfde motieven komen wij ook al tegen op de zestien panelen in het Hof van Busleyden te Mechelen, die geschilderd werden tussen 1510 en 1520. Zij tonen als een soort stripverhaal het verhaal van degene die men bij de recente expositie Roep om Rechtvaardigheid aanduidde als: de man die niet wilde sterven. Twee van die panelen worden bij dit artikel weergegeven.

Molens genoemd naar Sint-Victor

Nog bestaand

Er zijn nooit erg veel molens genoemd geweest naar Sint-Victor. Op dit moment dragen er in Nederland vier de naam van deze heilige.⁶ Drie daarvan staan in het oosten van de provincie Noord-Brabant. Dat heeft mogelijk te maken met de rol die heiligenverering innam in de volkscultuur van deze streek.⁷

Heeze bezit een bergmolen met de naam Sint-Victor die dateert uit 1856. In 1905 werd hij na een brand herbouwd. De naam van de heilige kreeg hij waarschijnlijk pas in de jaren dertig.

In Oventje, nabij het dorp Zeeland, staat een molen die voorheen een stellingmolen was, met de naam "St. Victor" trots op de baard. Hij werd gebouwd in 1938 ter vervanging van een oudere molen die door een windhoos dertien jaar eerder was verwoest.

In Someren staat in het centrum van het dorp De Victor. Een bergmolen

► Een tweede paneel uit de serie van zestien over de dood van Sint-Victor, gemaakt voor de Orde van de Victorinen in Mechelen: Victor ondergaat zijn foltering tussen de stenen van een watermolen (foto en copyright museum Hof van Busleyden, Mechelen).





De Molenaar van de Spoordonkse watermolen, Emile van Esch, bezit twee verschillende beelden van de patroonheilige.

Het Limburgse dorpje Leveroy bezit een molenrestant van de bergmolen Eliza, die in 1898 werd gebouwd.

In 1934 kreeg de molen een nieuwe naam en werd hij genoemd naar Sint-Victor. In 1944 werd deze windmolen bij oorlogshandelingen verwoest. Het molenrestant, de berg die is ingericht als garage, ligt aan de Kelperweg 10 en is van de weg te bekijken.

De Mortel (bij Gemert in Noord-Brabant) bezat een bergmolen genoemd naar Sint-Victor. Aanvankelijk heette hij De Vrede. In 1957 werd de windmolen die was gebouwd in 1899, hoewel ook 1905 wordt genoemd, ge-

sloopt.⁹ In het dorp herinnert de Oude-molenweg nog aan de aanwezigheid ervan.

Folklore

De verering van Sint-Victor is nooit erg sterk geweest.¹⁰ Het aantal molens genoemd naar hun patroon bleef maar zeer beperkt, al werden de katholieke molenaars wel vertegenwoordigd door de Nederlandsche Katholieke Bond van Molenaars, Graan-, Meel- en Kunstmesthandelaren St. Victor. Eigenlijk zouden alle mulders de feestdag op 21 juli moeten vieren. Er zijn wel initiatieven in die richting geweest, maar veel weerklank hebben

die in 1853 werd gebouwd en in 1868 na brand is herbouwd. Lange tijd stond hij bekend als de Postelmeulen, maar sinds 1979 heet hij De Victor. Dat om hem te onderscheiden van de nabijgelegen Sint-Victor van Heeze.

Weinig molens zijn landschappelijk zo mooi gelegen als Victor in het Friese Wanswerd (Wânswert). Het is een monniksmolen of "muonts": een typisch Friese achtkantige poldermolen. Hij houdt al sinds 1867 de Wanswerder polder droog en wordt nu nog ingezet bij een groot aanbod aan regenwater. De heilige Victor was, gezien zijn dood en attributen, bij uitstek de patroon van de korenmolenaars. Uitzonderlijk is het daarom dat hier, kennelijk al sinds heel lang, een poldermolen de naam van Victor draagt. De Victor in Wanswerd doet ook dienst als lesmolen voor het Gild Fryske Mounders.

Verdwenen

Er zijn in het verleden meer molens geweest die de naam van Sint-Victor, of van kortweg Victor droegen.

Op een van de Amsterdamse bolwerken die de stad moesten beschermen, het bolwerk Rijk, stond sinds 1685 De Victor. De molen maakte gebruik van de hoogte om meer wind te kunnen vangen. Molens op de wallen en muren waren in elke stad met omwalling aanwezig. De Victor werd in 1898 gesloopt op last van het stadsbestuur om meer ruimte te winnen.⁸ Aan de Marnixstraat bij de Rozengracht is nabij de oude locatie de gerestaureerde gevelsteen ingemetseld.



De molen in Leveroy ca. 1930. Op de baard is de oorspronkelijke naam "Eliza" te lezen. Op 11 november 1944 zou de molen worden opgeblazen, maar een restant van de gemetselde romp is behouden gebleven (collectie vereniging De Hollandsche Molen).

zij nooit gevonden. Volgens de overlevering kwam de voornaam Victor veel voor bij molenaarskinderen. Er zijn enkele weerspreuken overgeleverd waarin de naam van de heilige voorkomt: "Met Sint-Victor regen, de oogst valt ontzettend tegen."

"Sint -Victors regen werkt de landman tegen". In Vlaanderen kan men op de vraag "Waarom graait de molenaar toch in het meel dat uit de meelpijp komt?", het antwoord verwachten: "Om naar de duim van Sint-Victor te zoeken!"¹¹

Molenaars van De Doornboom in Hilvarenbeek zijn begonnen een serie beelden van de beschermheilige te laten vervaardigen, omdat er veel vraag naar was. Het begon ermee dat men zelf een beeld van de beschermheilige op de meelzolder wilde plaatsen. In de Spoordonkse watermolen nabij Oirschot bevond zich nog een beeld dat in Vlaanderen in een kleine serie was gemaakt, en waarvan een mal werd gemaakt. Een plaatselijke kunstenaar giet en schildert ze telkens in een kleine serie. Vanuit Hilvarenbeek vinden de beelden aftrek in binnen- en buitenland.¹² Op deze wijze raakt Victor, de patroon van de molenaars, niet helemaal in de vergetelheid en mag het plaatsen van zijn beeld beschouwd worden als behorend tot de mooie molentradities.

Noten:

1. De dood van de christenen als gevolg van de vervolgingen maakte een zo grote indruk dat dit feit steeds werd opgeschreven. De verhalen van elk van de doden vinden wij in de Acta Martyrum. In deze later genoteerde overleveringen lopen feit en fictie dooreen.
2. De Bollandisten, een groep Jezuïeten, verzamelen en analyseren al sinds de negentiende eeuw de schriftelijke bronnen, de vitae oftewel de heiligenlevens. De vita en het martyrium van Sint-Victor van Marseille vindt men in de *Analecta Bollandiana Tome 2* (1983), pp. 317 vlg. Een bewerking hiervan in het Nederlands kan men lezen op www.heiligen.net
3. De website van de abdijkerk van Saint-Victor in Marseille heeft foto's van de in de rotsen uitgehouwen St.-Lazaruskapel met de lege sarcofaag van Sint-Victor. Het is nu een plek die pelgrims kunnen bezoeken, al zijn de relieken verdwenen. Zie www.saintvictor.net
4. Bicker Caarten, A. (1958). *De molen in ons volksleven*. Sijthoff.



Victor in Wansverd nabij de terp van het dorp.

5. Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, ondergebracht in het stadsarchief van de gemeente Amsterdam onder nummer 366. "Onderstand" is sociale hulp, een continuering van de steun die ambachtsgilden gaven aan leden die hun beroep niet meer konden uitoefenen.
6. Zoetmulder, S.H.A.M. (1974). *De Brabantse molens*. Uitgeverij Helmond. Aanvullend De Nederlandse Molendatabase: www.molendatabase.nl, en mededelingen van molenaars werkzaam op de genoemde windmolens.
7. Denk hierbij onder meer aan plaatselijke bedevaartplaatsen voor een bepaalde heilige; gilden, vakbonden en andere verenigingen die naar heiligen zijn genoemd; voornamen die kinderen kregen, tot zelfs cafénamen toe.
8. Van den Hoek Ostende, J.H. (1972). Het einde van de korenmolens op de Amsterdamse bolwerken. In: *Amstelodamum*, 64, pp. 163 – 181.
9. Molendatabase van verdwenen molens in Nederland: www.molendatabase.org
10. Stokhuyzen, F. (1972). *Molens*, Van Dishoeck. In dit boek, dat een overzicht geeft van Nederland op molengebied, is ook een hoofdstuk over molentradities opgenomen. De oud-voorzitter van De Hollandsche Molen rept met geen woord over tradities rondom Sint-Victor.
11. Website De Luizenmolen, Anderlecht: <http://users.skynet.be/luizenmolen/>
12. Van Kemenade, K. (2017). *Mensen rondom De Doornboom*. Kabeljauws.

De foto's zijn gemaakt door de auteur, tenzij anders vermeld. ◻



Bergmolen Sint-Victor in Heeze.



De Victor in Someren.

Groninger molenaars en hun grafzerken

B.D. Poppen

Tijdens een genealogische zoektocht over meerdere begraafplaatsen in de provincie Groningen, kwam ik regelmatig grafzerken van molenaars tegen. Het was niet de naam op de zerk die mij vertelde dat het een graf van een molenaar was, maar wel de in de steen gehouwen afbeeldingen. In vele gevallen was dit namelijk een achtkante molen, waarvan het gevlucht in de rouwstand stond. Vaak lag aan de voet van de molen ook nog een doodshoofd. Mijn interesse in deze grafzerken was gewekt en in de loop der jaren heb ik meerdere molenaarsgraven gevonden, onderzocht en beschreven en in dit artikel presenteer ik een tiental grafstenen met beschrijving en foto's.

De grafzerken van de pelmolenaars te Rasquert op het kerkhof te Baflo

In Rasquert, een dorpje ten oosten van Baflo, stond reeds in het midden van de 18^e eeuw een pelmolen. Dit was een rietgedekte achtkante stellingmolen op een houten tussen- en onderstuk, ook de kap was met riet gedekt. Het gevlucht bedroeg 68 voet (20,40 meter).

De eerst bekende eigenaar van deze molen is Reinder Jans Homan, die in 1696 is geboren. Hij wordt in oktober 1734 vermeld in het Ledematenboek van Baflo: "Reiner Jans Pelmulder met

attest. van Uithuisen". Reynder of Reinder Jans wordt na zijn huwelijk in 1734 ook vermeld als Rein(d)er Jans Pelmulder - pelmulder te Rasquert. Later treffen we hem aan met de achternaam Homan.

In het gezin van Reinder en Trijntje worden tussen 1735 en 1745 zeven kinderen geboren. In het kerspel (kerkgemeente) wordt Reinder Jans benoemd tot ouderling, een functie die hij tot zijn dood blijft bekleden. Reinder Jans overlijdt op 74-jarige leeftijd op 18 juli 1771. Hij wordt begraven aan de noordzijde van de kerk te Baflo. Op zijn nu nog aanwezige grafzerk (geheel rechts op onderstaande foto) is het volgende gebeiteld:

Gedenksteen van REINDER JANS HOMAN, in leeven pelmulder en ouderling te Rasquert, gerust in den Heere den 18 July 1771, oud LXXIV jaar, XI maanden, XXV dagen, verwachtende een zalige opstandinge door Jesum Christum.

Embleem: Een stellingmolen met wieken in de rouwstand. Onder het embleem staat de volgende tekst:

Geen vroomheid, deucht noch eer kan van het graf behouden den braaiven molenaar, den vriend van god en 't volk hier rust in 't stof zyn lyf,

dat weede wees berouwen de ziel kwaan door 't geloof in d'vreugd langs lugt en wolk staa wandelaar, beschouw in hem den dood van 't leeven uw eind is ook naby, leer na Gods heil te streeven.

Op 11 mei 1741 wordt Jan, de zoon van Reiner Jans Pelmulder en Trijnje Engberts gedoopt, hetgeen is te lezen in het Doop- en Trouwboek van Baflo en Rasquert. Jan is evenals zijn vader pelmulder te Rasquert en dat zal ongetwijfeld op de molen van zijn vader zijn geweest. Op 7 maart 1783, overlijdt Jan op de leeftijd van 41 jaar. De tekst op zijn zerk luidt aldus:

In 't jaar 1783, den 7 maart, is overleeden JAN REINDERS HOMAN, zoon van Reinder Jans Homan en Trynje Engberts, wonende op die pelmoolen tie Rasquert, in den ouderdom van 41 Jaaren en 10 maanden, verwachtendie een zaalige opstandinge door den heere Jesum Christum. Bijbeltekst: 1 Cor. 15, vers 21-23.

Embleem: Een stellingmolen met wieken in de rouwstand.

Dertien jaar na het overlijden van haar man Reinder Jans en anderhalf jaar na het overlijden van haar zoon Jan, sterft Trijn(t)je Engberts, 80 jaar



De drie grafstenen van de familie Homan tonen een molen in de rouwstand (foto H. Noot, 20 november 2010).

oud, op 29 november 1784. Zij wordt naast haar man en haar zoon begraven. Op haar grafzerk is in het midden, net als op die van haar man en haar zoon, eveneens een afbeelding van een stellingmolen in de rouwstand gebeiteld. Hierboven en onder is de volgende tekst aangebracht:

Gedenksteen van de eerbaare TRYNJE ENGBERTS, weduwe van de E. REINDER JANS HOMAN, in leeven pelmulder tot Rasquert, zynde overleeden den 29 november 1784 in het LXXXste jaar haares leevens, nadat zy den tyd van 13 jaaren de zaaken der pelmolen loflyk bestiert had.

Embleem: Een stellingmolen met wieken in de rouwstand.

Wat maakt een mensch op aarden goed, wat maakt den ryken overvloed, tot nut, 't is deugt en eerlykheid, 't is liefde tot gerechtigheid, 't medogent oog, 't meewaardig hert, de open hand, 't welk heelt de smert, der armen en den weeuw en wees, der naakten, wien elk arme prees, siet, zulk een vrouw, die mildlyk gaf, rust hier, schrei armen om haar graf en ryke, volgt haar voedspoor maar, so segent u der armen schaar.

De grafzerk van boekweitmulder Willem Jans te Doezum

In de Vituskerk te Doezum, met een romaanse tufstenen toren uit de 12^{de} eeuw, ligt de grafzerk van de op 16 januari 1795 overleden koopman en boekweitmulder Willem Jans. Zijn zoon, kleinzoon en achterkleinzoon worden ook allen grutters.

De grafzerk van Willem Jans draagt in het midden een medaillon, waarin een afbeelding van een rosmolen is te zien. Het spoorwiel drijft twee koppels maalstenen aan, er staan enige zakken met maalgoed en aan de linkerzijde is een weegschaal afgebeeld. De tekst op de steen luidt aldus:

Anno 1795, den 16 January is de Eersame WILLEM JANS, in Leven koopman en BOEKWEITENMULDER te Doesum, Overleeden in den Ouderdom van 79 Jaar en 4 Maanden, verwachtende een Zalige Opstandinge door Jesus Christus onsen Zaligmaker

*O mogt myn doffe stem thans uw gemoed nog treffen
dat gy myn laatsten Raad, O Mensch, regt moogt beseffen
Verlaat het zondig pad en wandel naar Gods Woord
dan zie ik u welhaast ook in dit zalig Oord
Hier zullen wy te saam bevryd van ydele klagten
d'Opstandinge van het Vleesch in Hoop op God afwagten*



De grafzerk van Willem Jans in de Vituskerk te Doezum (foto H. Noot, 12 september 2009).

De grafzerk van Jan Jacobs Mulder te Midwolde

Op het kerkhof bij de Hervormde Kerk te Midwolde is het graf te vinden van Jan Jacobs Mulder. Hierop staat een zerk met een tweetal opvallende afbeeldingen, de ene is een schip en de andere een molen.

Jan Jacobs Mulder werd geboren op 6 december 1793 in Sappemeer en was de eerste tien jaren van zijn werkzaam leven varensgezel. Hierna is hij de wal opgegaan en staat dan vermeld als scheepsbouwmeester en houtzaagmolenaar. Op 8 juli 1856 overleed hij in zijn toenmalige woonplaats Leek. Op de grafsteen van Jan Jacobs Mulder is onder de tekeningen van het schip en de molen de volgende tekst gebeiteld:

*Rustplaats van Jan Jacobs Mulder
geboren te Sappem
den 6 December 1793*

*overleeden te Leek den 8 Julij 1856, in leven Echtgenoot van
Elsiena Gerrits Reitsma.*

Aan de achterzijde van de steen is eveneens een tekst gebeiteld, gevat in een kader. Deze tekst luidt als volgt:

Zoo sluimer zacht, gij goede man en vader. 't Graf heeft u ons te vroeg ont-scheurd; Gij, onze steun en trouwe vader, Wordt altijd diep door ons betreurd.



Foto H. Noot, 13 maart 2010.

De graven van de molenaarsfamilie Tillema op de begraafplaats te Ulrum

De kleine begraafplaats Snakkeburen te Ulrum is de laatste rustplaats van de familie Tillema. Geuchien Ennes Tillema verhuisde in 1816 met zijn gezin naar Ulrum, waar hij de korenmolen, een standerdmolen, had gekocht. In 1825 verkreeg hij het alleenrecht op het malen van graan, volgens de Wet op het Gemaal van 1822, in het molenressort het dorp



De drie grafstenen van de familie Tillema, voorzien van eenzelfde molenaafbeelding (foto H. Noot, 20 mei 2010).

Ulrum en Vierhuizen. De standerdmolen, die iets ten westen aan de noordzijde van de weg naar Elens stond, werd in 1857 afgebroken en vervangen door een achtkant. In 1832 werd Geuchien ook eigenaar van de pelmolen, staande aan de Ulrummertil.

Het rechter graf (op bovenstaande foto) is van Hendericus Geuchiens Tillema, die op 12 juli 1857 in Mensingeweer, op 26 jarige leeftijd overleed. De tekst van het graf naast hem is onleesbaar, maar is hoogstwaarschijnlijk van zijn vader Geuchien Ennes Tillema, overleden op 4 maart 1855 in Ulrum. Het graf daarnaast is van Hendericus zijn moeder en dus de vrouw van Geuchien Ennes, namelijk Geertje Jans Kamp-hoff. Geertje is overleden op 8 september 1849 in Ulrum, 55 jaar oud. Alhoewel het niet in de akte wordt vermeld, is het zeer aannemelijk dat

zoon Hendericus als molenaar werkzaam was op de molen van zijn ouders. Dat verklaart dan ook waarom zijn graf eveneens is voorzien van de identieke molenaafbeelding.

Het graf van de molenaarsdochter Geertruid Tillema te Mensingeweer

Op het kleine kerkhof bij de Hervormde kerk te Mensingeweer ligt een oude grafsteen met exact dezelfde molenaafbeelding als op het kerkhof Snakkeburen te Ulrum. Onder deze afbeelding is de volgende nauwelijks nog te ontcijferen tekst gebeiteld:

*Rustplaats van
Geertruida Tillema
Geboren 16 januari 1857
Overleden den 4^e september
1857 dochter van
Enne Tillema
Grietje Diephuis*

De vader van Geertruid, Enne Pieters Tillema, was pelmolenaar en van 1857 tot 1865 eigenaar van de in 1855 door molenmaker Hendericus ten Have gebouwde koren- en pelmolen te Mensingeweer. Enne Pieters had het vak geleerd van zijn vader, Geuchien Ennes, die in het begin van de 19^e eeuw eigenaar was van de standerdmolen te Ulrum. Enne Pieters verkocht in 1865 de molen te Mensingeweer, die nu de naam "Hollands Welvaart" draagt, aan Adrianus Boelens.

De molen en het graf van houtzaagmolenaar Wilte Evenhuis en zijn vrouw Geessien Bronts te Woltersum

Op het kerkhof te Woltersum ligt de dubbele grafzerk van het echtpaar Wilte Evenhuis en Geessien Bronts. De familie Bronts was een aanzienlijke familie te Schildwolde, die de talrijke bezittingen beheerde, waaronder de Zandjer watermolen te Schildwolde, waarvoor door twee generaties de boekhouding werd verzorgd. Het echtpaar Evenhuis-Bronts vestigde zich dichtbij de Woltersumer Ae te Woltersum. In het gezin werden negen kinderen geboren, drie meisjes en zes jongens.

Op 22 februari 1867 verkreeg Wilte Evenhuis, die in de akte van de Gedeputeerde Staten van de provincie Groningen werd aangeduid als houthandelaar, vergunning voor het bouwen van een molen, die geschikt



De steen op het graf van Geertruid Tillema op het kerkhof bij de Hervormde kerk te Mensingeweer (foto H. Noot, 11 mei 2008).



De molen te Mensingeweer, afgedrukt in het blad 'Het Noorden in Woord en Beeld' op 31 augustus 1934.



De grafzerken van Wilte Evenhuis en Geessien Bronts te Woltersum (foto H. Noot, 26 april 2004).

was voor zowel het malen en pellen, als voor het zagen van hout. Als één van de voorwaarden voor de bouw werd vermeld "dat de molen niet met riet, maar met hout of eene andere harde specie zal moeten worden gedekt". In de vergunning werd al rekening gehouden "met den eventuelen aanleg van het groot scheepvaartkanaal van Groningen naar Delfzijl en aanverwante werken". Dit kanaal, het later genoemde Eemskanaal, werd tussen 1886 en 1896 gegraven. De molenbouwers waren Jan Fridus Ritsema en Johannes Frederik Dreise. De molen kreeg later de naam "Fram", dat Voorwaarts betekent, en werd daarmee vernoemd naar het schip van de Noorse ontdekkingsreiziger, wetenschapper en diplomaat



Het zaagmolencomplex van Wilte Evenhuis te Woltersum, gefotografeerd in 1928, met rechts de aanbouw voor de lintzaag en het gebouwtje met de pijp voor de stoommachine.

Fridtjof Wedel-Jarlsberg Nansen, die leefde van 1861 tot 1930. Ruim 30 jaar zaagde Wilte Evenhuis op de wind, maar op 9 april 1900 vroeg hij vergunning "tot het aanbrengen van stoomkracht voor zijne thans door wind gedreven wordende hout-zagerij te Woltersum". Het stoomwerktuig, bedoeld voor "het zagen van balken en ander zwaar hout tot planken, schrooten, latten enz.", zou een vermogen hebben van ongeveer zeven paardenkrachten. De vergunning werd Wilte op 20 september 1900 door Gedeputeerde Staten verleend, op voorwaarde "dat het stoomwerktuig zal worden geplaatst in een gemetseld gebouw, op geen korteren afstand dan van 34 M. uit den Noordelijken teen van den Noordelijken Eemskanaaldijk en van 35 M. uit den Westelijken kant van den grindweg door Woltersum". En tevens dat "de schoorsteenpijp van de locomobiel, zal moeten zijn voorzien van een ijzeren vonkenvanger". Dertien jaar later, op 2 augustus 1913, diende Wilte Evenhuis een verzoekschrift in "tot het oprichten van een werkplaats voor het onderdak brengen van eene lintzaagmachine". Deze machine zou worden "gedreven door eene bestaande stoommachine van \pm 8 paardekrachten" en zou "dienen voor het zagen van platen en delen tot planken, latten enz. enz. terwijl de wanden van het gebouw evenals van de bestaande houtzaagmolen van hout zullen worden opgetrokken, waarin voldoende lichtramen en deuren; in het dak een bovenlicht beschermd door gaas".

De vergunning werd Wilte Evenhuis op 18 september 1913 verleend, op voorwaarde dat "het gebouw waarin de stoommachine geplaatst en de houtzagerij, schaverij enz. verricht wordt, moet zijn gedekt met pannen, lei, zink, of andere onbrandbare specie, zonder dokken". In 1922 werd de stoommachine vervangen door een elektromotor. In 1931 werd definitief gestopt met het zagen op windkracht. In 1955 werd het bedrijf beëindigd en vier jaar later kocht de gemeente Ten Boer de molen, waarmee hij van een op handen zijnde slopersdood werd gered. De tekst rond het wapen van Geessien Bronts, "Deligatione Victor" betekent 'overwinnaar door verbondenheid'. Op de steen van Wilte luidt de tekst "Door de plijct overwinnaar".

De grafzerk van Egbert Switters te Lettelbert

Egbert Switters was van 1845 tot 1853 molenaar en eigenaar van de koren- en pelmolen 'Windlust' aan de Westerdijk te Enumatil. Op zijn graf, aan de zuidzijde van de kerk van Lettelbert, ligt een steen met een afbeelding van een stellingmolen in de rouwstand.

Boven deze molen is de volgende tekst gebeiteld: *EGBERT SWITTERS* Ez. geb. den 14 Sept. 1823 aan boord van het schip de *vriendschap* tusschen Norden en Nordernei ovl. den 12 Aug. 1853 te Enum.

Zoals uit de tekst op zijn grafzerk blijkt, werd Egbert Switters geboren



Foto Harry Perton, 2011.

op het Wad ten zuiden van het Duitse eiland Norderney. Zijn vader, schipper Egbert Harms Switters, overleed op 6 februari 1830. Volgens een advertentie uit 1831 bood zijn moeder het tjalkschip genaamd 'De Vriendschap' vervolgens te koop aan. Zij hertrouwde op 19 juni 1831 met Pieter Henderikus Nanninga. Pieter liet in 1832 een korenmolen te Enumatil bouwen, waarop Egbert Switters in 1845 pel- en korenmolenaar werd. Deze molen werd op 25 oktober 1847 door brand verwoest. Vier maanden later, op 19 februari 1848, verkreeg Egbert een vergunning om de molen aan de Westerdijk te Enumatil te mogen herbouwen. De molen, met de naam 'Windlust', een achtkante stellingmolen met stenen onderbouw en houten achtkant, werd ingericht als koren- en pelmolen.

De gedenksteen voor Jacob Jans Mulder te Bedum

In 1777 werd aan de noordzijde van het Boterdiep in het dorp Bedum een nieuwe korenmolen gebouwd, als opvolger van de oude standerdmolen. In het begin van de 19^e eeuw was Jacob Jans Mulder de eigenaar. Hij liet in 1818 de molen 20 voet verhogen en inrichten met drie paar stenen waaronder één paar schorsstenen. Jacob was in 1765 te Oldehove geboren en huwde met Klaaske Jacobs Bos, die in 1781 te Uithuizermeeden was ge-

boren.

Het echtpaar kreeg drie kinderen, waarvan twee zeer jong stierven en de derde overleed op de leeftijd van 23 jaar. Jacob overleed, 54 jaar oud, op 20 juni 1819 ten gevolge van een noodlottig ongeval op de molen. Zowel aan dit ongeval, als aan het feit dat de molen werd verhoogd, herinnert een gedenksteen. De steen werd boven het raam van de dubbele toegangsdeur in het onderchtkant van de molen ingemetseld.

In 1931 werd de molen ontdaan van de kap en wiken. Met een dieselmotor bleef men malen, tot de definitieve afbraak in 1967. De steen werd toen ingemetseld in het bankgebouw, dat op die plek er voor in de plaats kwam. Tijdens een verbouwing werd de steen weer verwijderd en belandde op de schroothoop. Dankzij kordaat ingrijpen van omwonenden, werd de steen echter gered en wordt hij nu met zorg en gevoel voor historie bewaard.

De grafzerk van Tiddo Klaas Muda te Den Andel

Op het kerkhof bij de Hervormde kerk te Den Andel is de laatste rustplaats te vinden van Tiddo Klaas Muda. Hij werd geboren op 13 mei 1916 in Noordhorn en overleed op 16 augustus 1986 in Groningen, 70 jaar oud. Tiddo Klaas Muda was de laatste pelmolenaar op de molen 'De Jonge Hendrik' te Den Andel. Hij kwam uit een geslacht waarvan meerdere voorvaderen het beroep van (pel) molenaar uitoefenden. Zijn vader, Jan Alje Muda, huwde op 15 april 1914 te Uithuizermeeden met Grietje Zijlstra. De voorvaderen van Grietje waren grutters te Uithuizen. Jan Alje



De grafzerk van Tiddo Klaas Muda op het kerkhof te Den Andel. De eenvoudige steen is voorzien van een tekening van een stellingmolen (foto B.D. Poppen, 2010).

was sedert 1916 molenaar/eigenaar op de molen 'Fortuna' te Noordhorn en kocht op 31 oktober 1932 de koren- en pelmolen 'De Jonge Hendrik' te Den Andel. Een broer van Jan Alje, Klaas Tiddo, werd eveneens molenaar. De vader van Jan Alje droeg de naam Tiddo en was sedert 1875 molenaar/eigenaar op de aanvankelijk als pelmolen gebouwde molen 'De Wijmers' te Loppersum. Tiddo was op 15 november 1875 gehuwd met Trientje Hofman, die hem negen kinderen schonk, zes meisjes en drie jongens. Tiddo verkocht later de molen aan molenbouwer Chris Bremer, waarna de molen in 1917 werd gesloopt.

De grafsteen van Jacob Alders te Uithuizermeeden

Bij de Hervormde Kerk van Uithuizermeeden is aan de noordzijde van de toren, het graf van Jacob Alders te vinden. Op zijn graf ligt een steen met twee lange strofen tekst, die in het midden gescheiden zijn door een



De bewaard gebleven gedenksteen voor Jacob Jans Mulder (foto B.D. Poppen, 2004).



Foto B.D. Poppen, 2010.

afbeelding van een boerenwagen, getrokken door een span paarden. Uit de tekst blijkt dat hij op 19 november 1805, met paard en wagen rijdend naar de gerst malende molen ten gevolge van de draaiende wieken is overleden. De volledige tekst is aldus:

1805 Den 19 November is de Eerzame JACOB ALDERS, zoon van Aldert Jebbes en Fenje Jacobs woonachtig op de Meeden in het 36ste jaar zynes ouderdoms overleeden Gedenkt al wie dit schrift kooft Leezen An my, die deze Zerk bedekt.

Hoe broos kortstondig is ons Leeven na Gods vrymagtig wys bestek. 'k Was midden in myn Levens Uiren Gesond en sterk en in den drom, wensch dat myn Leeftydt voort zou duiren tot aan den Grysen Ouderdom.

Maar ach 't gebeurde in die dagen dat ik door Gods voorzienigheid moest Ryden met de Paardenwagen daar wierd myn Einde voorbereid

De molen, daar men Gerst laat malen daar hield ik Paarden wagen stil om gort aldaar vandaan te halen doch anders was des Heeren wil.

De Paarden die het Malen zagen die wierden vreselyk ontstelt die sprongen met my van de wagen met een verschrikkelyk Gewelt.

Ik had het Leidzeel in myn handen dus was myn val zeer wonderlyk Groot, myn



Foto B.D. Poppen, 2010.

Kny verbristelt met zyn banden dit was het middel van myn dood hierna Leefd' hy Ruim twintig weken met Pyn en Smarten overlaan totdat zyn Lichaams Kragt bezweken de weg van alle vleesch moest Gaan.

- Advertentie -

Geachte MOLENAAR of MOLENVRIEND

De vereniging "Molenvrienden in het Rottemerengebied" heeft zoals alle molenverenigingen altijd een chronisch gebrek aan geld, maar daarnaast zoeken wij ook naar een groter en breder draagvlak om de **enige nog echt werkende viergang in de wereld** voor de ondergang te behoeden.

De molens zullen wel blijven staan en ook het onderhoud is voor ons als bestuur nog te doen, maar het probleem is de omgeving. Rotterdam komt steeds dichterbij de molens. En wij willen voorkomen dat de molens tussen flats en industriegebouwen komen te staan. Aan de Bleiswijkse kant van de Rottemeren is de Klappolder al bijna volgebouwd met lelijke industriegebouwen. De problemen met de windvang doen zich al voor en het uitzicht is belabberd.

Wij willen proberen het gedeelte van de Tweemanspolder in Zevenhuizen te houden zoals het nu nog is.

Daarom hebben wij u steun nodig. Wij moeten bij de verschillende overheden kunnen laten zien dat er een groot draagvlak is om onze idealen, de molens in hun natuurlijke omgeving, waar te maken, zodat bebouwing in en om de polder tot een minimum wordt beperkt.

Daarom zoeken wij steun bij die mensen die er begrip voor hebben, en dat bent u.

Natuurlijk weten wij dat, zeker in deze tijd, het niet mogelijk is om alles en iedereen die bij u aanklopt, maar geld te geven.

Wij hebben met een minimumcontributie van € 15,- niet de intentie om iets aan u te verdienen, want hiervoor krijgt u ook ieder jaar nog ons molenmagazine.

Maar wij willen een grote vereniging die landelijk iets kan betekenen voor de **molenvergang** in Zevenhuizen.

Doet u mee? Hartelijk bedankt.

Het bestuur van de Molenvrienden.

Indien u lid wilt worden, meld u dan aan bij Johan Ottevanger.
Telefoon 0180 - 63 81 80 of 06 - 53 38 53 72 of
per Email: johan@bovenmolen.nl



VSE SCHILDERS

FASTGOED ONDERHOUD



VSE Schilders heeft een gediplomeerd molenaar in huis. We spreken de taal van molenaar en molenmaker, weten hoe een molen bouwkundig in elkaar zit en snappen waar we op moeten letten bij het aanpakken van schilder- en onderhoudswerk.

- Heldere afspraken over bedrijfsvoering tijdens het onderhoud
- Kennis van werking en constructie van molens
- Goede samenwerking met molenaar, molenmaker en vrijwilligers
- Voor alle inspectie- en onderhoudsvragen

Vrijblijvende offerte nodig of eerst eens nader kennismaken?
0251-707318 of info@vseschilders.nl

De Trompet 1937, Heemskerck

Molenverhalen uit de Ablasserwaard

Cor Stam

1 Kees Brandt

Als mij gevraagd wordt om een verhaaltje te schrijven over één van de oude molenaars uit de streek en dat in relatie tot zijn molen, dan zal niemand vreemd opkijken dat ik al snel bij Kees Brandt uitkom.

Eerst wat informatie over wie Kees Brandt was, en over hoe ik hem heb leren kennen.

Kees werd geboren op 17 maart 1910 en overleed op 28 april 1999. Hij was de zoon van Teunis Brandt, die molenaar was op de Achterste Molen van de polder Giessen-Oudebenedenkerk. Kees werd niet in de molen geboren, maar in een huisje ernaast. De molen was namelijk niet meer bewoonbaar omdat ze in de molen een stoommachine hadden geplaatst. Mooie foto's daarvan staan in de database van verdwenen molens. Overigens een vrij unieke constructie: een stoomketel in een molen.

Kees werd op 2 januari 1939 als molenaar benoemd op de Hofwegense Molen in Bleskensgraaf.

Hier zou hij bijna 60 jaar molenaar/machinist blijven. In 1958 werd de molen vervijzeld en werd er tevens een elektromotor in de molen geplaatst. De vijzel kon zowel door de molen als door de motor worden aangedreven. In 1989 werd er een automatisch gemaal naast de molen geplaatst en was Kees machinist af. Maar geen molenaar af.

Hij probeerde altijd nog zoveel mogelijk met de molen het water weg te krijgen. Door zijn slechter wordend gezichtsvermogen werd dit wel steeds moeilijker. In 1987 ben ik, ik was toen zeventien, als hulpmolenaar op de molen gekomen. Tot aan het moment dat Kees van de molen afgegaan is, in 1998, was ik iedere zaterdag op de molen. In de loop der jaren heb ik dan ook een bijzonder fijne band met Kees en zijn vrouw opgebouwd.

Was hij mijn leermeester? Gedeeltelijk zeker wel. Ik ging echter al als

vijfjarige jongen met mijn vader mee naar de molen. Mijn vader was molenaar op de derde molen van de Overwaard, in Kinderdijk. Hier leerde ik de eerste beginselen. Later ging ik veel naar Aad Schouten op de Wingerdse Molen. En daarna dus naar de Hofwegense Molen.

Wat ik zeker wel van Kees geleerd heb, is om naar de molen te luisteren. De molen praat tegen je, zei hij wel eens. Door een oogziekte kon hij de lucht niet meer zien, maar je maakte hem niks hoor. Hij hoorde aan de molen wat voor weer er aan kwam. Of dat de molen wel goed op de wind stond.

Hij had in de loop van zijn ziekte daar een heel fijn gevoel voor ontwikkeld. En dat in combinatie met zijn jarenlange ervaring maakte hem tot een vakkundig molenaar. Alleen de peilhoogte aanhouden, dat was lastig; dat moest zijn vrouw altijd zeggen.

Na het overlijden van mevrouw Brandt en de verhuizing van Kees, werd ik eerste molenaar en bewoonde met mijn gezin nog zes jaar de molen. In 2004 verhuisden wij naar de Achterlandse Molen in Groot-Ammers. Maar nu snel naar wat zich op de molen afspeelde. Want daar moet het over gaan.



Cor Stam (links), de schrijver van deze verhalen, samen met Kees Brandt. De foto werd genomen bij het vijftigjarig jubileum van de laatste als molenaar en machinist in 1989 (foto Het Kontakt; reproductie Jan Klerks).

Het was in het najaar van 1987. De wolfsbalk en het complete waaispant moesten vernieuwd worden. Zo gezegd, zo gedaan. De wolfsbalk werd vervangen en ook het waaispant werd nieuw. Van lieverlede naderden de werkzaamheden hun voltooiing. De ergste rommel was inmiddels opgeruimd en afgevoerd. Uiteindelijk bleef er nog één klusje over en dat was het dichtmaken van het waaispant. Toentertijd waren dat kraaldelen. Maar wel van een afwijkende maat, dus niet bij de houthandel voorradig. Vol goede moed toog de molenmaker aan het werk om zelf een aantal kraaldelen te maken. Dit werden wel prijzige delen. Maar bij de toenmalige eigenaar was dat niet zo'n probleem. En dus geschiedde het volgens plan. De delen werden gemaakt en naar de molen gebracht. Opgeslagen in het bovenhuis. En wat doe je met lange delen? Precies, die steek je door het bovenwiel. Anders kun je ze moeilijk kwijt. De molenmakers vertrokken weer. Hebben ze de molenaar gewaarschuwd? Ik weet het niet. Was hij het vergeten? Ik weet het net zo min. Een feit was wel dat er die middag een mooie maalwind opstak. Een molenaar die thuis is, water in de polder heeft en wind in de hekkens. Dé drie ingrediënten die nodig zijn om te malen. Zo dus ook op Hofwegen. De vang werd opgehaald en Kees vertrok weer snel naar z'n stoel om zijn onafscheidelijke pijp tabak op te steken. En de molen maalde er lustig op los. Zoals alleen Hofwegen met z'n oude fokken dat kon. Het laat zich raden wat de molenmakers de volgende morgen in het bovenhuis aantreffen. Bij zijn vijftigjarig molenaars/machinistenjubileum werden de inzet en de vakbekwaamheid van Kees Brandt hoog geprezen. Door de molenmaker werd gememoreerd dat Kees zelfs kans zag om met een poldermolen hout te zagen.

2 Nachtmalen

Nachtmalen in de Waard. Het is de eeuwen door, letterlijk en figuurlijk, een duister zaakje geweest. In de verhalen die hierover in omloop zijn, maalde de molen altijd veel harder dan overdag. De snoeken die gevangen werden waren véél groter.

En de hoeveelheid paling die er gevangen werd was ronduit enorm. Een, inmiddels overleden, molenaar zei eens tegen mij: " 's Nachts, dán vang je pas paling. Zo dik als je pols en als je ze beetpakt dan sissen ze tegen je. Net slangen. Daar weet jij natuurlijk niks van. Maar ik kan het weten en ik lieg nooit." Nu heb ik het grote voorrecht genoten om bij een molenaar te lessen die graag en veel 's nachts maalde. En omdat ik het ook wel mooi vond, heb ik menig nachtje malend op de molen doorgebracht. En over zo'n nachtje gaat dit verhaal. Nee, geen afgemalen roeien, geen snoek zo groot dat hij niet eens in de beul paste. Geen paling zo sterk dat hij zich om je heen kronkelde en meenam de donkere diepte in. Nee, niets van dit al. Maar wat dan wel? Luister.

Het was op een vrijdagavond in oktober van het jaar 1989. Haastrecht-avond. Voor de niet-ingewijde onder de lezers: door het afdelingsbestuur provincie Zuid-Holland van het Gilde van Vrijwillige Molenaars wordt er twee keer per jaar een molenaarsavond belegd. Een beregezellige avond met film, dia's, sterke verhalen en de traditionele bal gehakt. Deze avonden worden altijd belegd in gebouw Concordia in Haastrecht. En dat nu alweer vele, vele jaren lang. De Haastrechtavond is inmiddels dan ook uitgegroeid tot een begrip in Zuid-Holland en ook ver daarbuiten. Welnu. Deze avond was aangebroken. Gewoontegetrouw was ik met mijn leermeester meegereden. Vol verwachting klopte ons hart. En onze verwachting kwam niets tekort. Na de noodzakelijke en altijd veel te lang durende huishoudelijke mededelingen, scheerden de wieken al snel razend en in wijde bochten door de lucht. Nou ja, over het scherm dan in dit geval. De oh's en ah's waren niet van de lucht. De hele zaal genoot met volle teugen. En wat wil je dan na zo'n avond? Precies, malen natuurlijk. Mijn leermeester liet onder het genot van de bal gehakt zo hier en daar weten wat voor de rest van de avond en nacht de bedoeling was. Al snel vertrokken wij dan ook weer naar de goede kant van de Lek. Op de molen aangekomen was er niet veel tijd nodig om de molen in te spannen. En daar ging het:

*Razend rond in wijde bocht,
komend gaand en gaand en kerend
in haar ongetemde vlucht.
Raaklings langs de grond heen scherend,
Hijgend, stijgend in de lucht.*

Veel mooier dan op de film. Samen hebben we, onder het genot van een glaasje, nog wat nagenoten van de avond. Maar het blijft geen feest. Besloten werd dat ik de eerste helft van de nacht zou malen en de molenaar de tweede. Nadat de molenaar zijn bed had opgezocht en ik nog een keer buiten was wezen kijken of alles goed ging, kroop ik ook al snel in de luie rotanstoel die naast de kachel stond. De inhoud van het glaasje en de behaaglijke warmte van de naar hartenlust snorrende houtkachel zorgden er al snel voor dat ik in een toestand van wel zeer diep gepeins terecht kwam. Mijn hart moet dan ook wel een paar keer overgeslagen zijn, toen er ineens een aantal mensen tegen de ramen stond te bonken en aan de luiken rammelde. Wat wilde het geval? Een aantal Rijnlandse molenaars die ook in Haastrecht geweest waren wilde wel eens zien of dat wij inderdaad waren gaan malen of dat het alleen maar praatjes waren. Ze waren stilletjes de werf op gekomen. En toen ze mij daar zagen zitten in de stoel, konden ze het niet laten om mij ongelooflijk te laten schrikken. Maar goed, boontje komt om z'n loontje. Dat zal blijken. Nadat ik de molenvrienden binnengelaten had, hebben we enige tijd met elkaar zitten kletsen. De sfeer was goed, de verhalen werden steeds sterker en de fles was nog niet leeg. Totdat er ineens een ijselijke gil door de kamer klonk en er een hoofd door het plafond kwam zakken. Toen was het de beurt aan onze vrienden om heel erg te schrikken. Wat wilde het geval. In het plafond naast de schoorsteen zat een klein luikje. De molenaar was van al ons kabaal wakker geworden en had al snel gehoord wie er op visite waren. Heel zachtjes had hij de vloerbedekking opgelicht, het luikje eruit gehaald en ineens zijn hoofd door het gat gestoken en zich met een dierlijk geluid aangekondigd. Voordat de rust in de molen weer was teruggekeerd en onze vrienden waren vertrokken, was het ochtendgloren al aan de lucht. Van slapen kwam toen niet veel meer terecht. ◻

